

dějiny,
r a s a
a kultura

editoři

Ivo T. Budil

Vladimír Blažek

Vladimír Sládek

dry a d a

Katedra antropologie,
Fakulta filozofická ZČU

**Dějiny,
rasa
a kultura**

dry a d a

Sborník příspěvků z interdisciplinárního symposia o problematice ras,
Plzeň, 12. 5. 2005

Vladimír Blažek / Jaroslav Brůžek / Ivo T. Budil / Martina Cichá
/ Václav Hajn / Marek Jakoubek / Jitka Kriegerbecková /
Milan Pospíšil / Vladimír Sládek / Jan Šteigl / Marta Ulrychová

dějiny ras a kultura

/ Sborník příspěvků z interdisciplinárního
symposia o problematice ras,
Plzeň, 12. 5. 2005

editoři /
Ivo T. Budil
Vladimír Blažek
Vladimír Sládek

Katedra antropologie /
Fakulta filozofická Západočeské univerzity
Plzeň 2005

dějiny ras a kultura

Sborník příspěvků z interdisciplinárního symposia o problematice ras,
Plzeň, 12. 5. 2005

Katedra antropologie / Fakulta filozofická
Západočeské univerzity v Plzni, 2005

© Doc. RNDr. Ivo T. Budil, Ph.D., *editor*, 2005

© RNDr. Vladimír Blažek, CSc., *editor*, 2005

© Mgr. Vladimír Sládek, Ph.D., *editor*, 2005

© Vlasta Králová, *grafický design a obálka*, 2005

ISBN 80-903412-4-1

OBSAH

<i>Adresář autorů</i>	6
<i>Předmluva, editoři</i>	7
<i>Ivo Budil</i> Historické proměny rasové teorie a ideologie	8
<i>Milan Pospíšil</i> Lidské rasy – realita alebo mýtus?	33
<i>Vladimír Sládek</i> Rasa: mýtus pro popis lidské variability	37
<i>Vladimír Blažek a Jaroslav Brůžek</i> Má termín „rasa“ opodstatnění v současné antropologii?	49
<i>Marek Jakoubek</i> Romové a Cigáni mezi rasou, kulturou a etnicitou	59
<i>Martina Cichá, Jan Šteigl</i> Je rasa skutečně premisou rasismu?	70
<i>Václav Hajn</i> Der Ahnenpass – prověrka rasové čistoty	77
<i>Jitka Kriegerbecková</i> Eugenické hnutí v USA jako specifická forma pseudovědeckého rasismu	80
<i>Marta Ulrychová</i> Co s Richardem Wagnerem?	94

Adresář autorů

RNDr. Vladimír Blažek, CSc.

Katedra antropologie, Fakulta filozofická ZČU, Tylova 18, 301 25 Plzeň
e-mail: blazek.vladimir@seznam.cz

RNDr. Jaroslav Brůžek, Ph.D., Habil.

Katedra antropologie, Fakulta filozofická ZČU, Tylova 18, 301 25 Plzeň
UMR 5199 CNRS, PACEA-LAPP, Université Bordeaux 1, Talence, France
e-mail: j.bruzek@anthropologie.u-bordeaux1.fr

Doc. RNDr. Ivo T. Budil, Ph.D.

Katedra antropologie, Fakulta filozofická ZČU, Tylova 18, 301 25 Plzeň
e-mail: budil@ksa.zcu.cz

Mgr. Martina Cichá, Ph.D.

*Katedra antropologie a zdravotní pedagogiky, Pedagogická fakulta UP, Žižkovo nám. 5,
771 40 Olomouc*
e-mail: cicham@pdf.upol.cz

RNDr. Václav Hajn, CSc.

Katedra zoologie a antropologie PFF UP, tř. Svobody 26, 771 46 Olomouc
e-mail: Hajn@prfnw.upol.cz

Mgr. Marek Jakoubek

Katedra antropologie, Fakulta filozofická ZČU, Tylova 18, 301 25 Plzeň
e-mail: makoubek@hotmail.com

Mgr. Jitka Kriegerbecková

K starým valům 25, 326 00 Plzeň
e-mail: twink@volny.cz

Prof. RNDr. Milan Pospíšil, CSc.

Katedra antropologie, Přírodovědecká fakulta UKo, Mlýnská dolina, 842 15 Bratislava 4
e-mail: mfpospisil@zoznam.sk

Mgr. Vladimír Sládek, Ph.D.

Katedra antropologie, Fakulta filozofická ZČU, Tylova 18, 301 25 Plzeň
Ústav biologie obratlovců, Akademie věd ČR, Květná 8, 603 65 Brno
e-mail: sladekv@yahoo.fr

Doc. RNDr. Jan Šteigl, CSc.

*Katedra antropologie a zdravotní pedagogiky, Pedagogická fakulta UP, Žižkovo nám. 5,
771 40 Olomouc*
e-mail: steigl@risc.upol.cz

PhDr. Marta Ulrychová, Ph.D.

Katedra antropologie, Fakulta filozofická ZČU, Tylova 18, 301 25 Plzeň
e-mail: marta.ulrychova@volny.cz

Předmluva

Shorník *Dějiny, rasa a kultura* vznikl výběrem z příspěvků, jež zazněly 12. května 2005 na mezioborovém semináři organizovaném Katedrou antropologie Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni. Setkání bylo motivováno snahou kriticky se vyrovnat s pojmem rasy a rasové klasifikace, který je v současných médiích užíván značně konfúzním způsobem. Antropologie se v závěru osmnáctého století zrodila jako „věda o rasách“, jež usilovala prostřednictvím konceptu rasy o vnesení racionálního řádu do chaosu lidské rozmanitosti, zatímco etnologie se zaměřila na sociokulturní a lingvistickou variabilitu. Antropologie tak nese historickou spoluodpovědnost za tragické události způsobené průnikem zmíněného pojmu do praktické politiky a ideologie.

Moderní věda disponuje značným legitimizujícím potenciálem, který je srovnatelný pouze s odvoláváním na transcendenci v předosvěcenské době. Různá politicky ambiciózní hnutí se z tohoto důvodu často legitimizovala prostřednictvím pseudovědecké rétoriky. Vědci by proto neměli připustit, aby se pojmy, argumentace a teze znovu vymkly z původního odborného kontextu a byly v deformované podobě využity k ospravedlnění různých nehumánních, iracionálních či přímo sociálně patologických tendencí.

Ukazuje se, že rasa a rasová klasifikace, které postrádají vědeckou hodnověrnost, představují obdobně jako například termín „třídní boj“ pozůstatek sociálních a ideologických konfliktů devatenáctého století. Jde o svěbytnou klasifikační *bricolage* vyplývající z dílčích nároků sociální interakce, koaličního chování nebo struktury kognitivních procesů lidské mysli. Odmítnutí pojmu rasy na druhé straně zvyšuje naléhavost nalezení nové vědecky hodnověrné a biologicky zakotvené konceptualizace lidské variability a tomuto úkolu se nelze vyhýbat z pomijivých důvodů politické korektnosti.

Vztahy mezi prostředím, lidskou variabilitou a kulturou byly na semináři studovány z nejrůznějších hledisek. **Milan Pospíšil** v pojednání *Lidské rasy – realita alebo mýtus?*, **Ivo T. Budil** v příspěvku *Historické proměny rasové teorie a ideologie* a **Martina Cichá** a **Jan Šteigl** v textu *Je rasa skutečnou premisou rasismu? se zabývali historickými a intelektuálními souvislostmi vzniku rasové teorie. Vladimír Sládek v příspěvku *Rasa: mýtus pro popis lidské variability* podrobně doložil na základě dat z evoluční a molekulární biologie a genetiky, proč nelze kategorii rasy pokládat za vědecky relevantní pojem. **Vladimír Blažek** a **Jaroslav Brůžek** v článku *Má termín „rasa“ opodstatnění v současné antropologii?* poukázali na to, že proces odmítnutí rasy jako klasifikační jednotky třídění variability člověka má počátek v šedesátých letech dvacátého století a souvisí s přechodem od typologického k populačnímu paradigmatu s dílčím mezistádiem klinálního přístupu. Oba autoři rovněž upozornili na psychologický substrát intuitivní klasifikace lidských ras a zabývali se vztahem populační afinity a biomedicíny či forenzní antropologie. **Marek Jakoubek** přiblížil v příspěvku *Romové a Cigáni mezi rasou, kulturou a etnicitou* národně revivalistický primordialistický diskurz některých romských aktivistů a romistů využívajících tradiční rasové stereotypy.*

Do sborníku byla zařazena rovněž pojednání věnovaná konkrétním tragickým aplikacím rasové teorie. **Václav Hajn** charakterizoval nacistickou prověrku rasové čistoty a **Jitka Kriegerbecková** se v informačně bohatém příspěvku věnovala eugenickému hnutí především ve Spojených státech amerických. Sborník uzavírá text *Co s Richardem Wagnerem?* od **Marty Ulrychové**, která problematiku rasismu a rasové teorie uchopila z kulturně historického hlediska.

Doufáme, že publikace *Dějiny, rasa a kultura* přiblíží čtenářům poutavou formou příběh vzestupu a pádu rasové teorie a umožní jim porozumět obecnějším otázkám lidské variability a klasifikace v současných antropologických a etnologických vědách.

Rádi bychom poděkovali Mgr. Zoje Horákové za pomoc při konečné úpravě textu a paní Miroslavě Susové za administrativní agendu.

EDITOŘI

Historické proměny rasové teorie a ideologie¹

Ivo T. BUDIL

Summary

Historical metamorphoses of racial theory and ideology

Racial theory and ideology are inseparable from political culture, and the nature of dominant political culture is more important for an acceptance and prosperity of racial theory than a power of scientific arguments. According to "colonial" explanations, the majority of African and American populations were subjugated and homogenized in the seventeenth and eighteenth centuries by imperial and colonial administrations and the bureaucracy of western powers. Scholars that endorse the "counter-revolutionary" explanation point to the apparent contradiction between the universal aspirations of the eighteenth-century Enlightenment and the particularistic, nationalistic and racist orientation of the nineteenth-century. They suppose that racial theory represented a reactionary tool aimed against emancipatory social programme of the Enlightenment, whose most genuine incarnation was represented by the French revolution. Recent studies focused on the problems of racial theory tend to follow the spirit of post-colonial studies and overestimate the role of racism as a tool of vindication and reproduction of Western hegemony over non-European societies. They do not adequately recognize its political and ideological role within Western civilization itself. The acceptance of racial ideology and its intrusion into the political culture of the West might have resulted from its alleged utility as a source of social revitalization and the paligenetic transformation of a society shaken by rapid modernization.

Rasová teorie a ideologie se zrodila na pomezí mezi vědou jako nezaujatým intelektuálním tázáním na straně jedné a jejím praktickým společenským uplatněním na straně druhé. Je to sféra, v níž vstupují do hry různé ideologické faktory a mocenské zájmy a věda se stává součástí dobové politické kultury se všemi riziky, jež tato integrace obnáší. Právě ze soužití mezi vědou a duchem doby vzešly rasová ideologie, eugenické hnutí nebo sociální darwinismus, které mimořádným způsobem ovlivnily politický život Západu v uplynulých sto padesáti letech.

Rasová teorie představuje snahu, kterou můžeme poprvé zaznamenat u velkých představitelů přírodních věd osvětské doby, rozdělit lidstvo do odlišných rasových skupin na základě biologicky vymezených a dědičných znaků. Rasová teorie se stává rasismem či rasovou ideologií tehdy, pokud je zmíněná vnitrodruhová klasifikace využita k prosazení či ospravedlnění sociální hierarchie a k reprodukci sociální, politické nebo ekonomické nerovnosti, to znamená, pokud je sociokulturní sféra redukována na pouhé somatično.² Rasová

¹ Studie vznikla jako součást řešení grantového projektu s registračním číslem B7806101 podporovaného Grantovou agenturou Akademie věd České republiky.

² Problematika rasismu jako extremistického hnutí viz Balibar, E. - Wallerstein, I., 1991; Snyder, L. L., 1968, str. 14–17.

ideologie, označovaná rovněž jako rasový esencialismus, spočívá ve spojování intelektuální výkonnosti a civilizační či kulturní vyspělosti s domnělými biologickými kvalitami.³

Je důležité si uvědomit, že rasová ideologie je neoddělitelná od politické kultury a že to je stav a povaha dominantní politické kultury (spíše než síla vědeckých argumentů), která představuje rozhodující faktor, zda rasová ideologie prosperuje či nikoliv. Kritici rasové teorie, často inspirovaní například dílem Michela Foucaulta, tvrdí, že rasová teorie v sobě implicitně zahrnuje rasovou ideologii, to znamená, že selekce biologických atributů, jejímž prostřednictvím dochází k identifikaci lidských populací s různými esencializovanými rasovými „typy“, byla v minulosti příliš často podřízena ideologickým a mocenským zájmům.

■

U málokterého fenoménu je tak často zdůrazňováno, že daný jev může existovat po dlouhou dobu, aniž se mu dostane řádného pojmenování a conceptualizace, jako právě u rasismu a rasové teorie.⁴ Tzv. „rasismus bez rasy“ představoval velké téma řady klasických historických prací. Jak ukázala dochovaná výzdoba staroegyptského hrobu Seti-Meneptha I. (cca 1500 před Kristem), která znázorňuje čtyři odlišné fyzické typy lidí: *Rot* (červený, považovaný za nejvyšší), *Namu* (žlutý), *Nahsu* (černý) a *Tambu* (bílý), má klasifikace lidstva do čtyř skupin na základě jejich somatických vlastností hluboké empiricko-intuitivní kořeny.⁵

Koncept rasy v moderním smyslu ve středověku a přinejmenším v prvních dvou až třech staletích raného novověku v západní civilizaci neexistoval. V patnáctém století označovalo italské slovo *razza*, kastilský pojem *raza*, portugalský výraz *raça* nebo francouzský termín *race* skupinu rostlin, zvířat nebo lidí, které mají shodný genealogický původ.⁶

Rovněž velké jazykové slovníky raného novověku, jež zahrnovaly *Dictionary of the French and English Tongues* (1611) od Randla Cotgrava, *Dictionnaire de l'Académie Française* (1694) nebo *Universal Etymological Dictionary* (1721), vymezovaly rasu především ve smyslu rodové linie. Proslulý *Slovník anglického jazyka* (*Dictionary of the English Language*) Samuela Johnsona zmínil v souvislosti s rasou následující spojení: „*A family ascendancy*“, „*A family descendancy*“, „*A generation; a collective family*“ a „*A particular breed*“.⁷ Příslušné heslo v D'Alembertově a Diderotově *Encyklopedii*,⁸ jehož autorem byl Chevalier de Jaucourt,

³ Již 1. února 1849 prohlásil v britském parlamentu Benjamin Disraeli: „*Race implies difference, difference implies superiority, and superiority leads to predominance*“ (*Speech in the House of Commons*, 1. února 1849, in Caleroft, H.G., 1881, str. 288; cit. Odom, H. H., 1967, str. 9).

⁴ Pojem rasa byl etymologicky odvozován od latinského slova *ratio* („rozum“) nebo *radix* („kořen“), případně od hebrejského termínu *ras* („hlava“ či „původ“) (Smedley, A., 1993, str. 36–40). Dějiny pojmu rasa viz především Budil, I. T., 2002; Banton, M., 1977, str. 18–19, 1998; Stocking, G. W., 1968, str. 13–41; Popkin, R. H., 1973, str. 245–262; Smedley, A., 1993, str. 41–91 a 152–204.

⁵ Odom, H., 1967, str. 4.

⁶ McAlister, L. N., 1984, str. 53.

⁷ Hudson, N., 1996, str. 259.

⁸ *Encyclopédie: ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts, et métiers*. Paris, 1751–1780.

dávalo do souvislosti rasu se „vznešeným původem“ „*Extraction, lignée, lignage; ce qui se dit tant des ascendans que des descendants d'une même famille: quand elle est noble, ce mot est synonyme à naissance*“.⁹

Teprve šesté vydání *Dictionnaire de l'Académie Française* z roku 1835 uvádělo definici rasy, podle které jde o skupinu lidí žijících ve stejné zemi a vyznačujících se podobnými fyzickými rysy.¹⁰ Jak však upozornil Nicholas Hudson, slovníková hesla nejsou vždy dobrými průvodci při zkoumání historie skutečného užívání určitého pojmu.¹¹ Navzdory značnému rozšíření rasové teorie a ideologie ve druhé polovině devatenáctého století, teprve vydání *Oxford English Dictionary* z roku 1910 uvádělo přesnější vymezení rasy: „*A group of several tribes or peoples, forming a distinct ethnic stock*“; „*One of the great divisions of mankind, having certain physical peculiarities in common*“.¹²

Pojem rasy se od středověku vyvíjel v sémantickém poli sdíleném se slovy vztahujícími se k národní existenci a pospolitosti. V klasické, středověké a raně novověké literatuře označoval latinský termín „*gens*“ „lid“ nebo „národ“; vzhledem k etymologické souvislosti se slovesem „*genero*“ („plodím“, „vytvářím“) byl tak národ podobně jako rasa chápán jako společenství lidí spojené svým původem, rodovou linií. Oba pojmy se tak mohly zcela volně bez jakýchkoliv vedlejších ideologických produktů prolínat, což bylo patrné třeba v britské umělecké literatuře na počátku devatenáctého století.¹³

Problematické geneze a šíření rasového myšlení nebyla až doposud v české odborné literatuře věnována dostatečná pozornost. Literární kritik Václav Černý vylíčil ve své známé studii vydané na počátku druhé světové války „zakladatele“ francouzského rasismu hraběte Josepha Arthura de Gobineau, autora *Pojednání o nerovnosti lidských ras* (1853–1855), jako izolovaného a frustrovaného autora, zmitaného neuspokojenými ambicemi. Arthur de Gobineau, uznávaný literát, diplomat a představitel francouzského romantismu, přítel Alexise de Tocquevilla, byl především nadaným kompilátorem, který navázal a literárně přesvědčivým způsobem uchopil předchozí rozvinutou tradici rasového myšlení, představoval vrchol ledovce, jehož povaha musí být podrobena detailnějšímu zkoumání.¹⁴

⁹ cit. Hudson, N., 1996, str. 259. Již koncem sedmnáctého století, za vlády Ludvíka XIV., napsal o Francích Vital de Audigier: „... náš národ je stejného původu jako ona rasa, nejúčtyhodnější, nejštělejší a nejvznešenější, jakou kdy svět spatřil“ (1676, *De l'origine des Français et leur empire*, Vol. I, Preface.).

¹⁰ „*Une multitude d'hommes qui sont originaires du même pays, et se ressemblent par les traits du visage, par la conformation extérieure*“ (cit. Hudson, N., 1996, str. 247).

¹¹ Hudson, N., 1996, str. 247.

¹² Cit. Hudson, N., 1996, str. 259.

¹³ Johnsonův *Slovník anglického jazyka* citoval definici národa od Williama Templa z roku 1757: „*A nation properly signifies a great number of families, derived from the same blood, born in the same country, and living under the same government*“ (*An Essay upon the Original and Nature of Government*, in *Works*, 4 vols., London, 1757, 1:41; cit. Hudson, N., 1996, str. 248). O etymologii pojmu „národ“ viz Shafer, B. C., 1972, str. 14. Zaměňování pojmu národa, etnika a rasy bez zjevného sklonu k rasismu bylo běžné mezi evropskými spisovateli, například skotskými, ještě v devatenáctém a dvacátém století.

¹⁴ Budil, I. T., 2002, str. 10, 187–193.

V roce 1850 napsal skotský anatom Robert Knox, že „*rasa neboli dědičný původ je vším; dává člověku jeho cejch*“.¹⁵ Joseph Arthur de Gobineau vydal své hlavní dílo až o tři roky později. V době Knoxova sebevědomého prohlášení byly stavební kameny rasové teorie položeny; po roce 1850 již nebyl prostor pro žádného „zakladatele moderního rasismu“. Zvláštní pozornost je třeba v této souvislosti věnovat především osobnosti Victora Courteta, neprávem opomíjeného francouzského spisovatele a veřejného činitele, kterého Jean Boissel označil za prvního teoretika rasové hierarchie¹⁶ a jehož spisy prozrazují některé dosud skryté intelektuální a historické souvislosti zrodu moderního rasismu.

■

Většina autorů, kteří se zabývají vznikem rasismu, se kloní buď k výkladu koloniálnímu, nebo kontrarevolučnímu. Podle koloniální interpretace byla v sedmáctém a zejména v osmáctém století takřka nekonečná sociokulturní rozmanitost afrických a amerických populací ujařmena a homogenizována imperiální administrativou a byrokracií západních koloniálních mocností. V rámci procesu kolonizace vznikla potřeba velkých kategorií kontinentálních rozměrů, které by umožnily vytvořit „přehlednou“ a racionální klasifikaci lidstva odpovídající nárokům moderní instrumentalizace. Zrodily se tak velké rasologické systémy Bernierovy, Camperovy, Blumenbachovy, Buffonovy nebo Cuvierovy. Rasová ideologie představovala podle zmíněného výkladu „ideologickou suprastrukturu“ otrokářství jako dominantního ekonomického systému západního kolonialismu v duchu klasického výroku Erika Williamse, že „*otroctví se nezrodilo z rasismu, ale naopak rasismus byl důsledkem otroctví*“.¹⁷

Autoři hlásící se ke kontrarevoluční interpretaci poukazují na zdánlivý protiklad mezi všelidskými univerzalistickými aspiracemi osvěcenského osmáctého století a partikularistickým nacionalistickým a rasistickým zaměřením století devatenáctého. Rasová teorie představovala podle jejich mínění reakční nástroj zaměřený proti emancipačnímu sociálnímu programu osvěcenství, jehož nejryzejším ztělesněním byla Francouzská revoluce. Arthur Oncken Lovejoy poznamenal, že „*diverzifikující impuls romantismu*“ měl silný rasistický potenciál.¹⁸

Hannah Arendtová vylíčila ve své knize *Původ totalitarismu* vzestup rasové ideologie na přelomu osmáctého a devatenáctého století jako výraz snahy konfrontovat „rasu“ aristokratů s „národem občanů“.¹⁹ Podle Arendtové někteří představitelé francouzské aristokracie rehabilitovali starý mýtus o pokrevním svazku francouzské šlechty s Franky, kteří koncem pátého století po Kristu okupovali Galii, podmanili místní romanizované galo-římské obyvatelstvo a ustavili se jako dědičně vládnoucí vrstva. Zrodila se ideologická zbraň

¹⁵ „*Race or hereditary descent is everything; it stamps the man*“ (cit. Knox, R. (1850): *The Races of Men: A Fragment*. London: Henry Renshaw, str. 6). Podle Knoxe bylo možné vysvětlit všechny politické a institucionální změny prostřednictvím rasových faktorů.

¹⁶ Boissel, J., 1972.

¹⁷ Williams, E., 1944, str. 7. Viz rovněž Davis, D. B., 1997.

¹⁸ Lovejoy, A. O., 1960, str. 313.

¹⁹ Arendtová, H., 1996, str. 249–260.

zaměřená proti politickým aspiracím třetího stavu a usilující o paralyzování „nové národní ideje“. Rasová jednota se měla stát prostředkem zachování privilegií aristokratické kasty a náhražkou za skutečnou národní emancipaci. Hannah Arendtová zdůraznila, že „*rasismus je s to vyvolat občanské konflikty v každé zemi a že je jedním z nejchytřejších triků, jaké kdy byly pro přípravování občanské války vynalezeny*“.²⁰ Tyto občanské války měly umožnit vítězství kontrarevoluce. Podle Hannah Arendtové tak rasová teorie vznikla jako nástroj polemiky a odporu konzervativní aristokracie vůči hodnotám a idejím francouzské revoluce.

Jsem přesvědčen o tom, že tradiční redukcionistické výklady zrodu rasismu, který mnozí autoři omezují na pouhý epifenomén ekonomických konfliktů vyplývajících z jádrového postavení Západu v rámci světového hospodářského systému, jsou dnes obtížně obhajitelné, a že rovněž výklad, jenž přináší Hannah Arendtová, je poněkud zjednodušující. Pátřejme tedy během naší výpravy do intelektuálních dějin Západu po dalších významných ideových zdrojích rasové teorie a ideologie.

■

Počátky moderní rasové ideologie se ztrácejí ve změní různorodých konceptů a děl, v nichž se jen obtížně odlišují xenofobní předsudky, omyly nebo nedorozumění od autentického rasismu. Orlando Patterson oprávněně uvedl, že „*nepřítomnost artikulované doktríny rasové nadřazenosti neznamená nutně behaviorální toleranci ve vztazích mezi lidmi náležejícími k somaticky odlišným skupinám*“.²¹

Pravděpodobně nikdo nebude zpochybňovat, že středověká společnost obsahovala řadu projevů, jež bychom dnes označili jako netolerantní nebo xenofobní. Přesto středověký Západ nevytvořil žádnou doktrínu, která by se podobala novověké rasové ideologii či rasismu. V tomto ohledu se středověk nelišil od antické civilizace, v níž například historik Frank Snowden neobjevil žádný důkaz o tom, že by barva pleti sloužila jako předpoklad pro nepřátelské rozlišování lidí.²² Středověký antisemitismus, který zesílil zejména od třináctého století, byl založen na náboženském, nikoliv na rasovém antagonismu.

Za protorasismus označují mnozí badatelé španělskou doktrínu *limpieza de sangre* (čistoty krve), která byla produktem *reconquisty* a jež byla zaměřena proti *conversos*, *marranos* a *moriscos*, židovským a muslimským konvertitům. Navzdory přijetí křesťanské víry byli tito poddaní španělského krále vystaveni diskriminaci, vylučování z veřejného života a byly po nich vyžadovány při různých příležitostech certifikáty o čistotě krve.²³ Francouzský historik antisemitismu Léon Poliakov proto soudí, že španělský přístup k židovským konvertitům, který se rozvinul v patnáctém a šestnáctém století, vycházel z předpokladu, že Židé jsou špatní od přírody a nejen kvůli své víře. Náboženský antisemitismus se tak podle Poliakova změnil v antisemitismus rasový. Jiní autoři však zdůraznili, že křesťansko-muslimské pomezí Pyrenejského poloostrova, plné náboženského a etnického napětí a konfliktů, bylo přede-

²⁰ Cit. Arendtová, H., 1996, str. 248–249.

²¹ Patterson, O., 1982, str. 420.

²² Snowden, Jr. F. M., 1970.

²³ Kamen, H., 1997, str. 230–254.

vším oblastí přenosu rasově zabarvených stereotypů, předpoklů a metafor z muslimského světa do západní Evropy.

Islámská civilizace se stala vzápětí po svém historickém vzestupu v sedmém a osmém století po Kristu světovým centrem obchodu s otroky a toto postavení ztratila prakticky až v důsledku abolicionistické politiky Velké Británie a dalších evropských mocností v devatenáctém století. Z geopolitického hlediska představoval muslimský region Blízkého východu a Středomoří mocenské jádro, v jehož severním a jižním sousedství se nacházela dvě rozsáhlá a lidnatá území, jež byla po staletí pro ekonomicky a vojensky silnější muslimy vydatným zdrojem otroků: Evropa, Černomoří a Kavkaz na straně jedné a subsaharská Afrika na straně druhé. Politická stabilizace a mocenský vzestup Severu způsobily trvalejší znevlnění méně šťastného Jihu.

V monoteistickém prostředí formovaném starozákonní tradicí představovala nejnvlivnější náboženské ospravedlnění sociálně a ekonomicky podřadného postavení určité populace legenda, obsažená v knize *Genesis* (9.18–9.27), o Noemově prokletí namířenému proti Chámovu synu Kenaanovi.

„Proklet buď Kenaan,
ať je nejbídnějším otrokem svých bratří!

Dále řekl:

„Požehnan buď Hospodin, Bůh Šémův,

Ať je Kenaan jejich otrokem!

Kéž Bůh Jefetovi dopřeje

bydlet ve stanech Šemových.

*Ať je Kenaan jejich otrokem!*²⁴

Kenaanci se stali v rámci západní civilizace nejnámějším ztělesněním populace „zrozené k otroctví“. Označení Kenaanci, zcela vyjmuté ze starohebrejského kontextu, bylo přisuzováno etnikům, jejichž příslušníci v příslušné době poskytovali otrockou pracovní sílu. Kenaanci se stali věčnou západní metaforou otroků putující dějinami podle nahodilosti geopolitické konstelace. Ve středověké Evropě představovaly nejvýznamnější rezervoár bílých otroků Starého světa slovanské populace.²⁵ Slovanské jazyky byly ještě ve vrcholném středověku označovány za „jazyky Kenaanců“.²⁶ Když ve dvanáctém století navštívil jeden židovský učenec cestou z Německa Prahu, poznamenal si: „*Tady začíná Slávia, nazývána Židy, kteří zde žijí, Kenaanem, protože obyvatelé prodávají své děti všem národům, což platí také o Rusku.*“²⁷ V posledním stadiu své historické transformace se biblická legenda o Noemových synech proměnila v rasovou chartu, ospravedlňující otrokářství na americkém Jihu nebo v búrských osadách Jižní Afriky.

²⁴ *Bible: Písmo svaté Starého a Nového Zákona*, Ekumenický překlad, Praha, 1985, str. 28–29.

²⁵ Etymologická souvislost názvu Slovanů a otroků v některých evropských jazycích viz Verlinden, Ch., 1955, 2:999–1010. Arabský výraz „eunuch“ je odvozen od etnického kořene „*Sakhab*“ (Slovan); katalánské slovo „*esclavo*“ (vykastrováný kozel) a španělský termín „*eslabón*“ (článek řetězu) pravděpodobně souvisejí s údělem zotročených Slovanů, kteří byli často kastrováni nebo upoutáni do řetězů (Evans, McKee W., 1980, str. 25).

²⁶ Winter, J., 1886, str. 5–6.

²⁷ Cit. Evans, McKee W., 1980, str. 27.

Přibližně v osmém století po Kristu začali být „Kenaanovi potomci“ ztotožňováni především s populacemi afrického původu a symbolický Kanaan, který pro židovské kupce v Evropě začínal v Čechách, se stával „zemí černých“ (*Bilad al-Sudan*).²⁸ William McKee Evans zdůraznil, že i když černoši pozbyli legální status otroků a konvertovali k islámu, plnohodnotná asimilace do muslimské společnosti byla problematizována jejich fyziognomickými rysy.²⁹ Afričané žijící na muslimském území od Andalusie do Persie byli bez ohledu na neexistenci konceptu biologicky vymezené rasy podřizeni reálné rasové segregaci a diskriminaci vyplývající ze somatické odlišnosti.

Velký muslimský učenec čtrnáctého století Ibn Chaldún označil otroctví za přirozený úděl obyvatel Afriky, kteří měli podle jeho názoru více společného s „tupými zvířaty“ než s lidmi, protože „žijí v jeskyních a křovinách, jedí rostliny, žijí v divokém osamění, nesdružují se a požívají se navzájem“.³⁰ Totéž ovšem podle Ibn Chaldúna platilo i pro Slované. Ibn Chaldún tak jako jeden z prvních myslitelů společného muslimsko-křesťanského kulturního okruhu zaváděl do historického a geografického diskurzu biologické metafory a připravoval cestu rasovému esencialismu.

Vidíme, že sociální stratifikace založená na fyziognomických odlišnostech a zdůvodňovaná typickými rasovými stereotypy a biologickými metaforami se vytvořila koncem prvního tisíciletí po Kristu v rámci islámské civilizace, přičemž její hlavní obětí byli původní obyvatelé subsaharské Afriky. Vzhledem ke zdůraznění barvy kůže jako signifikantního příznaku příslušnosti k otrockému nebo společensky marginálnímu statusu můžeme hovořit o *pigmentokracii*³¹ jako o první, takřka intuitivní formě rasové ideologie Starého světa.³² William McKee Evans v této souvislosti poznamenal, že vzhledem k univerzalistickým aspiracím islámu a relativní toleranci, jíž se na rozdíl od středověké křesťanské společnosti těšily na muslimském území náboženské menšiny, bylo velkým historickým paradoxem, že to byla právě islámská civilizace, která se stala kolébkou rasové stratifikace a ideologie,³³ již Západ převzal a převedl do idiomu moderní vědy.

■

Západní středověké a raně novověké myšlení rasovému esencialismu dlouho vzdorovalo. Příčina spočívala v tradičním středověkém „antropologickém“ pohledu, který spojil antický

²⁸ Sweet, J. H., 1997, str. 148; Braude, B., 1997; Graves, R. - Patai, R., 1964, str. 121; Sanders, E. R., 1969; Aaron, D. H., 1995; Lewis, B., 1971, str. 27–28.

²⁹ Evans, McKee W., 1980, str. 31.

³⁰ Chaldún, I., 1955, str. 98; 1967, str. 117.

³¹ O formování konceptu pigmentokracie v souvislosti se vztahy mezi jednotlivými rasami v Jižní Americe viz Lipschütz, A., 1944.

³² Evans, McKee W., 1980, str. 31. Ještě Petrus Camper se v osmnáctém století domníval, že tmavá pokožka černochů představuje důsledek „Chámovy prokletí“. Louis François Jéhan, autor článku „*Unité de l'espèce humaine*“ uveřejněném v roce 1853 *Antropologickém slovníku*, označil tento názor za „velmi rozšířený“ (Jéhan, L. F. - Migne, J. P. (1853): *Dictionnaire d'anthropologie, ou Histoire naturelle de l'homme et des races humaines*. Paris, str. 853).

³³ Evans, McKee W., 1980, str. 28.

environmentalismus, aristotelský hylemorfismus, křesťanský monogenismus a evangelický univerzalizmus. Lidské tělo podle něj představovalo substanci, k níž konkrétní přírodní a klimatické podmínky přidávaly akcident, jenž byl zodpovědný za odlišné fyzické vzezření, případně za specifické módy chování určité populace. Podle Aristotela musí při každé změně existovat substrát, jenž přetrvává a za který středověcí autoři dosadili lidské tělo. Moderní rasová teorie relativizovala zmíněný privilegovaný ontologický status těla, které ztratilo nárok na univerzalitu zakotvenou v autoritě evangelia. Lokální uskutečňování těla, jež byla dříve pokládána za projev environmentální nahodilosti, získala v rámci rasové příslušnosti povahu esenciální nezměnitelnosti. Z esencionalizace somatických kvalit a behaviorálních módů pak vyrůstala legitimizace sociální, politické a ekonomické nerovnosti.

Vzdělancům šestnáctého a sedmnáctého století byla poměrně vzdálená představa, že by veškeré lidstvo mohlo být rozděleno do tří nebo čtyř základních rasových skupin. Jejich svět byl naopak zabýdlen množstvím velmi rozmanitých „národů“, které se svou odlišností vymykaly jakékoliv zevšeobecnující klasifikaci. Podle Johanna Böhma obývali africký kontinent nejen Etiopané a Egypťané, ale rovněž „troglodyté“, „ryzofágové“ (pojídači kořenů), „spermafágové“ (pojídači semen), „illofágové“ (pojídači ovoce) a „ichthyofágové“ (pojídači ryb).³⁴ Autoři jako Odorado Lopez, Philippo Pigafetta, Andrew Battle nebo Nicolas Villaut líčili Afriku nikoliv jako „srdce temnoty“, ale jako barvitý světadíl s vlastními státy, despotickými monarchiemi a sofistickovanými šlechtici, kněžími a královskými úředníky.³⁵ Rovněž obyvatelstvo Nového světa se podle většiny západních komentářů vyznačovalo příliš velkou variabilitou, než aby je bylo možno zařadit pod jediný antropologický typ.

Systematické studium biologických odlišností, jež by vyústilo do systému rasové hierarchie, se nacházelo v šestnáctém a sedmnáctém století mimo zájem i možnosti evropské vzdělanosti. Ve druhé polovině osmnáctého století však došlo k podstatné změně. Na obzoru se objevila touha po velkých generalizacích. Významný skotský historik a rektor Edinburské univerzity William Robertson vyjádřil v knize *The History of America* z roku 1777 nespokojenost a rozčarování ze subtilního studia detailů společenského života a zvyků původního obyvatelstva Nového světa. Jeho přáním bylo vylíčit dějiny, fyziognomii a intelektuální schopnosti jednotné „indiánské rasy“.³⁶ V roce 1770 poznamenal abbé Guillaume Thomas François Raynal v *Histoire philosophique et politique des établissements et du commerce des Européens dans les deux Indes*, že rozdíly mezi jednotlivými africkými kmeny jsou výrazně nižší než jejich podobnosti. V Africe údajně nenalezneme takovou rozmanitost,

³⁴ *Omnium gentium mores* (1520), do angličtiny přeložil William Watreman pod názvem *The Fardle of Facions* (1555).

³⁵ Líčení Angoly od Andrewa Battla viz Purchas, S. (1625): *Hakluytus Posthumous, or Purchas his Pilgrimes*; popis Guiney viz Villaut, N. (1670): *A Relation of the Coasts of Africk Called Guinee*. London, str. 234–249; rovněž Shakespearův Othello je spíše „barbar“ než „divoch“. Obraz Afriky v raném novověku viz Curtin, P. D., 1964, str. 64; Barker, A. J., 1978, str. 142–154.

³⁶ „In a general history of America, it would be highly improper to describe the condition of each petty community, or to investigate every minute circumstance which contributes to form the character of its members. Such an inquiry would lead to details of immeasurable and tiresome extent. The qualities belonging to the people of all the different tribes have such a near resemblance, that they may be painted with the same features“ (*The History of America*, London, 1800, 1:311; cit. Hudson, N., 1996, str. 250).

s jakou se setkáme mezi Labem a Tiberou, protože „čím je člověk vzdálenější Přírodě, tím méně se podobá jeden druhému“.³⁷ Evropská etnická, lingvistická a sociopolitická diverzita je tedy podle Raynala projevem civilizační nadřazenosti nad zaostalými rasami pohrouženými do primární přírodní stejnorodosti.

Vznik rasové teorie je součástí širšího procesu proměny západních věd o člověku související se sekularizací a úpadkem autority tradiční křesťanské teologie včetně augustinovského výkladu lidských dějin, které vyústily do snahy nalézt alternativní makronarativitu přesvědčivě ličící původ, smysl a směřování západní civilizace a lidského rodu obecně. Idea přírodní historie překonávající propast mezi člověkem a přírodou³⁸ a činící z lidských dějin součást fyzikálního a organického vesmírného procesu představovala jednu z možností, jak prázdnotu vzniklou po odstranění křesťanské teodicey vyplnit. Bez této rámcové změny základního příběhu lidstva by se rasová ideologie jako inspirativní součást politické ideologie Západu nemohla prosadit.

O začlenění lidských dějin do kosmického dějství se zasloužil francouzský myslitel Charles Bonnet, který ve svém díle *Contemplation de la Nature* (1764) rehabilitoval renesanční koncept „řetězce bytí“ (*échelle des êtres*, „chain of being“) spojujícího veškeré jsoouco do jediného hierarchického celku.³⁹

■

Již jsem uvedl, že je poměrně obtížné vysvětlit zrod rasové klasifikace a s ní související rasové hierarchie výlučně na základě koloniálního zotročování a imperialismu, protože řada předních protagonistů rasové teorie, například abbé Raynal, Charles White, John Atkins, Joseph Arthur de Gobineau nebo Robert Knox, se buď přímo hlásili k abolicionistickému hnutí (to znamená ke hnutí za zrušení otroctví), nebo alespoň z morálních důvodů otroctví

³⁷ Cit. Hudson, N., 1996, str. 250–251. V osmnáctém neexistovala mezi evropskými badateli shoda na tom, zda se větší vnitřní rozmanitostí vyznačují Afričané, nebo původní Američané. Buffon tvrdil, že to jsou Afričané, zatímco Thomas Jefferson a Benjamin Franklin kárali své současníky, že nedokáží docenit skutečnost, že indiáni jsou stejně jako Evropané příslušníky výrazně odlišných národů (Hudson, N., 1996, str. 251).

³⁸ Edward Tyson poukázal na strukturálně anatomické shody mezi člověkem a lidoopy. *Orang-Outang, sive Homo sylvestris: or the Anatomy of the Pygmie compared with that of a Monkey, an Ape and a Man*; podle názoru Ashleye Montagua stál Edward Tyson na počátku vědecké revoluce, která zrodila naši kulturu: „... Tyson's principal contribution to the development of Western thought has been in focussing attention upon the relationship of man to the apes... It would be difficult to overestimate the importance and far reaching consequences of the revolution in our ideas concerning the descent of man thus initiated. It is clear that Tyson's part in producing that revolution entitles him to a high place among the creators of our present culture“ (cit. Poliakov, L., 1996, str. 157). James Burnett, lord Monboddo, označil ve druhé polovině osmnáctého století opici za „bratra člověka“.

³⁹ Lovejoy, A. O., 1960; Anderson, L., 1976.

odmítali.⁴⁰ Nejde přitom o osobnosti, které bychom mohli jednoduše obvinít z pokrytectví.⁴¹ Joseph Arthur de Gobineau protestoval proti tomu, aby bylo jeho *Pojednání o nerovnosti lidských ras* použito k polemice s abolicionismem,⁴² a vytýkal severoamerickým otrokářům, že rezignovali na svoji otcovskou a výchovnou úlohu a odpovědnost.⁴³

Úzkého sepětí mezi rasovou a etnografickou homogenizací podmaněné populace a západní koloniální expanzí si byl nicméně vědom již na konci sedmnáctého století William Temple, jenž uvedl ve spise *Essay upon the Original and Nature of Government* z roku 1672, že Evropané nejdříve objevili nekonečnou rozmanitost afrických a amerických národů, kterou posléze ujařmili a odstranili prostřednictvím své imperiální administrativy a byrokracie.⁴⁴ Majitelé plantáží v Novém světě, na nichž pracovali otroci, dobře věděli, že etnická různorodost může být zdrojem potíží, a snažili se ji postupně eliminovat.

John Atkins podrobně popsal, jak se z příslušníků různých etnik a „národů“ afrického původu stávali po převozu do Nového světa členové homogenní masy sjednocení ve svém ponižení a zneprávnění.⁴⁵ Lékař Edward Long, autor neblaze proslulého rasistického spisu *History of Jamaica* (1774), vycházel ve svém výkladu z této sekundární homogenizace Afričanů, kterou pokládal za „přirozenou“ a z níž vyvozoval rasové stereotypy.⁴⁶ Edward Long se již mohl opřít o biologicky zaměřenou teorii rasy, kterou mezitím vytvořili osvícenští filosofové a přírodovědci namísto tradičního pojetí člověka zakotveného v křesťanské ortodoxii, aristotelismu a hylemorfismu.

Předchůdcem badatelů usilujících o rasové biologické uchopení lidské rozmanitosti byl Grotiův žák Georgius Hornius, působící na univerzitě v Leydenu, který se v knize *Arca Noae, sive Historia Imperiorum et Regnorum* (1666) pokusil obdobně jako již v desátém století perský kronikář Tabarí o etnicko-rasový výklad pokolení vzešlých z Noemových synů. Jefe-tovi potomci byli podle Hornia běloši, Šémovi příslušníci žluté rasy a Chámovi představitelé

⁴⁰ Na druhé straně existovaly projevy otevřené podpory otrokářských institucí ze strany rasových teoretiků, jako bylo například uspokojení, které vyjádřili Josiah Clark Nott a George Robins Gliddon nad tím, že jejich rasová typologie uveřejněná v *Types of Mankind* (1854) posloužila americkému ministru zahraničí Johnu Caldwellu Calhounovi, neboť „*England pertinaciously continued to interfere with our inherited institution of Negro Slavery*“ (cit. Nott, J. C. a Gliddon, G. R. (1854): *Types of Mankind*. Philadelphia: Lippincott, Grambo, str. 50; cit. Odom, H. H., 1967, str. 7; viz rovněž Stanton, W., 1960).

⁴¹ Jeden z vůdčích představitelů abolicionismu William Wilberforce připouštěl „zvláštní atributy“ černé rasy, avšak odmítal, že by šlo o rysy vrozené (*An Appeal to the Religion, Justice, and Humanity of the Inhabitants of the British Empire*, London, 1823, str. 9).

⁴² Boissel, J., 1972, str. 155.

⁴³ *Essai*, II, str. 531–532.

⁴⁴ Hudson, N., 1996, str. 251.

⁴⁵ Atkins, J. (1737): *A Voyage to Guinea, Brasil, and the West Indies*. London: Ward and Chandler, str. 130.

⁴⁶ Edward Long rozlišil v rámci rodu *Homo* tři druhy: Evropany a příbuzné populace, orangutany a černochoy. Mentální schopnosti černochoy byly podle Longa bližší orangutanům než bělochům. Edward Long se domníval, obdobně jako ještě v polovině devatenáctého století francouzský antropolog Armand de Bréau Quatrefages, že míšenci černochoy a bělochů (stejně jako černochoy a orangutanů) jsou sterilní.

černé rasy.⁴⁷ První známou rasovou klasifikaci na základě fyziognomického vzhladu, jež byla zcela odproštěna od starozákonních kategorií a genealogií, uveřejnil François Bernier, lékař a cestovatel pocházející z Anjou. Pojednání tohoto Descartova a Gassendiho žáka, který žil v letech 1654 až 1671 v Indii,⁴⁸ vyšlo anonymně⁴⁹ pod názvem *Nouvelle division de la Terre, par les différentes especes ou races d'hommes qui l'habitent* v dubnu 1684 v *Journal des sçavans*.⁵⁰ François Bernier rozlišil čtyři rasy, z nichž první obývá Evropu (bez Laponska), západní Asii včetně Indie, severní Afriku a Ameriku (v tomto případě měl určité pochybnosti), druhá subsaharskou Afriku, třetí východní Asii a čtvrtá rasa Laponsko.⁵¹ Univerzální myslitel a filosof Gottfried Wilhelm Leibniz identifikoval na počátku osmnáctého století čtyři základní rasy: negroidní, laponskou, orientální a okcidentální.⁵² Leibniz podotkl, že klimatické vlivy mohou stejně jako v případě zvířat a rostlin způsobit z kvalitnější či naopak degeneraci lidské rasy.⁵³

Tradiční environmentalismus zpochybnil ve svém proslulém pojednání o povaze národů *Of National Characters* z roku 1748 filosof David Hume, který upřednostňoval před klimatickými faktory, jež podle jeho názoru nedokáží vysvětlit například rozdíly mezi Athéňany a Thebany, vlivy „morální“ zahrnující typ vlády, hospodářství, diplomacii nebo umění. Hume však zároveň tušil, že hlouběji pod touto sociokulturní realitou se nalézá permanentní rys lidské povahy, který je v rozhodující míře odpovědný za variabilitu lidských populací. Právě v této souvislosti David Hume učinil poznámku o vrozené podřadnosti černochů a dalších mimoevropských národů.⁵⁴

⁴⁷ Georgius Hornius však nebyl v dějinách západního myšlení prvním, kdo rasovou interpretaci Noeho kletby napodobil muslimské autory. V Polsku již v šestnáctém století vznikla svěbytná „rasová charta“ založená na starozákonné genealogii. Polská aristokracie (*szlachta*) se ztotožnila s potomky Sarmatů a jejich prostřednictvím s Jefetovou linií. Naproti tomu, jak stálo v *Libri Chamorum*, poddaný lid pocházející od Cháma je postižen dědičnou kletbou a navždy odsouzen k podřízenému postavení (Tazbir, J., 1986, str. 17, 68). Sir Thomas Browne odmítl deset let před vydáním Horniova spisu názor, že by černá barva pleti Afričanů měla cokoliv společného s Noeho kletbou (*Pseudodoxia Epidemica*, 1646, bk. 6, kapitola 11).

⁴⁸ François Bernier viz Budil, I. T., 2002, str. 72–75, 79, 87, 106, 179, 181.

⁴⁹ François Bernier byl podepsán jako „*un fameux voyageur*“ („slavný cestovatel“); Victor Courtet a Dr. Sandras, kteří Bernierovu studii zmínili ve svých bibliografických přehledech v roce 1835, ještě neznali skutečnou identitu autora.

⁵⁰ 12: 133–140.

⁵¹ Viz *Congrès historique européen*, 1836, str. 173; Boissel, J., 1972, str. 136.

⁵² Sandras, *Congrès hist. europ.*, 12e séance, II, str. 173; cit. Boissel, J., 1972, str. 140. Někteří historici občas zmiňují klasifikaci Richarda Bradleje uveřejněnou v roce 1721 v knize *A Philosophical Account of the Works of Nature (Europeans, Americans, mulattoes, curly-haired blacks, straight-haired blacks)*. Tento systém však neměl prakticky žádný ohlas.

⁵³ „*A été altérée par les differens climats, comme nous voyons, que les bêtes & les plantes changent de naturel, & deviennent meilleures, ou degenerent*“ (*Otium Hanoverium, sive Miscellenea*, Lipsae, 1718; cit. Hudson, N., 1996, str. 262).

⁵⁴ Ve vydání z roku 1753 David Hume napsal v poznámce pod čarou: „*I am apt to suspect the negroes, and in general all the other species of men (for there are four or five different kinds) to be naturally inferior to the whites. There never was a civilized nation of any other complexion than white, nor even any individual eminent either in action or speculation. No ingenious manufactures amongst them, no arts, no sciences. On the other hand, the most rude and barbarous of the whites, such as*

kteřá vedla k diskusi o sklonech k rasismu u jednoho z nejvýznamnějších západních myslitelů.⁵⁵

Carl Linné rozlišil v prvním vydání svého monumentálního díla *Systema naturae, seu regna tria naturae systematica proposita, per classes, ordines, genera et species* v roce 1735 v rámci druhu *Homo* čtyři „odrůdy“ (*varietate*), jež zahrnovaly *Homo europeus albus*, *Homo asiaticus horridus*, *Homo americanus rubescens* a *Homo afer niger* podle čtyř hlavních kontinentů. V desátém vydání *Systema naturae* z roku 1758 Linné vytvořil nový termín označující náš druh – *Homo sapiens*. V konečném vydání z roku 1766 švédský badatel navrhl rozdělit rod *Homo* na dva druhy, *Homo sapiens* a *Troglodytes*, a vymezil další dvě lidské odrůdy: *Homo ferus* a *Homo monstrosus*.⁵⁶ Carl Linné prakticky vyloučil „rozum“ jako specifický atribut z charakteristiky lidského druhu; člověk byl podle jeho vymezení zvířetem „pláčícím, smějícím se, zpívajícím, učenívým, soudícím, žasnoucím a nejmoudřejším“, nikoliv však „rozumným“.⁵⁷ Linnéovský systém představoval důležitý krok k asimilaci lidských dějin přírodní historií, jež umožnila v devatenáctém století vytvořit rozsáhlé a ambiciózní rasové výklady dějin.⁵⁸

*the ancient GERMANS, the present TARTARS, have still something eminent about them, in their valour, form of government, or some other particular. Such a uniform and constant difference could not happen in so many countries and ages, if nature had not made an original distinction betwixt these breeds of men. Not to mention our colonies, there are NEGROE slaves dispersed all over EUROPE, of which none ever discovered any symptoms of ingenuity; tho' low people, without education, will start up amongst us, and distinguish themselves in every profession. In JAMAICA, indeed, they talk of one negroe as a man of parts and learning; but 'tis likely he is admired for very slender accomplishments, like a parrot, who speaks a few words plainly” (cit. Of National Characters, in *Essays, Moral, Political and Literary*, in Green, T. H. - Grose, T. H. (eds.), 1982): *Philosophical Works*. London: Scientia Verlag Aalen, str. 252–253).*

⁵⁵ Richard Popkin se domnívá, že šlo spíše o nahodilou poznámku Davida Huma (opponenta otrokářství) než o výraz vědomého rasismu (Popkin, R. H., 1980; 1992, str. 64–75). John Immerwahr ukázal, že Hume pod vlivem kritiky, již jeho rasistické názory podrobil aberdeenský profesor James Beattie, text pro vydání, které vyšlo posmrtně v roce 1777, upravil, zbavil možného polygenického zabarvení a zaměřil čistě na černou rasu (Immerwahr, J., 1992). Henry Louis Gates identifikoval Jamajčana černé pleti přezíravě zmíněného v poslední Humeově větě jako Francise Williamse (narozeneho 1700), který vystudoval univerzitu v Cambridge, vyučoval latinu a matematiku a psal latinské básně. Francis Williams se cítil Humeovou poznámkou osobně uražen a veřejně protestoval. Zdá se však, že David Hume jeho oprávněně pobouření ignoroval (Immerwahr, J., 1992, str. 485). Hume nicméně vyjadřoval názor, který byl na sklonku osmnáctého století v Evropě značně rozšířen, srov. výrok republikánského ideologa Volneye: „L'Africain dégradé de la condition d'homme semble voué sans retour à l'esclavage“ (*Les Ruines*, 1791; cit. Boissel, J., 1972, str. 11).

⁵⁶ V charakteristice druhu *Troglodytes* se švédský přírodovědec inspiroval klasickými Pliniiovými, Ptolemaiovými a Strabónovými údaji o populacích žijících na břehu Rudého moře. Linné je identifikoval jako zástupce druhu *Homo nocturnus*, který se údajně prakticky nelišil od opic; jako alternativní název navrhl *Homo sylvestris orang-outang*.

⁵⁷ Cit. Hudson, N., 1996, str. 253.

⁵⁸ Frängsmyr, T. (ed.), 1983, str. 156–194. Linného žák Johann Christian Fabricius soudil, že černoši, které pokládal za „animální bytosti“, vznikli křížením bělochů s velkými opicemi. Fabricius dospěl k tomuto závěru na základě skutečnosti, že v Africe žijí současně velké opice a černoši, zatímco v Jižní Americe ve stejných klimatických podmínkách nikoliv - Fabricius, J. Ch. (1781): *Betrachtungen über die allgemeinen Einrichtungen der Natur*. Hamburg, str. 328–332.

Byl to ve své době velmi vlivný francouzský přírodovědec hrabě Georges Louis Le Clerc de Buffon, autor *Histoire naturelle, générale et particulière* (1749), který se nejvíce zasloužil o rozšíření pojmu „rasa“ jako respektované součásti mezinárodní odborné nomenklatury. Podle Nicholase Hudsona nebylo Buffonovo rozhodnutí nahradit Linnéův termín „odručí“ pojmem „rasy“ zcela nahodilé, ale odráželo jeho vědomou snahu dynamizovat linnéovský statický hierarchický systém a transformovat jej ve skutečné přírodní dějiny.⁵⁹

V závěrečných desetiletích osmnáctého století došlo k novému vymezení vztahu mezi národem a rasou, které byly dříve chápány přibližně jako ekvivalenty. Podle Buffona rasa představuje větší jednotku, než je národ. Rasa proto zahrnovala více národů, i když z některých dobových komentářů vyplývalo, že to nebyl všeobecně sdílený názor.⁶⁰ Vztah národa a rasy tak nebyl dostatečně vyjasněn a řada popularizátorů, žurnalistů a ideologů v následujících desetiletích jen přispívala ke zvýšení konfúze. Pojem rasy aspiroval na univerzalističtější postavení, než jaké zaujímal národ,⁶¹ a například kategorie árijské rasy, kterou koncem osmnáctého století zrodila orientální studia, spojovala v osvětském duchu všechny národy Evropy a Asie, jejichž jazyk byl genealogicky spjat se sanskrtem. Současně však rasa procházela napříč jednotlivými národy, které se mohly skládat z více rasových skupin, jejichž příslušníci cítili větší vzájemnou „pokrevní“ solidaritu než k abstraktní ideji národa. Rasa se tak vyznačovala Janusovou tváří; byla obrácena nejen k univerzalistickým a přírodovědeckým aspiracím osvětcenství, ale rovněž k partikularistickému a iracionálně instinktivnímu vzdoru romantismu.

Dne 26. dubna 1847 prohlásil Pierre Flourens na půdě *Académie des Sciences* během veřejné přednášky nazvané *Eloge historique de Jean-Frédéric Blumenbach*, že „je to Blumenbach, komu naše století vděčí za antropologii“.⁶² Bezpochyby největší zásluhu o rozšíření biologického a hierarchického pojetí rasy mezi odbornou i širokou veřejností měl na přelomu osmnáctého a devatenáctého století právě Johann Friedrich Blumenbach, který působil na univerzitě v Göttingenu. V roce 1790 Blumenbach napsal, že přírodovědci šestnáctého a sedmnáctého století, především Conrad Gessner, Pompeius Aldrovandus a Joannes Jonstonus, podrobili bedlivému zkoumání všechny přírodní říše s výjimkou lidské. Je proto

⁵⁹ Hudson, N., 1996, str. 253.

⁶⁰ Německý cestovatel Timotheus Merzahn von Klingstäd (z jehož publikace *Mémoire sur les Samojèdes et les Lapons* z roku 1766 Buffon čerpal) Buffona v roce 1766 kritizoval za to, že údajně zařadil Laponce, Samojedy a Eskymáky do jednoho národa navzdory rozdílům v jejich kultuře a jazycích. Georges Buffon v dodatku k vydání *Histoire naturelle* z roku 1777 označil Klingstádovu výtku za omyl a poznamenal, že Klingstäd chápe rasu v tom „nejúžším“ smyslu, zatímco jeho vlastní pojetí je co „nejširší“. Buffon uznal, že v rámci jedné rasy mohou existovat významné rozdíly, ale pouze v případě, že jsou „dostatečně výrazné“ (jako v případě „hottentotů“ a „Tatarů“), lze hovořit o samostatné rase (Hudson, N., 1996, str. 254).

⁶¹ Abolicionista James Ramsay napsal v roce 1784 v pojednání *An Essay on the Treatment and Conversion of African Slaves in the British Sugar Colonies*: „The nations into which each race is divided, with the common attributes of race, have less apparent, yet still sufficient marks to distinguish them from others, and connect them together“ (cit. Hudson, N., 1996, str. 255).

⁶² „Il y a quelques années mourut à Goettingue un membre de notre académie que de grands travaux ont rendu célèbre, et que des travaux appliqués à l'étude nouvelle de l'homme lui-même ont rendu cher à l'humanité. C'est à M. Blumenbach que notre siècle doit l'anthropologie“, *Eloge historique de Jean-Frédéric Blumenbach*, Paris, Firmin-Didot, str. 21, 1847; cit. Boissel, J., 1972, str. 125.

zapotřebí učinit člověka součástí studia přírodní historie.⁶³ Ve studii *De generis humani varietate nativa* z roku 1776 Blumenbach rozčlenil lidstvo do pěti hlavních biologicky vymezených „odrůd“ (*varietate*): evropské, mongolské, etiopské, americké a malajské⁶⁴. Pojem „kavkazská odrůda“ vytvořil Johann Friedrich Blumenbach v roce 1781. Ve třetím vydání své nejdůležitější studie z roku 1795 Blumenbach nahradil linnéovský termín „odrůda“ (*varietate*) pojmem „*gens*“, který byl do němčiny a do dalších jazyků překládán jako „rasa“.⁶⁵ Blumenbach, výrazně ovlivněn Buffonem,⁶⁶ byl monogenistou, který nepochyboval o jednotném původu lidstva; jednotlivé rasy se zrodily podle jeho názoru v důsledku procesu degenerace. Východním typem byla kavkazská rasa, již reprezentují soudobí Evropané. Její degenerace vyústila ve vytvoření rasy etiopské a mongolské, jejichž smíšením s rasou kavkazskou vznikly dvě „přechodné rasy“, americká a malajská.⁶⁷ Blumenbachova klasifikace byla poznamenána osvícenskou imaginací velkých kontinentálních celků, jejichž konfigurace se bezpochyby odrazila v jeho rozlišení ras. Každá rasa musela mít kontinentální zázemí. Z tohoto důvodu Blumenbach upřel status samostatné rasy Židům, i když uznával jejich fyziognomickou odlišnost od kavkazské rasy,⁶⁸ protože žili rozptýleně v různých diasporách Starého světa.⁶⁹

Rasová teorie tak byla na sklonku osmnáctého století připravena stát se součástí politické kultury Západu a mocným ideologickým nástrojem a čekala na vhodnou příležitost ke vstupu do politické arény. Umožnily jí to dvě výrazné vzájemně nezávislé události. Francouzská revoluce a orientální renesance.

■

V průběhu osmnáctého století se rozšířila teze, že ve pozadí sociálního konfliktu, který vyústil do Francouzské revoluce, se nachází osudový etnický zápas mezi autochtonními Galóřimany a alochtonními germánskými Franky. Těsně před výbuchem revolučního násilí snil hrabě Louis Gabriel Du Buat-Nancay o vytvoření jakési internacionály aristokracie

⁶³ *Beiträge zur Naturgeschichte* (2. vyd., 1806), in *The Anthropological Treatises of Johann Friedrich Blumenbach*. London: Longman, Roberts & Green, 1865, str. 298–299; cit. Hudson, N., 1996, str. 262.

⁶⁴ Blumenbach vymezil „malajskou odrůdu“ na základě průzkumů východního pobřeží Austrálie a Oceánie, které podnikl během plavby v letech 1768 až 1771 James Cook. Objev Aljašky a Beringovy úžiny v roce 1741 poskytl podle Blumenbacha důkaz o asijském původu indiánů, kteří mohou být proto označeni za jednotnou odrůdu. Obdobnou klasifikaci jako Blumenbach uveřejnil ve studii *Geographische Geschichte des Menschen* německý přírodovědec Johann Georg Zimmermann.

⁶⁵ Voegelin, E., 1940, str. 297.

⁶⁶ Buffonův vliv na Blumenbacha a na vývoj německé antropologie obecně viz Dougherty, F. W. P., 1990.

⁶⁷ „Pokožka Gruzínců je bílá a tato barva – zdá se – náležela původní lidské rase, avšak může snadno degenerovat do tmavé barvy“ (cit. Poliakov, L., 1996, str. 173).

⁶⁸ Viz *De generis humani varietate nativa*, 3. vydání, 1795, in *Anthropological Treatises*, str. 234; Camper, P. (1791): *Dissertation sur les variétés naturelles qui caractérisent la physionomie des hommes des divers climats et des différens ages*. Paris, str. 22.

⁶⁹ Patai, R. a Patai, W. J., 1975, str. 21–25.

barbarského původu, která by postavila hráz proti probouzejícímu se nacionalismu rasově smíšených „poddaných“.⁷⁰

Protagonisté „galské rasy“ záhy po svolání generálních stavů přešli do protiútoků. V jejich čele stanul abbé Emmanuel Joseph Sieyès, autor proslulého pamfletu *Qu'est-ce que le Tiers État*, ve kterém napsal: „Proč by (třetí stav, pozn. aut.) neměl zahnat nazpět do franckých lesů všechny ty rodiny, které si uchovávají absurdní nárok na to, že pocházejí z rasy přemožitelů a že svá práva zdědily? Věřím, že Národ, takto očištěn, by byl schopen se smířit s myšlenkou, že jej tvoří výhradně potomci Galů a Římanů. Vpravdě, pokud trváme na rozlišování našeho původu, neměli bychom přesvědčit naše méně šťastné spoluobčany, že jejich pokrevní pouto s Galy nebo Římany je přinejmenším stejně hodnotné jako oněch, kteří se hlásí k údajnému příbuzenství s Kimbry, Welschi a ostatními divochy, kteří se vynořili z bažin a pralesů staré Germánie?“⁷¹

Mnozí zahraniční pozorovatelé viděli ve střetnutí mezi „Galy“ a „Franky“ skutečnou příčinu a náplň francouzské revoluce. Ruská carevna Kateřina II. napsala v dubnu 1793 německému osvícenci Grimmovi: „Nepozorujete, co se děje ve Francii? Galové vyhánějí Franky. Ale uvidíte, že se Frankové vrátí, a potom budou ty zuřící bestie lačnící po lidské krvi buď vyblázeny, nebo zahnaný do úkrytů.“⁷²

Ideu Francie složené ze dvou antagonistických ras hlásal i François Guizot: „Revoluce byla válkou, skutečnou válkou, jakou svět uznává, když se vede mezi národy. Neboť přes třináct století Francie zahrnovala dva národy, lid dobyvatelů a lid podmaněných... Frankové a Galové, rytíři a rolníci, šlechtici a neurození, tito všichni byli dlouho před revolucí shodně nazýváni Francouzi a oprávněně prohlašovali Francii za svoji zemi... Zápas pokračoval během všech věků, za použití každého možného prostředku a všemi druhy zbraní. Když se v roce 1789 představitelé celé Francie společně setkali v jediném shromáždění, oba národy si pospíšily, aby znovuobnovily dávný spor. Nadešel konečně den, jenž jej přivedl k samotnému závěru...“⁷³ Tímto závěrem bylo vítězství Galů nad Germány. Červencová revoluce 1830 přinesla konečně vládu francouzské („keltské“) buržoasii. Balzakův umírající markýz d'Esgrignon, „hrdý a vznešený Frank“, právem zvolal roku 1830 na smrtelném loži: „Galové zvítězili!“⁷⁴ Na druhém břehu Rýna byl ovšem v té době triumf Galů vyložen jako známka rasového a tedy i mocenského úpadku Francie.

■

Tradiční Germáni, kteří byli v Evropě předmětem fascinace přinejmenším od znovuobjevení Tacitova spisu *Germania* v patnáctém století, se na počátku devatenáctého století proměnili

⁷⁰ Budil, I. T., 2002, str. 27.

⁷¹ Cit. Poliakov, L., 1996, str. 28; cit. Furet, F., 1994, str. 12, překlad Petr Horák.

⁷² *Letters from the Empress Catharine II to Grimm*, St Petersburg, 1878, str. 536, 13. dubna 1793, cit. Poliakov, L., 1996, str. 29.

⁷³ *Du gouvernement de la France depuis la Restauration et du ministere actuel*, Paris, 1820, str. 1–2.

⁷⁴ Budil, I. T., 2002, str. 30.

v Árijce. Byl to důsledek intelektuálního hnutí, které francouzský historik Raymond Schwab nazval ve stejnojmenné knize *orientální renaissance*.⁷⁵

Tzv. orientální renaissance byla produktem setkání mezi britskou a indickou kulturou v závěrečných desetiletích osmnáctého století. Vznik moderní indologie a indoeuropeistiky souvisí s počátky a vzestupem britské koloniální moci v Indii především po bitvě u Pálasí v roce 1756. Záslouhou generálního guvernéra Warrena Hastingsse, překladatele *Bhagavadgíty* Charlese Wilkinse, Williama Jonese, prvního prezidenta Královské asijské společnosti (*Royal Asiatic Society*), založené v roce 1784 v Kalkatě, nebo francouzského badatele Abrahama Hyacintha Anquetila-Duperrona, který přeložil staroperskou *Avestu*, se přímo na půdě Indie institucionalizovala západní věda.⁷⁶

Britští vzdělanci záhy nabýli přesvědčení, že síla obrazotvornosti hinduistické kultury je předurčena k tomu, aby přispěla k renesanci evropského poetického ducha. Ideologickým přesahem nové orientalistiky se tak zrodila vize nadcházejícího obrodného věku, v němž podobnou revitalizační úlohu, jaká náležela v renesanci, latině a řečtině, tentokrát sehrál sanskrť. Okouzlení sanskrtem a staroindickou literaturou vydobily v devatenáctém století vysoce prestižní postavení pro *indoeuropeistiku*, nový obor, který přitahoval pozornost nejvýznamnějších myslitelů doby. William Jones označil 2. února 1786 na půdě Královské asijské společnosti v Kalkatě sanskrť, řečtinu, latinu, góštštinu, keltské dialekty a starou perštinu za homologické a geneticky příbuzné jazyky, které vznikly ze společného prehistorického základu (*by common descent*).⁷⁷

William Jones a jeho kolegové z Královské asijské společnosti vystoupili na prahu romantismu, nacionalismu a moderní doby s ideou árijské či indoevropské rodiny, která sdružuje národy obývající rozsáhlé prostory Evropy, střední Asie a Indie. Árijské národy hovořily vzájemně spřízněnými jazyky a jejich lingvistická jednota poukazovala na společný původ. Indoeuropeistika jako věda se v devatenáctém století těšila značné společenské prestiži. Její výsledky byly přiřazovány k největším výdobytkům západních věd při konstrukci sekulárního obrazu světa. Friedrich Max Müller bez nadsázky uvedl: „*Kdybych byl dotázán, co pokládám za největší objev devatenáctého století týkající se dávné minulosti lidstva, odpověděl bych následující krátkou rovnicí: sanskrť. Dyaus Pitar = řec. Ζεός Πατηρ = lat. Juppiter = st. sever. Týr.*“⁷⁸ Friedrich Max Müller rovněž ve vši vážnosti prohlásil, že největší inspirace jeho života zahrnovaly *Rgvédu* a *Kritiku čistého rozumu*, představující dva nejčistší výrazy „árijského ducha“. Henry Creswicke Rawlinson tvrdil, že studium srovnávacího náboženství Indoevropanů lze svým dopadem na moderní myšlení srovnávat pouze s významem Darwinovy knihy *O původu druhů*.⁷⁹

Úlohu prostředníka mezi učením nové orientalistiky, která se pěstovala na půdě Královské asijské společnosti, a badateli na evropském kontinentu sehrál především Alexander Hamilton, bývalý důstojník ve vojsku Východoindické společnosti, člen Královské asijské

⁷⁵ Schwab, R., 1984.

⁷⁶ Budil, I. T., 2002, str. 83–109.

⁷⁷ Budil, I. T., 2002, str. 95–96.

⁷⁸ Cit. Schwab, R., 1984, str. 127.

⁷⁹ Cit. Schwab, R., 1984, str. 128.

společnosti a první profesor sanskrtu na *East India College*, jenž během pobytu v Paříži v prvních letech devatenáctého století vyučoval zájemce sanskrt.⁸⁰ Mezi Hamiltonovy studenty patřil i německý filosof Friedrich Schlegel, jehož kniha *O jazyce a moudrosti Indů (Über die Sprache und Weisheit der Indier)* z roku 1808 vyvolala vlnu „indománie“ a zájmu o sanskrt a indoeuropeistiku v Německu. V Německu oslovila orientální studia filosofy Schellinga, Fichteho, Hegela, Schopenhauera a Schleiermachersa, básníky Goetha, Schillera nebo Novalise.⁸¹ Již zmíněný Friedrich Schlegel učinil z Indie kolébku primordiální, především religiózní čistoty a vyzdvihl privilegovaný vztah mezi Asií a Německem. Jeho bratr August Wilhelm Schlegel napsal již roku 1804, že „pokud regenerace lidského rodu započala na Východě, Německo musí být pokládáno za Orient Evropy“.⁸² Duch prastaré Indie a Persie se údajně znovu zhmotnil v německém národě a zajistil mu postavení „vyvoleného lidu“ v novém rasovém náboženství.

Árijský rodokmen se stal hlavním genealogickým mýtem Západu v době mezi ústupem biblického učení a rozkvětem darwinismu. Závěrečným krokem při konstrukci árijské rasy na biologickém základě a jejím definitivním oddělení od mateřského biblického a filologického kontextu, v němž se původně zrodila, bylo prosazení kranioetrie na úkor jazykovědy jako hlavního nástroje rasové klasifikace.

Marně Friedrich Max Müller zdůrazňoval, že hovořit o „árijské lebce“ je stejně nepřiměřené jako mluvit o „dolichokranním jazyku“.⁸³ Příslušnost k árijské rase již neurčovala příbuznost se sanskrtem, ale dolichokranní, protáhlý tvar lebky (i když někteří autoři přičkli Árijcům naopak široký, brachykranní typ lebky). Nová rasová historie Evropy zahrnovala příchod prehistorických indoevropských či árijských kmenů tvořených plavými dolichokranními jedinci, kteří si podmanili a asimilovali místní tmavé brachykranní populace.

Árijská rasová ideologie opustila katedry akademických učenců a polyglotů, rozšířila se mezi širší intelektuální vrstvy a brzy se podobně jako sociální darwinismus stala účinným nástrojem ideologie. V indoevropské ideji byl nalezen protilek proti obavám z úpadku západního světa a Indoevropané se stali nedílnou součástí řady politických a nacionalistických spisů. Poslední desetiletí devatenáctého století lze bez větší nadsázky nazvat „věkem Árijců“, kteří prakticky ovládli západní genealogickou imaginaci.⁸⁴ Jean Finot napsal v roce 1904: „V současné době je z jednoho tisíce vzdělaných Evropanů devět set devadesát devět přesvědčeno o autentičnosti svého árijského původu... Árijský původ se stal blahodárným zdrojem, z něhož vzešla vyšší morálka Evropy a ctnosti jejích obyvatel“.⁸⁵

⁸⁰ Rocher, R., 1968, 1970.

⁸¹ Budil, I. T., 2002, str. 159–176.

⁸² Cit. Gérard, R., 1963, str. 132.

⁸³ „How many misunderstandings and how many controversies are due to what is deduced by arguing from language to blood-relationship or from blood-relationship to language. Aryan and Semitic languages exist but it is antiscientific, unless one realizes the degree of licence which one is employing, to speak of an Aryan race, Aryan blood or Aryan skulls“, Über die Resultate der Sprachwissenschaft, Vorlesung gehalten in der kaiserlichen Universität zu Strassburg an 23 Mai 1872, cit. Poliakov, L., 1996, str. 214.

⁸⁴ Budil, I. T., 2002, str. 177–215.

⁸⁵ Cit. Budil, I. T., 2002, str. 204.

■

Arijská imaginace zrozená z orientální renesance by zcela nevysvětlila přitažlivost rasové ideologie v průběhu devatenáctého a dvacátého století. Podle mého názoru nabízí dílo Victora Courteta, polozapomenutého autora první poloviny devatenáctého století, možné vysvětlení příčin expanze rasového myšlení a její atraktivity pro soudobou politickou kulturu.

Ve dvacátých a třicátých letech devatenáctého století se ve Francii prosadilo intelektuálně silné a vlivné hnutí saint-simonismu zahrnující žáky a stoupence vizionářského myslitele Clauda Henri de Saint-Simona. Warren Breckman charakterizoval saint-simonismus jako směs střízlivého criticismu, sentimentálního humanismu a mesianistického utopismu.⁸⁶ Saint-simonisté, mezi které náležel například Auguste Comte, usilovali o radikální reformu a reorganizaci francouzské společnosti na vědeckém základě, jež by urychlila modernizaci a industrializaci Francie, vyčerpané Francouzskou revolucí a napoleonskými válkami.

Začátkem srpna 1830 se v Paříži připojil k tehdy nesmírně populárnímu hnutí saint-simonistů Victor Courtet, rodák z L'Isle-sur-la-Sorgue ve Vaucluse v jižní Francii. Courtet se aktivně zapojil do činnosti Pařížské etnologické společnosti (*Société ethnologique de Paris*), jejíž jednání dokonce probíhala v jeho pařížském bytě a v níž působil jako zvolený zástupce tajemníka. Intenzivně se zabýval etnologickou a antropologickou problematikou a po několika menších studiích vydal v roce 1838 knihu *Science politique, fondée sur la science de l'homme ou étude des races humaines sous le rapport philosophique, historique et social*. Na obálce knihy byl otištěn citát ze Saint-Simonova díla *Mémoire sur la science de l'Homme* z roku 1813: „Politika se stane pozitivní vědou.“⁸⁷ Pozitivního stádia dosáhnou podle Courteta politické vědy tehdy, pokud se opírou o antropologii a etnologii. V roce 1832, ve svých necelých dvaceti letech, Victor Courtet napsal: „Tvrdím, že krize v Evropě neustane, dokud rozličné společnosti nebudou reorganizovány tak, aby odrážely přirozenou nerovnost nebo více či méně patrné rasové rozdíly. Nenavrhuji nic, co by snižovalo lidskou důstojnost, ale blásám pouze pravdu, kterou prověřily analýzy všech národů světa.“⁸⁸

Courtetova teze, že sociální řád musí být založen na reálné rasové nerovnosti, vycházel ze Saint-Simonova učení o tzv. „sociální fyziologii“, což měla být „věda o člověku“ (*science de l'homme*) povoláná k tomu, aby opět pozdvihla Francii otrěsenou revolucí a napoleonskými válkami. Saint-simonismus přinášel terapeutickou vizi regenerace společnosti a smíření sociální harmonie s rychlou modernizací. Přicházel s nadějí, že Francie může vstoupit do moderního věku, aniž podlehne egoistickému individualismu a nespoutanému liberalismu. Podle Saint-Simona musí být harmonická společnost založena na přirozené hierarchii, k níž klíč poskytují fyziologické zákony. Lidé se rodí s různými schopnostmi a nadáním a funkční společenský řád každému přidělí místo odpovídající jeho vlohám. Nerovné schopnosti znamenají přirozeně asymetrickou distribuci zdrojů. Politická a morální krize moderní doby

⁸⁶ Breckman, W., 1999, str. 157.

⁸⁷ „La politique deviendra une science positive“; *Mémoire sur la science de l'Homme*, str. 29.

⁸⁸ Cit. Boissel, J., 1972, str. 38.

bude překonána, pokud bude každému jedinci přiděleno takové místo, které náleží jeho vrozeným dispozicím.

Již dříve moralizující patriotický holismus, který na sklonku osvícenství prostoupil francouzskou politickou imaginaci, vytvořil příznivé podmínky pro začlenění rasové ideologie do politické kultury Západu. Přenesení principu saint-simonské meritokracie na etnické a rasové vztahy zrodilo ideu společnosti založené na nerovných biologicky podmíněných kvalitách jednotlivých rasových skupin. Rasový výklad francouzské revoluce a napoleonských válek předložil v návaznosti na Jeana Baptiste Lamarcka a Jeana Georgese Cabanise již Saint-Simon, který napsal v roce 1809: „Velká masa evropské populace se zapojila do nejstrašnější války, jaká kdy propukla. Jedinými vědci, kteří jsou oprávněni analyzovat příčiny této války a nalézt prostředky, jak ji ukončit, jsou fyziologové.“⁸⁹ Originalita Victora Courteta spočívala v tom, že učinil z rasové teorie palingenetickou ideologii, to znamená, že z ní učinil revitalizační princip národního společenství.

Jsem přesvědčen o tom, že rasová ideologie se stala součástí politické kultury Západu především díky svému palingenetickému charakteru. Termín *palingeneze*, který použil Charles Bonnet ve spise *Palingénésie philosophique* (1769) ve smyslu „původního pravzoru“, převzal v první polovině devatenáctého století v *Essais de palingénésie sociale* konzervativní myslitel Pierre Simon Balanche pro označení „nového zrození“ jako radikální protirevoluční proměny společnosti v zájmu zachování tradičního řádu. Roger Griffin ukázal, že vzpoura proti dějinám ve jménu totální revitalizace a obnovy národní existence byla typickým rysem totalitních a fašistických hnutí dvacátého století.⁹⁰

Victor Courtet soudil, že sociální nestabilita, nespokojenost a vzpoury vznikaly tehdy, pokud se rozdělení politické, společenské a ekonomické moci rozcházel s distribucí vrozených dispozic a fyziologické a intelektuální schopnosti neodpovídaly sociální hierarchii. Revoluce proto představuje způsob, jehož prostřednictvím život spontánně obnovuje soulad přírodního a sociálního řádu. Podle Courteta musí po vědecké revoluci, která promění prostřednictvím rasového výkladu dějin politické vědy ve vědy pozitivní, následovat revoluce politická. Tato revoluce bude mít povahu celoevropského rasového hnutí, jež každé rase přidělí opět místo, které jí náleží v hierarchii bytí na základě jejich vrozených schopností a kvalit.

Setkání mezi rasovou teorií a socialismem, které tak šokovalo v případě nacistické ideologie, se uskutečnilo již o sto let dříve v rámci saint-simonismu. Moderní rasismus a socialismus jsou proto v zásadě blíženci, zrození z obdobné směsice reformního idealismu a filantropie, scientistické arogance a utopických aspirací pařížské intelektuální atmosféry dvacátých a třicátých let devatenáctého století.

Courtetova studie *Mémoire sur les races humaines: De l'influence des races humaines sur la forme et le développement des sociétés* z roku 1835 představovala v dějinách novodobého západního myšlení jedno z prvních zpochybnění moderního pojetí národa. Courtet se v ní pokusil ukázat, že rasa předchází národ a že národní společenství reprezentuje historicky nahodilou směs rasových a etnických skupin s odlišnými vrozenými dispozicemi. Moderní

⁸⁹ *Oeuvres de Claude-Henri de Saint-Simon*, Paris, 1966, Vol. V, str. 55; cit. Poliakov, L., 1996, str. 216.

⁹⁰ Griffin, R., 1993, str. 32–43.

národní společenství je podle Courteta fikcí, protože ve skutečnosti jde o heterogenní amalgám ras vybavených odlišnými vrozenými schopnostmi. Tato okolnost vysvětluje například existenci otroctví, která znepokojovala novodobé teoretiky svobody, ve starověké řecké demokracii nebo v republikánském Římě. Britský etnolog James Cowles Prichard nedokázal podle Courteta pochopit, že uvnitř moderního národa existuje více ras s rozdílným nadáním, které mohou dosáhnout novodobého ideálu rovnosti pouze prostřednictvím vzájemného míšení. Courtet tento proces vítal, Joseph Arthur de Gobineau se jej děsil. Victor Courtet se postavil proti snaze historiků počátku devatenáctého století vyprávět příběh národa; skutečným subjektem dějin je podle jeho názoru rasa. Nezpochybňoval Micheletovu tezi, že cílem a aspirací historického vývoje, který demonstrovala Francouzská revoluce, je svoboda a rovnost. Tohoto žádoucího stavu však nebude dosaženo politickým bojem, ale prostřednictvím míšení jednotlivých ras.

Victor Courtet, jehož dílo představovalo aplikaci saint-simonismu v antropologické a etnologické oblasti, se tak více než dvě desetiletí před Gobineauem zmocnil akademickým jazykem ideje rasy v její celistvosti a postavil řád vládnoucí rasy proti anarchii rasového míšení. Dnes prakticky zapomenutý Victor Courtet, marginalizovaný svou nekompatibilitou s převládajícími schematickými výklady dějin, byl živoucím ztělesněním paradoxu, že moderní rasovou teorií nevytvořil příslušník třídy bojující za anachronická privilegia nebo obhájce otrokářských zájmů, ale vizionářský myslitel a politik vzešlý z úspěšné průmyslové a obchodní buržoazie, která se v příznivějších podmínkách orléánské monarchie snažila překonat zpoždění v modernizaci země způsobené Francouzskou revolucí.

Dílo Victora Courteta bezděčně odhalilo jeden z důležitých atributů rasové ideologie, který se někteří teoretikové dovolávající se „čistoty“ vědy snažili zastřít. Rasová ideologie v sobě vždy implicitně či explicitně obsahovala politické aspirace spočívající v úsilí prosadit ve společnosti hierarchii, jež se vymyká sociálnímu konsenzu. Teorie rasy byla navzdory naturalistickému slovníku především teorií politiky a lidská rasová existence splývala s existencí politickou. Aplikace rasové ideologie na mimoevropské fyziognomicky a etnický odlišné lidské populace byla navzdory svým tragickým důsledkům v moderní době jen vedlejším projevem hnutí směřujícího především ke stabilizaci evropské společnosti otrávené modernizací. Devalorizace a inferiorizace přírodních národů prostřednictvím rasové teorie nebyla prvotním cílem moderní rasové instrumentalizace, ale pouze dodatečnou racionalizační strategií zaměřené primárně do nitra západní společnosti.

Paligeneticko mesianistický a revitalizační charakter árijské ideologie, který byl předpokladem úspěšného průniku do dobové politické kultury, odráží temná předpověď, již vyslovil v roce 1887 zakladatel antroposociologie a sociální darwinista Georges Vacher de Lapouge: *„Střetnutí ras se právě nyní chystá propuknout uvnitř národů a mezi národy, a nezbývá, než se tázat, zda ideje bratrství a rovnosti lidí nejsou proti přírodě... Jsem přesvědčen, že v příštím století se lidé budou zabíjet po miliónech kvůli rozdílu jednoho nebo dvou stupňů lebečního indexu. Lidé budou identifikováni prostřednictvím tohoto znaku, který nahradil biblický šiboleť a lingvistické pouto, ... a poslední sentimentalisté uzří nejmasovější vyhlazování.“*⁹¹

⁹¹ Cit. Budil, I. T., 2002, str. 213.

Ve vývoji rasového myšlení můžeme rozlišit tři základní fáze, které označuji jako pigmentokracii, antropologii a palingenezi (viz obr. 1). Pigmentokracie představuje údobí nereflektovaného protorasismu, který jen obtížně nachází v dobovém ideologickém a epistemologickém rámci vhodnou legitimizační strategii a jenž spočívá v zásadě v intuitivně uchopované fyziognomické odlišnosti různých lidských populací. Pigmentokracie se zrodila v islámské společnosti a jejím otrokářském systému a postupně se v raném novověku rozšířila do evropských zámořských území. Antropologie představuje ambiciózní intelektuální pokus Západu vytvořit na základě přírodních věd epochy osvícenství emancipovaných od biblického učení univerzální rasovou klasifikaci lidstva. V následujícím období se rasová teorie stává součástí politické kultury Západu, mění se v ideologii sloužící různým partikulárním zájmům a nabývá revitalizačního a palingenetického rázu. Slaví triumf, ale zároveň se především prostřednictvím nacistického rasového totalitarismu tragicky a nenapravitelně kompromituje.

Ve svém výkladu jsem se pokusil ukázat, že v rozporu s obecně rozšířeným míněním nebyla na prahu moderní doby jednou z hlavních inspirací rasové ideologie snaha ospravedlnit podřadné postavení ekonomicky vykořisťovaného domorodého obyvatelstva zámořských kolonií (jak se domnívají neomarxisté) nebo kontrarevoluční úsilí historicky frustrované aristokracie zdůvodnit svým rasově nadřazeným původem anachronická privilegia (jak tvrdila Hannah Arendtová), ale jev, který Friedrich August von Hayek nazval ve stejnojmenné knize „kontrarevolucí vědy“⁹² a jenž vyplynul z politické imaginace počátku devatenáctého století.

Aspirací Victora Courteta bylo vytvořit v duchu saint-simonismu meritokratický politický systém založený na „přirozené“ nerovnosti ras, který nápadně připomínal například společnost ovládanou kognitivní elitou, podobnou té, kterou představili například ve své knize *Gaussova křivka* (1994) Charles Murray a Richard Herrnstein. Moderní rasová ideologie nebyla výlučně „plantážnickou antropologií“ legitimizující otroctví nebo obranou „umírající třídy“, ale měla představovat nástroj k dosažení maximální společenské efektivity a prostředek překonání skutečné či domnělé národní stagnace a zaostalosti. Ztělesňovala princip palingeneze opírající se o mesianistickou ideologizaci moderní vědy.

Obr. 1

Stadia rasové ideologie	Historické údobí	Charakteristický představitel
Pigmentokracie	Osmé až sedmnácté století	Ibn Chaldún
Antropologie	Sedmnácté až devatenácté století	Johann Friedrich Blumenbach
Palingeneze	Devatenácté a dvacáté století	Victor Courtet

⁹² Hayek, F. A. von, 1995.

Literatura

- 1) Aaron, D. H. (1995): Early Rabbinic Exegesis on Noah's Son Ham and the So-Called „Hamitic Myth“. *Journal of the American Academy of Religion* 63:721–759.
- 2) Anderson, L. (1976): Charles Bonnet's Taxonomy and Chain of Being. *Journal of the History of Ideas* 37(1):45–58.
- 3) Arendtová, H. (1996): *Původ totalitarismu, I–III*. Praha: Oikoymenth.
- 4) Balibar, E. - Wallerstein, I. (1991): *Race, Nation, Class: Ambiguous Identities*. London: Verso.
- 5) Banton, M. (1977): *The Idea of Race*. London: Tavistock Publications.
- 6) Banton, M. (1998): *Racial Theories*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 7) Barker, A. J. (1978): *The African Link: British Attitudes to the Negro in the Era of the Atlantic Slave Trade*. London: Frank Cass.
- 8) Biddiss, M. D. (ed.) (1970a): *Gobineau: Selected Political Writings*. London: Jonathan Cape.
- 9) Biddiss, M. D. (1970b): *Father of Racist Ideology: The Social and Political Thought of Count Gobineau*. London: Weidenfeld & Nicolson.
- 10) Boissel, J. (1972): *Victor Courtet (1813–1867), premier théoricien de la hierarchie des races. Contribution à l'histoire de la philosophie politique du romantisme*. Paris: Presses universitaires de France.
- 11) Braude, B. (1997): The Sons of Noah and the Construction of Ethnic and Geographical Identities in the Medieval and Early Modern Periods. *The William and Mary Quarterly* 54(1):103–142.
- 12) Breckman, W. (1999): *Marx, the Young Hegelians, and the Origins of Radical Social Theory: Dethroning the Self*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 13) Budil, I. T. (2001): *Za obzor Západu. Proměny antropologického myšlení od Isidora ze Sevilly po Franze Boase*. Praha: Triton.
- 14) Budil, I. T. (2002): *Od prvotního jazyka k rase*. Praha: Academia.
- 15) Budil, I. T. (2003a): *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*. Praha: Triton.
- 16) Budil, I. T. (2003b): Vzestup a pád rasové teorie. *Univerzitní noviny – List Masarykovy univerzity a Nadace Universitas Masarykiana*, 10(4):1–8.
- 17) Courtet, V. (1837): *La science politique fondée sur la science de l'homme ou étude des races humaines sous le rapport philosophique, historique et social*. Paris: Arthus Bertrand.
- 18) Curtin, P. D. (1964): *The Image of Africa: British Ideas and Actions, 1780–1850*. Madison: University of Wisconsin Press.
- 19) Černý, V. (1939): *Rasismus, jeho základy a vývoj*. Praha: Václav Petr.
- 20) Davis, B. D. (1966): *The Problem of Slavery in Western Culture*. Ithaca: Cornell University Press.
- 21) Davis, B. D. (1997): Constructing Race: A Reflection. *The William and Mary Quarterly* 54(1):7–18.
- 22) Elkins, S. M. (1976): *Slavery: A Problem in American Institutional Life*. Chicago: University of Chicago Press.

- 23) Evans, McKee W. (1980): From the Land of Canaan to the Land of Guinea: The Strange Odyssey of the „Sons of Ham“. *American Historical Review* 85(1):15–43.
- 24) Florestan, F. (1969): *The Negro in Brazilian Society*. New York: Columbia University Press.
- 25) Fredrickson, G. M. (2003): *Rasismus: Stručná historie*. Praha: BB/art.
- 26) Furet, F. (1994): *Promýšlet Francouzskou revoluci*. Brno: Atlantis.
- 27) Gérard, R. (1963): L'Orient et la pensée romantique allemande. Paris: M. Didier.
- 28) Gilroy, P. (1991): *There Ain't No Black in the Union Jack's: The Cultural Politics of Race and Nation*. Chicago: University of Chicago Press.
- 29) Gobineau, J. A. de (1853–1856): *Essai sur l'inégalité des races humaines*. Paris: Firmin-Didot.
- 30) Gould, S. J. (1997): *Jak neměřit člověka: Pravda a předsudky v dějinách hodnocení lidské inteligence*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- 31) Graves, R. - Patai, R. (1964): *Hebrew Myths: The Book of Genesis*. Garden City (New York): Doubleday.
- 32) Greene, J. C. (1954): Some Early Speculations on the Origin of Human Races. *American Anthropologist* 56:31–41.
- 33) Griffin, R. (1993): *The Nature of Fascism*. London: Routledge.
- 34) Hannaford, I. (1996): *Race: The History of an Idea in the West*. Washington, D. C.: Woodrow Wilson Center Press.
- 35) Hayek, F. A. von (1995): *Kontrarevoluce vědy: Studie o zneužívání rozumu*. Praha: Liberální institut.
- 36) Hodgen, M. T. (1964): *Early Anthropology of the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- 37) Hudson, N. (1996): From „Nation“ to „Race“: The Origin of Racial Classification in Eighteenth-Century Thought. *Eighteenth-Century Studies* 29(3):247–264.
- 38) Chaldún, I. (1955): *An Arab Philosophy of History: Selections from the Prolegomena of Ibn Khaldun of Tunis (1332–1406)*. London: Murray.
- 39) Chaldún, I. (1967): *The Muqaddimah: An Introduction to History*. Princeton: Princeton University Press.
- 40) Immerwahr, J. (1992): Hume's Revised Racism. *Journal of the History of Ideas* 53:481–486.
- 41) Israel, J. I. (1975): *Race, Class, and Politics in Colonial Mexico, 1610–1670*. London: Oxford University Press.
- 42) Jordan, W. D. (1968): *White over Black: American Attitudes toward the Negro, 1550–1812*. Chapel Hill: Published for the Institute of Early American History and Culture at Williamsburg, the University of North Carolina Press.
- 43) Kamen, H. (1997): *The Spanish inquisition, a historical revision*. New Haven: Yale University Press.
- 44) Kennedy, K. A. R. (1973): Race and Culture. In: Naroll, Raoul - Naroll, Frada, eds., *Main Currents in Cultural Anthropology*, str. 123–156. New York: Appleton-Century-Crofts.

- 45) Kovel, J. (1970): *White Racism: A Psychohistory*. New York: Pantheon Books.
- 46) Lewis, B. (1971): *Race and Color in Islam*. New York: Oxford University Press.
- 47) Lewis, B. (1990): *Race and Slavery in the Middle East: An Historical Enquiry*. New York: Oxford University Press.
- 48) Lipschütz, A. (1944): *El Indioamericanismo y el problema racial en las Américas*. Santiago: Chile Nascimento.
- 49) Livingstone, F. B. (1962): On the Non-Existence of Human Races. *Current Anthropology* 3:279–281.
- 50) Lovejoy, A. O. (1960): *The Great Chain of Being*. New York: Harper.
- 51) McAlister, L. N. (1984): *Spain and Portugal in the New World: 1492–1700*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- 52) Meijer, M. C. (1999): *Race and Aesthetics in the Anthropology of Petrus Camper (1722–1789)*. Amsterdam: Rodopi.
- 53) Miles, R. (1989): *Racism*. London: Routledge.
- 54) Montagu, A. (1974): *Man's Most Dangerous Myth*. New York: Oxford University Press.
- 55) Murray, Ch. A. – Herrnstein, Richard J. (1994): *The Bell Curve: Intelligence And Class Structure In American Life*. New York: Free Press.
- 56) Odom, H. H. (1967): Generalizations on Race in Nineteenth-Century Physical Anthropology. *Isis* 58(1):4–18.
- 57) Pagden, A. (1986): *The Fall of Natural Man: The American Indian and the Origins of Comparative Ethnology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 58) Patai, Raphael – Patai Wing, Jennifer (1975): *The Myth of the Jewish Race*. New York: Charles Scribner's Sons.
- 59) Patterson, Orlando (1982): *Slavery and Social Death: A Comparative Study*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 60) Poliakov, Léon (1996): *The Aryan Myth. A History of Racist and Nationalist Ideas in Europe*. New York: Barnes & Noble.
- 61) Popkin, Richard H. (1973): The Philosophical Basis of Eighteenth-Century Racism. In: Pagliaro, Harold E., ed., *Racism in the Eighteenth Century*, str. 245–262. Cleveland and London: Case Western Reserve University Press.
- 62) Popkin, Richard H. (1980): Hume's Racism. In: Watson, Richard A. – Force, James E., eds., *The High Road to Pyrrhonism*, str. 251–266. San Diego: Austin Hill Press.
- 63) Popkin, Richard H. (1992): *The Third Force in Seventeenth-Century Thought*. Leiden: E. J. Brill.
- 64) Rocher, Rosane (1968): Alexander Hamilton (1762–1824): A chapter in the early history of Sanskrit philology. *American Oriental Series*, vol. 51. New Haven: American Oriental Society.
- 65) Rocher, Rosane (1970): New data for the biography of the Orientalist Alexander Hamilton. *Journal of the American Oriental Society* 90:426–448.
- 66) Salzmann, Zdeněk (2003): Existují rasy? Nový pohled na fyzickou rozmanitost lidstva. *Český lid* 90(2):161–171.
- 67) Sanders, Edith R. (1969): The Hamitic Hypothesis: Its Origins and Function in Time

- Perspective. *Journal of African History* 10:521-532.
- 68) Sarich, Vincent – Miele, Frank (2004): *Race, the reality of human differences*. Oxford: Westview Press.
 - 69) Seed, Patricia (1982): Social Dimensions of Race: Mexico City, 1753. *Hispanic American Historical Review* 62:569-606.
 - 70) Shafer, Boyd C. (1972): *Faces of Nationalism: New Realities and Old Myths*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
 - 71) Schwab, Raymond (1984): *The Oriental Renaissance. Europe's Rediscovery of India and the East 1680-1880*. New York: Columbia University Press.
 - 72) Smedley, Audrey (1993): *Race in North America: Origin and Evolution of a Worldview*. Boulder: Westview Press.
 - 73) Snowden, Frank Martin, Jr. (1970): *Blacks in Antiquity: Ethiopians in the Greco-Roman Experience*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
 - 74) Snowden, Frank Martin, Jr. (1983): *Before Color Prejudice: The Ancient View of Blacks*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press.
 - 75) Snyder, Louis L. (1968): *The Meaning of Nationalism*. New York: Greenwood Press.
 - 76) Stanton, William (1960): *The Leopard's Spots*. Chicago: University of Chicago Press.
 - 77) Stepan, Nancy (1982): *The Idea of Race in Science: Great Britain 1800-1960*. Hamden (Connecticut): Archon Books.
 - 78) Stocking, George W. (1964): French Anthropology in 1800. *Isis* 55(2):134-150.
 - 79) Stocking, George W. (1968): *Race, Culture, and Evolution: Essays in the History of Anthropology*. New York: The Free Press.
 - 80) Stocking, George W. (1987): *Victorian Anthropology*. New York - Toronto: The Free Press - Maxwell Macmillan.
 - 81) Sweet, James H. (1997): The Iberian Roots of American Racist Thought. *The William and Mary Quarterly* 54(1):143-166.
 - 82) Tazbir, Janusz (1986): *La république nobiliaire et le monde: Études sur l'histoire de la culture polonaise à l'époque du baroque*. Wrocław: Zakład Narodowy.
 - 83) Vaughan, Alden T. (1995): *Roots of American Racism: Essays on the Colonial Experience*. New York: Oxford University Press.
 - 84) Verlinden, Charles (1955): *L'Esclavage dans l'Europe médiévale*. Brugge: De Tempel.
 - 85) Voegelin, Eric (1940): The Growth of the Race Idea. *Review of Politics* 2.
 - 86) Williams, Eric (1944): *Capitalism and Slavery*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
 - 87) Winter, Jacob (1886): *Die Stellung der Sklaven bei den Juden in rechtlicher und gesellschaftlicher Beziehung*. Halle: Gebauer.

Ľudské rasy – realita alebo mýtus?

Milan Pospíšil

V súčasnosti snáď už nik nepochybuje o tom, že celé ľudstvo tvorí jeden druh – *Homo sapiens sapiens*. Podobne ako vo všetkých živých organizmoch, aj v rámci nášho druhu však jestvuje variabilita, ktorú väčšina autorov považuje za príčinu evolučného úspechu nášho druhu.

Jednou z vlastností ľudského mozgu je snaha kategorizovať javy a usporiadať ich do celkov na základe určitých podobností alebo odlišností. Už dieťa rozmyšľa týmto spôsobom, keď má vytvorenú kategóriu psa a ako hava, označí jazvečika aj dogu. Tak sa už v dávnej minulosti stretávame so snahami triediť variabilitu v rámci nášho druhu. Človek rovnako ako ostatní primáti prijíma väčšinu informácií o okolitom svete zrakom, a preto tiež za základ triedenia skupín si vybral tie znaky, ktoré sú najnápadnejšie – najmä pigmentáciu kože a ďalšie morfológické znaky povrchu tela hodnotiteľné zrakom. S týmto triedením sa stretávame už v starom Egypte, kde mali označenia pre inak vyzerajúcich cudzincov, ale aj v Číne a určite tomu bolo tak vo všetkých skupinách, ktoré prichádzali do kontaktu so skupinami odlišného vzhľadu. Termín rasa pre označenie skupín ľudí poprvý raz použil F. Bernier (1684), pri čom rozdelil ľudstvo do 5 „*especies ou races*“, keď ako samostatnú rasu označil aj Laponcov, ale nezaregistroval pôvodných obyvateľov Ameriky; u Linného (1758) to boli 4 kategórie (poddruhy?), rovnako ako u Blumenbacha (1775). J.J. Virey (1801) rozlišoval dva druhy, ktoré delil do 6 rás, J. Bory de Saint Vicent delil ľudstvo do 15 druhov, ktoré tvorili 2 podrody a podobný názor mal aj E. Haeckel, ktorý dva druhy delil na 12 rás. Podobne veľký počet rás uvádzali aj T.H. Huxley (14), P. Topinard (19), J. Deniker (29), R.B. Dixon (27), A.C. Haddon (16) E. von Eickstedt (38). Z novších klasifikácií potom H.V. Vallois (1948) rozlišoval 4 primárne rasy a v ich rámci 27 sekundárnych rás a nakoniec R. Biasutti (1959) delil ľudstvo do 4 poddruhov a v ich rámci potom 16 primárnych a 52 sekundárnych rás. Vrcholom týchto snáh bola škola Czekanowskiego a jeho žiaka Wankeho, ktorí iba pre Európu rozlišovali od 4 do 16 rasových typov. Vyznamenala sa aj poľská morfológická škola okolo Michalskiewicza, ktorí pre Európu rozlišovali 100 rasových typov.

Už z tohoto prehľadu je zrejmé, že každá klasifikácia ľudskej variability je subjektívna a nemôže si robiť nároky na vytváranie jasne definovaných diskretných skupín ľudskej variability. Po sklamaní z týchto typologických klasifikácií objavila sa snaha používať monogénne dedičné znaky pre vytváranie takýchto skupín. Používali sa najmä krvné skupiny, sérové bielkoviny a biochemické charakteristiky v kombinácii s morfológickými znakmi typologických klasifikácií. Tieto klasifikácie sa ukázali rovnako nereálne ako čisto morfológické prístupy.

Je nemožné vyjadriť sa k tomu, ktorá z klasifikácií je lepšia ako ostatné. Každá klasifikácia by mala spĺňať základné biologické ciele: 1) identifikácia zhlukov znakov a charakteristík; 2) objasnenie spoločného fylogenetického pôvodu a teda úzkych biologických vzťahov; 3) ohraničenie integrovaných evolučných jednotiek. Hneď teraz môžeme povedať, že všetky uvedené ciele nespĺňa ani jeden z typov klasifikácií. Typologické klasifikácie

boli užitočné iba ako pomôcka pre demonštráciu ľudskej variability, ale nehovoria nič o fylogenetických vzťahoch a evolučnej jednotke. Typologické klasifikácie spĺňajú iba jeden z uvedených cieľov – totiž zoskupujú komplexy znakov a to ešte iba podmienene. Určite môže spoločná prítomnosť určitej skupiny znakov naznačovať aj biologickú príbuznosť, ale táto otázka nemôže byť vyriešená typologickou klasifikáciou, ale musia sa použiť iné postupy. Podobnosť môže byť spôsobená konvergenciou v dôsledku pôsobenia tých istých faktorov prostredia, fyziologickou plasticitou, ale aj náhodnými faktormi. Fyziologickou plasticitou sú vyvolané určité znaky spoločné všetkým obyvateľom vysokých nadmorských výšok, náhodným faktorom sú pripisované podobnosti medzi Polynézanmi a Indiánmi a týmto problémom sa nevyhneme ani klasifikáciami založenými na molekulovej úrovni. Šeremeteva s Gorškovom používali termostabilnú DNA na zisťovanie príbuznosti sibírskych populácií a pri tom zistili, že Jakuti vykazovali najmenší index divergencie s obyvateľmi tichooceánskych ostrovov. Pomocou typologických klasifikácií nemôžeme vyriešiť ani otázku, či skupiny vytvorené touto metódou predstavujú evolučné jednotky, či je možné, aby takéto zoskupenia znakov vznikli na základe vývoja z jednotnej pôvodnej populácie, alebo či je to dôsledok ramifikácie a diverzifikácie niekoľkých pôvodne odlišných populácií adaptáciou na nové ekologické nároky.

Už z toho je zrejmé, že každá klasifikácia ľudskej variability je subjektívna a nemôže tvrdiť, že by vytvárala diskkrétne skupiny ľudskej variability. Za tzv. rasové znaky sa volili najnápadnejšie znaky morfológie ľudského tela, pričom sa prepokladalo, že sú to znaky, ktoré sú dedične determinované a nie sú ovplyvňované faktormi prostredia, teda, že ide o znaky ekostabilné. Pri tom je zrejmé, že všetky tieto znaky sú výsledkom adaptácií na typ prostredia, v ktorom sa skupina formovala.

Že pojem rasa u človeka nemá reálny vedecký obsah, je zrejmé nielen z rozdielnych počtov takýchto skupín, ale aj z toho, že ani komisii UNESCO, ktorá vypracovala dokument o biologickom obsahu pojmu rasa (1964), sa nepodarilo vytvoriť jasnú a jednoznačnú definíciu tohoto pojmu. V tomto dokumente je rasa charakterizovaná ako „skupina ľudí, ktorá sa od ostatných skupín odlišuje súborom znakov, ktoré sú dedičné buď jednotlivo, alebo ako komplex, a ktorá obýva, alebo aspoň v minulosti obývala jednotný areál. Väčšina odborníkov uznáva aspoň tri veľké rasy“. Táto charakteristika nehovorí nič o tom, koľko znakov je potrebných, aby skupina tvorila rasu, ani nič o spôsobe dedičnosti týchto znakov. Dodatočne sa Dobzhansky pokúšal túto charakteristiku doplniť tak, že je potrebná odlišnosť v 5% genomu. Ovšem vtedy sa nevedelo, koľko génov ľudský génom má, a ani to, koľkými génmi je determinovaný ktorý znak.

Komisia však už vtedy správne zdôrazňovala, že znaky, ktorými sa tieto skupiny odlišujú, majú iba sekundárny význam pre existenciu danej skupiny a že neexistuje variabilita medzi skupinami, ktorá by sa týkala znakov rozhodujúcich pre prežitie druhu – tj. existencia druhej signálnej sústavy a schopnosť abstraktne myslieť. UNESCO vytvorilo túto skupinu v dôsledku snáh oživiť tzv. vedecký rasizmus okolo časopisu *Mankind Quarterly*.

K celej problematike sa vrátila antropológická verejnosť po roku 1996, kedy bolo zverejnené stanovisko American Association of Physical Anthropologists a ku ktorému sa pripojila European Anthropological Association, ako aj jednotlivé národné spoločnosti. Toto

vyhlásenie celkom upúšťa od pokusu definovať ľudskú rasu a odmieta používanie tohoto pojmu v odbornej literatúre a AAPA dosiahla aj to, že pri sčítaní ľudu v USA v roku 2001 už sa rasová príslušnosť obyvateľov rozriedila natolko, že postupne sa nebude používať ani v takýchto dokumentoch.

Vo vnútri ľudských populácií existuje obrovská genetická rozmanitosť a v rámci ľudského druhu neexistujú a ani v minulosti neexistovali „čisté rasy“ v zmysle homogénnych populácií. Samozrejme existujú fyzické rozdiely medzi populáciami žijúcimi v rôznych geografických oblastiach sveta. Druh, ktorý vytvára populácie navzájom sa odlišujúce (poddruhy, variety), označujeme ako polytypický. Ak existuje variabilita aj v rámci týchto populácií, potom je takýto druh polymorfický. Druh *H. sapiens* je teda polytypický a polymorfický. Niektoré časti tejto variability sú silne determinované geneticky, ale iné sú výsledkom interakcie medzi genetikou, životným štýlom a prostredím. Treba však zdôrazniť, že genetické rozdiely medzi populáciami sa týkajú iba rozdielov v početnosti alebo expresivite tých istých znakov – genetických, aj znakov ovplyvnených faktormi prostredia. Najdôležitejším poznatkom z genetiky človeka je poznanie, že rozdiely medzi jedincami tej istej populácie sú vždy väčšie ako rozdiely v priemeroch rôznych populácií. Ďalším argumentom proti deleniu ľudstva do rás je fakt, že ani jeden zo znakov považovaných za „rasové“ nevykazuje diskontinuitu, ale že v každom z týchto znakov existujú plynulé prechody, čo neumožňuje stanoviť hranice medzi populáciami. Tak aj v pigmentácii existujú plynulé prechody od ružovej pokožky Škandinávca až po populácie západnej Afriky, ktoré patria medzi najintenzívnejšie pigmentované. To isté platí pre tvar vlasov, či nosa alebo ďalšie znaky.

Okrem vlastností ľudského mozgu (snahe kategorizovať javy a usporiadať ich do určitých celkov) spolupôsobí tu aj to, že ľudia žijúci v určitom reprodukčnom kolektíve – populácii – majú tendenciu uzatvárať manželstva v jeho rámci. Tým sa skutočne môžu vytvárať kombinácie znakov, ktoré sa výrazne odlišujú od priemerných frekvencií v populácii. Tento poznatok je nezlučiteľný s ideou existencie diskretných rás, ktoré sú založené predovšetkým na opisoch typických predstaviteľov.

Okrem toho má ľudský druh minulosť bohatú na migrácie, expanzie a ústupy. V dôsledku toho sme adaptovaní na mnohé prostredia našej planéty, ale špeciálne na nijaké, a preto tiež medzi ľudskými populáciami nikdy nevznikali skupiny, ktoré by boli incipientnými druhmi, a tak si *Homo sapiens* uchoval svoju jednotu. Väčšina prispôbení bola totiž realizovaná prostredníctvom kultúrnej adaptácie a nie genetickým zdokonalovaním. Lokálne skupiny mohli vzniknúť v raných obdobiach formovania človeka, kedy plne pôsobil prírodný výber a na vzniku variability sa podieľali mutácie, migrácie, selekcia a izolácia. V takýchto malých populáciách sa pôsobením faktorov populačnej genetiky mohli hromadiť znaky výhodné pre prežitie v danom prostredí, alebo vymiznúť znaky zhoršujúce vyhliadky pre prežitie jedincov. Postupným otváraním izolátov sa potom výhodné znaky šířili v celej oblasti, kde sa javili ako adaptívne. Úloha prirodzeného výberu sa postupne zmenšovala a v súčasnosti pôsobí kultúrne prostredie dokonca protiselektívne.

Je teda zrejme, že snahy o klasifikáciu ľudskej variability pomocou delenia ľudstva do diskretných skupín – rás, nielen že nemá vedecký obsah, ale nijakým spôsobom neprispieva k poznaniu podstaty ľudského druhu. Nejestvuje nijaký kauzálny súvis medzi typologickým

delením ľudstva na rasy a ich kultúrnou a spoločenskou úrovňou. Kultúra a socioekonomická úroveň sú výsledkom histórie danej skupiny, podmienok prostredia, klímy a dostupných zdrojov. Zásadne nejednotlivé rozdiely v schopnosti príslušníka hociktorej populácie asimilovať každý typ kultúry a integrovať sa do každej socioekonomickej situácie. Genetická schopnosť intelektuálneho vývoja je jedným z biologických znakov nášho druhu, rozhodujúcich pre jeho prežitie, ovšem genetické schopnosti jedincov sa môžu líšiť.

Tým si môžeme jednoznačne odpovedať na otázku reálnej existencie ľudských rás: takéto skupiny reálne nikdy neexistovali a ich umelé vytváranie viedlo k vzniku takej ideológie, akou je rasizmus. Jeho pôvodnou formou bola zrejme xenofóbia, ktorá sa v súčasnosti mení na mysoxéniu, nenávisť voči cudzincom. Stačí si uvedomiť vzťah majoritnej populácie voči rómskej menšine, ktorý je apriórne neprajný u nás na Slovensku, ale aj v Čechách.

Totíž, aj keď rasové typológie zdánlivo kategorizujú iba morfológické (prípadne fyziologické) znaky, nakoniec sa k týmto znakom po čase priradujú aj vlastnosti psychické apod. Stačí spomenúť na Linného charakteristiky ním vytvorených skupín, podľa ktorých je *Homo europeus* biely, krvnatý a svalnatý, je dôvtipný, agilný a vynaliezavý a riadi sa zákonmi, zatiaľ čo *H.s. asiaticus* je žltkastej farby, melancholický, húževnatý, krutý, skúpy a žiadostivý prepychu a *H.s. afer* je čierny s plochým nosom a navalitymi perami, je úskočný, lenivý a ľahostajný a tp. Prosto iba Európania majú všetky kladné vlastnosti a všetci ostatní vykazujú rôzne negatívne vlastnosti. Už zaradením týchto vlastností do charakteristik sa Linné spreneveril zásadám taxonómie vôbec a najmä hodnotenia ľudskej variability zvlášť. Je to jeden zo správnych záverov komisie UNESCO, keď o pojme rasa hovorí ako o čisto biologickom, ktorému nesmú byť priradované vlastnosti z oblasti psychiky či socioekonomickej úrovne. Hoci Blumenbach bol vyhraneným odporcom Linného delenia ľudskej variability, v dôsledku triedenia ľudskej variability sa dostal až ku skutočnému rasizmu, keď iba kaukazskú varietu považoval za pôvodnú a všetky ostatné vznikli jej degeneráciou.

Myslím, že fakty a argumenty, ktoré som tu uviedol, jasne odpovedajú na otázku z nadpisu, pretože rasy sú umelo vytvorené skupiny, ktoré reálne neexistujú a už samotné používanie tohoto termínu môže viesť k rasistickým názorom. Samozrejme, odstránením pojmu rasa nevymizne rasizmus. Je však dôležité, aby sa rovnocennosť všetkých ľudí nielen proklamovala v oficiálnych dokumentoch, ale skutočne aj realizovala. Aby boli odsúdené všetky činy, ktoré môžu rasizmus podporovať a vyvolávať nenávisť voči príslušníkom iných etnických skupín. Rasizmus totiž nemá nič spoločné s biologickou stránkou ľudskej variability, ale ide o spoločenský, sociálny jav a rasizmom sa zvyčajne maskujú záujmy a ekonomické, sociálne a politické ciele. Aj u nás sa objavili snahy oživiť tzv. „vedecký rasizmus“ prostredníctvom nesprávnej interpretácie niektorých antropologických poznatkov. Mám tu na mysli pamflet p. Bakaláňa, ktorý sa vrátil k názorom z poloviny 19. stor. o vzťahu veľkosti lebky a inteligencie. Také počiny si skutočne zaslúžia odsúdenie nielen odbornej verejnosti, ale aj celej spoločnosti.

Rasa: mýtus pro popis lidské variability

Vladimír Sládek

Summary

Race: myth for description of human diversity

Typology and the concept of race have a long history of use for the classification of human diversity. The concept of race has been based on the presumption that morphology and the genetic background of living organisms describe essential information about genealogy. This information can be obtained by studying racial features that are stable through time and reproductive cycles. These racial features could consequently be used to connect reproductive groups. However, evolutionary studies show that static racial features are not present in biological organisms. Changes in morphology and genetic features were due not only to functional demand and selective factors, but also to stochastic processes, such as genetic drift. Therefore, the use of racial features to classify human variability is an arbitrary process because there is no direct connection between consecutive generations. This paper presents a summary of the theoretical background of essentialism as a one of the preconditions for racial and typological studies and offers a critique of race and typological approaches, primarily using examples from evolutionary oriented studies.

Úvod

Ohromný rozsah lidské proměnlivosti byl možná čímsi novým pro evropské cestovatele a badatele počátku moderního věku, ale stěží je novinkou pro nás. Mezikontinentální lety jsou pro antropologa stejnou „expedicí“ jako několikaleté výpravy přírodovědců v 18. a 19. století. Jediným transnitním prostorem během několika minut projde taková směsice lidí z různých kontextů (genetických, historických/evolučních stejně jako adaptačních, kulturních nebo sociálních), jakou dřívější badatel potkal při přesunech stovek kilometrů. Přesto dřívějším i dnešním antropologům zůstalo něco společné – snaha vytvořit model, kterým můžeme lidskou variabilitu třídit.

Stereotypem zůstává představa, že lidskou variabilitu můžeme rozdělit do samostatných kategorií podle podobnosti fyzických znaků. Jedinci společných fyzických vlastností jsou zařazeni do skupin označených jako rasa. Definice rasy je přitom už od počátku jejího užití konfúzní, zahrnující jak představy striktních vědeckých konceptů, tak i konceptů mimovědeckých, které odmítají validitu termínu rasa jako vědecky (biologicky) vymezené kategorie a odkazující rasu do konstruktů tzv. sociální reality. Právě konfúznost definic a užití na jedné straně a přitom společenský dopad třídění lidí podle jejich biologických vlastností, dělá z termínu rasa jeden z nejsložitějších vědeckých konceptů v antropologii.

Zdálo by se, že biologické výzkumy spojené s intelektuálním hnutím neodarwinismu první poloviny 20. století a současnými poznatky o molekulární proměnlivosti tento chaos odstranily poukázáním na vágnost a nesmyslnost konceptu rasy alespoň co do třídění podle biologických znaků. Současnost ale ukazuje, že chaotický a zkreslený pohled na člověka a jeho nejniternější vlastnosti je součástí výbavy i člověka 21. století. Antropologie jako disciplína by měla v tomto chaosu představovat tu disciplínu, která je schopna srozumitelně

předkládat čistě vědecké argumenty pro diskusi o povaze lidské variability. Možná to není jednoduchý úkol, ale to neznamená, že by měla na tuto roli rezignovat.

Tato studie je zaměřena na analýzu konceptu rasy a má ukázat, proč rasa není reálnou biologickou jednotkou a proč není rasový koncept smysluplný kategorizační systém pro popis biologické variability člověka. Cílem je doložit: (1) koncepcie rasy je ovlivněna představou esenciálních vlastností biologického organismu; (2) esenciální vlastnosti se neshodují s biologickou povahou lidské proměnlivosti díky dynamice dějů na úrovni jedince a populace; (3) termín rasa nelze významově přesunout pro popis jiného jevu nebo procesu a vzhledem ke konfúznosti je nejlépe ho přestat užívat.

Rasa jako biologická jednotka: esencialismus a novoplatonismus

Třídění lidské variability v přirozeném světě vychází z představy, že rasa má, stejně jako jiné entity kolem nás, skrytou esenciální povahu. Odráží vědeckou tradici odvozenou od novoplatonismu a esencialismu.¹

Vědecká definice rasy, založené na koncepci esencialismu, předpokládá²:

- (1) existenci rasových (tzn. charakteristických, typologických) znaků;
- (2) rasové znaky mají fyzický (biologický) charakter, tzn. nemají metafyzickou povahu, navíc existují „skutečně“, tj. mimo subjektivní (sociální) realitu;
- (3) rasové znaky jsou neměnné, tzn. ne-adaptační;
- (4) výčet rasových znaků je konečný;
- (5) rasové znaky nemusí nutně být morfologické „vnější“ povahy, ale mohou být skryty v molekulární nebo genetické struktuře organismu;
- (6) podobnost rasového znaku dokládá společný původ (společného předka).

Nejvíce se vědecká definice rasy shoduje s esencialismem v představě konečného počtu charakteristických vlastností, které najdeme u každého jedince zařazeného do společné skupiny (rasy). Biologové postupně opouštějí představu esenciálních vlastností mimo organismus v nějakém „metafyzickém prostoru“. Naopak předpokládají, že rasové znaky musíme hledat jako biologickou vlastnost každého organismu. Jestliže rasa skutečně existuje, pak to pro vědeckou definici také znamená, že není utvořena jako subjektivní kategorie nebo kategorie sociální reality.³ Pro badatele rasového konceptu se proto stává rasa předmětem vědeckého testování. V dalším výzkumu bylo nutné obhájit rasové znaky jako biologické entity (esence).

¹ Essentialismem míníme představu, že pro každou entitu je možné alespoň teoreticky určit konečný počet charakteristik, které přiřazují jedince do třídy společných vlastností.

² Jako definici rasy můžeme použít například Hootnovu definici z roku 1946: „*A race is a great division of mankind, the members of which, though individually varying, are characterized as a group by a certain combination of morphological and metrical features, principally non-adaptive, which have been derived from their common descent*“ (Hooton, 1946).

³ Subjektivní definice rasy nebo sociální konstrukt rasy nezaručuje klasifikaci opírající se o něco více než sám o sebe (tj. o svoji subjektivní povahu; srovnej reliabilitu definice kategorií sociálního konstruktů). Essentialisté sami předpokládají „... *a classification is correct if it is not purely subjective, but has a basis in the objective relations of the thing classified...*“ (Lovejoy, A. O., 1936, str. 36).

Charakteristické znaky rasy jsou z povahy neměnné, můžeme je proto označit jako znaky statické, nemění se v souvislosti s prostředím, tzn. ne-adaptační znaky. Logika tohoto předpokladu je jednoduchá. Každý znak, který se mění v souvislosti s okolním prostředím, je pro definici rasy nevhodný. Proměnlivé znaky (např. znaky adaptující se na okolní prostředí) nejsou spojnicí mezi rodičovskou a dceřinou generací. Pokud se znak „adaptuje“, pak to znamená, že se adaptuje u rodičů a potomků jinak, je proto mezi rodiči a potomky odlišný a může třídit lidskou variabilitu odlišně než podle genealogické resp. „evoluční“ příslušnosti.

Diskuse o esenciálních vlastnostech lidské proměnlivosti je přítomna už od rané přírodovědy.⁴ V 19. století je zajímavé sledovat, jak se rasový koncept zabydlel po formulaci myšlenek Darwinovy evoluční teorie.⁵ Zdálo by se paradoxní spojovat Darwinovu teorii o proměnlivosti druhů (tzn. „pohyb“, proměnlivost, neustálé přizpůsobení se na vnější prostředí, atd.) s konceptem rasy jako staticky definované jednotky. Je ale možné, že Darwinova evoluční teorie se od rasového konceptu příliš nelišila nebo alespoň zanechala dostatek prostoru, aby koncept rasy dokázal Darwinovu teorii už v 19. století dobře absorbovat. Imunizace konceptu rasy a přizpůsobení rasového konceptu po Darwinově evoluční teorii měla závažné důsledky pro následující bádání. Pravděpodobně stojí i za problémy dnešního užívání termínu rasa v antropologických vědách. Rasový koncept předpokládá, že Darwinova evoluční teorie vysvětluje adaptační znaky, které podléhají přírodnímu výběru. Naopak rasový koncept (resp. esencialismus rasového konceptu) si podrží část lidské variability jako konstantního ukazatele proto, aby zdůvodnil existenci klasifikačních jednotek, např. rasy.

Rasovému konceptu nahrává i vznik teorie dědičnosti na přelomu 19. a 20. století. Esenciální znaky byly spojeny s geny, dostaly tedy svoji dědičnou povahu. Teorii dědičnosti bylo vysvětleno, jakým způsobem přecházejí rasové znaky z rodičovské na dceřinou generaci. Navíc koncept mendelovské dědičnosti lze spojit i s esenciálními rasovými vlastnostmi lidské proměnlivosti. Model mendelovské dědičnosti je strukturován pomocí „esenciálních“ jednotek (alel). Variabilita přitom nevzniká skrze proměny alel, ale kombinací alel. Z mendelovského modelu dědičnosti se proto dá předpokládat, že vznikne konečný počet variant fenotypů.⁶

⁴ Příkladem využití esenciálních vlastností organismů je Linného klasifikace. Linného binominální klasifikace s rodovým (např. *Homo*) a druhovým (např. *sapiens*) názvem byla jednoduchým postupem jak nahradit chaotický projev živého světa. Linné předpokládal, že každý organismus má charakteristickou skupinu znaků, kterou použil nejen pro zařazení jedince do příslušné kategorie (druhu), ale i pro klasifikaci vyšších jednotek (např. rodů a čeledí). Utřídění vyšších klasifikačních jednotek spojovalo esencialismus s představou „Velkého řetězce bytí“. (podrobněji Lovejoy, A. O., 1936).

⁵ Darwinovou evoluční teorii je myšleno intelektuální hnutí směřující k chápání druhů jako proměnlivých jednotek, které mohou vzniknout procesem speciace během svého vývoje bez zásahu metafyzických sil (srovnej např. s biologickým progresivismem).

⁶ Kombinatorika mendelovské dědičnosti se projevila při konstrukci „typů“ resp. primárních a sekundárních ras. Primární rasa byla jednotka, která vznikla v krátkém časovém úseku, např. evolucí, byť s nejasně konceptualizovanou proměnou od původní k nové rase. Primární rasa se „kombinovala“ s jinými primárními rasami a vznikly „polo-proměnlivé“ jednotky variability označené jako sekundární rasy. Vliv kombinatoriky mendelovské dědičnosti lze doložit např. v Hootonově definici sekundární rasy: „A secondary or composite [!] race is one in which a characteristic, stabilized combination [!] of morphological and metrical features has been effected by a long-continued inter-

Výhody rasového konceptu a esencialismu při popisu lidské variability jsou nasnadě a shodují se s jinými arbitrárně vytvořenými systémy klasifikace⁷. Rasové znaky jsou snadno definované⁸, neboť jsou definovány jako neměnné kategorické entity (tzn., že už z přirozené povahy jsou některé znaky oddělené do samostatných definovatelných kategorií⁹). Jestliže jsou charakteristické znaky z biologické povahy kategorické entity, budou se snadno srovnávat a tudíž klasifikace jedinců bude relativně jednoduchá – prohlédneme dostatečné množství znaků, podívejme se, do jaké „kategorie“ je můžeme zařadit, a roztrídíme jedince. Navíc dostatečné množství znaků není omezeno výběrem, ale opět z povahy charakteristických znaků můžeme předpokládat, že jejich počet je omezený tj. konečný. Rasový koncept předpokládá, že si můžeme vytvořit konečný seznam znaků s přesnými definicemi a ty aplikovat na konkrétní úkol, jedno jestli srovnáváme znaky živého člověka nebo fosilní lebku předka člověka.

Rasový koncept neodhaduje biologickou variabilitu člověka

Předpokládáme-li, že rasový koncept je vědeckou teorií vycházející z biologických důkazů, pak to znamená, že rasovou teorii můžeme testovat pomocí biologických znaků. V této fázi není důležité rozlišovat problém vědeckého konceptu rasy na otázku, zda je rasa reálnou biologickou jednotkou nebo je biologicky nerelevantní, ale ověřit, zda je rasový koncept vědecky přínosný pro výzkum lidské variability. Vědecky přínosný znamená, že rasový koncept bude třídít jevy v něm obsažené, ale popíše a bude předpovídat i jevy jiné (tzn., že kategorizační systém bude vysvětlovat něco více než sám sebe). Například to znamená, že rasy tříděné podle krevních skupin se budou shodovat s rasami roztríděnými podle jiných biologických znaků.¹⁰

mixture of two or more primary race within an area of relative isolation" (Hooton, 1946) [vykřičník zdůrazňuje problémové body]. Nejasná koncepce proměny rasy, která vycházela z mendelovského modelu dědičnosti, je dále vyjádřena neschopností popsat změnu esenciálního fenotypu resp. genotypu v rasové teorii. Esenciální vlastnosti biologických organismů se staly překážkou pro vysvětlení biologické proměnlivosti, tak jak ji zaznamenávaly nejrůznější přírodovědné výzkumy. Jediný model změny, který se stal dominantní nejen v biologii, ale také v archeologii nebo etnologii, byla migrace a míšení. Nepodařilo se doložit primární rasu, předpokládalo se proto, že všechny současné rasy jsou sekundární, vzniklé kombinací z primárních ras (typů). Tím se také vysvětlovalo, proč nelze bezpečně ukázat na původ sekundárních ras, resp. proč se rasové znaky náhodně vyskytují u různých sekundárních ras, které vznikly v jiném „evolučním“ kontextu (tzn. chybí vysvětlení, proč máme na pohřebišti střední Evropy přítomné Eskymáky). (podrobněji např. Boyd, W. C., 1950).

- ⁷ Např. třídít knihy podle výšky vazby (snadno umožňuje maximalizovat prostor v knihovně, ale zařazení knihy pak neodpovídá např. tématu knihy).
- ⁸ Snadné určení rasových znaků bylo zpochybněno v empirických výzkumech. Zjistilo se, že kritéria pro hodnocení morfologických znaků, která se využívala pro popis rasové variability, jsou subjektivní povahy. Badatelé se nemohli shodnout třeba na škálování barvy kůže a vlasů. Kritika subjektivního hodnocení morfologických znaků vedla badatele spíše k hledání molekulárních nebo genetických znaků pro identifikaci rasy než k zamítnutí rasového konceptu (viz níže).
- ⁹ Podobně jako u subjektivní povahy kritérií pro hodnocení rasových znaků se ukázalo, že kategorie popisující rasovou variabilitu jsou arbitrárními jednotkami, lišícími se mezi jednotlivými badatelskými školami. Tuto skutečnost dobře ilustrují např. indexy sloužící pro rasové třídění. Např. délko/šířkový index lebky je sice technicky jednoduchý pro měření nebo výpočet, ale s nejasnými hranicemi pro intervaly tříd (třídy brachykranni, mesokranni a dolichokranni).
- ¹⁰ Pokud by krevní skupiny rozdělily lidskou variabilitu do skupin, které se nepřekrývají s tříděním

Z rasového konceptu vyplývá několik důsledků pro povahu lidské variability: (a) variabilita znaků bude větší mezi klasifikačními jednotkami (tzn. rasami) než uvnitř těchto jednotek; (b) rozdělení znaků bude mít diskretní povahu; (c) různé třídy znaků uvnitř jedné skupiny se budou shodovat (konkordance znaků).

Diverzita: rasa nebo jedinec?

Jedním z názorných dokladů, že koncept rasy není dobrým klasifikačním systémem pro lidskou variabilitu, byla práce Lewontina z roku 1972.¹¹ Lewontin předpokládal, že rasa jako klasifikační jednotka bude slučovat jedince morfologicky si více podobné. V experimentu roztrídil lidskou variabilitu do tří úrovní. První úroveň byla definovaná jako rasová jednotka, druhá úroveň byla tvořena populacemi uvnitř ras a konečně třetí úroveň tvořili jedinci jedné populace a rasy. U každého jedince Lewontin zkoumal krevní skupiny, které jsou v tomto případě použity jako odhad struktury genomu (tzn. genetický znak). Jeho otázka byla jednoduchá: je větší variabilita krevních skupin mezi rasami, populacemi nebo mezi jedinci jedné rasy? Z vědeckého konceptu rasy lze předpokládat, že variabilita by měla klesat od rasy k jedincům (tzn., že největší díl variability je mezi rasami, naopak nejmenší díl je mezi jedinci jedné rasy). Výsledky Lewontinova srovnání krevních skupin jsou uvedeny v tabulce 1. Zjistil, že struktura variability je opačná oproti předpokladům vědeckého konceptu rasy. Největší díl variability krevních skupin se nachází uvnitř rasy (resp. populace). Naopak nejmenší díl variability odlišuje rasy navzájem. Klasifikační schéma rasy tedy selhává, neboť třídí lidskou variabilitu jen na základě 6,3% celkové variability! Jinými slovy to znamená, že rasy jsou si více podobné než jedinci uvnitř jedné z nich. Znamená to také, že zjistíme-li u dvou náhodně vybraných jedinců jejich morfologickou podobu, pak tato podobnost bude s vyšší pravděpodobností znamenat shodu bez ohledu na příslušnost ke společné rasové jednotce.

Tabulka 1. Míra lidské variability v jednotlivých úrovních (podle Lewontin, 1972).

Zdroj variability	Míra variability
Mezi rasami	6,3%
Mezi populacemi	8,3%
Mezi jedinci	85,4%

jiných skupin znaků, znamená to, že lidská variabilita je klasifikována arbitrárně (tzn. náhodně podle jednoho znaku). Dále vyplývá, že takový klasifikační systém nepředvídá nic než rozdělení lidí do skupin podle zvoleného znaku (tj. systém klasifikuje jen sám sebe). Toto by bylo triviální třídění lidské variability, neboť již samotný termín variabilita znamená, že lidé (resp. biologické organismy) jsou odlišni a tudíž „tříditelní“ podle samostatných znaků. (Srovnej výzkumy např. Relethford, J. H., 2002).

¹¹ Lewontin (1972) ověřoval, zda jsou fyzické znaky lidské proměnlivosti vázány na samostatné jednotky například lokální rasy (srovnej předpoklady Fishera, R. A., 1925). Srovnával data 17 polymorfních znaků včetně krevních skupin. Jeho závěr zněl v neprospěch rasového konceptu. Domníval se, že percepce rasových rozdílů je chybná, neboť při náhodném výběru genetických znaků jsou lidské skupiny mezi sebou geneticky méně proměnlivé, než kolik je proměnlivosti mezi jedinci jedné skupiny. Ve svém výzkumu upozornil také na možnou negativní úlohu rasového třídění v biologických a sociálních výzkumech. Pro Lewontina ztratil rasový koncept biologický smysl. Není proto podle něj další oprávnění používat jako argument pro rasové třídění lidské variability biologické znaky.

Lewontinovy výsledky byly potvrzeny dalšími badatelskými týmy zkoumajícími genom nepřímo skrze molekulární ukazatele (souhrnně Brown, R. A. - Armelagos, G. J., 2001; výzkumy např. Latter, B. D. H., 1980; Nei, M. - Roychoudhury, A. K., 1982). Přesto tyto poznatky nevedly k zamítnutí konceptu rasy a hledání jiného klasifikačního schématu, ale k hledání „pravé“ skupiny rasových znaků. Předpoklad byl, že znaky, které byly doposud použity pro testování rasového konceptu, jsou jen nepřímým odhadem genetické proměnlivosti. S objevem PCR¹² se badatelé dostávají k výzkumu lidské variability přímo v genomu. Zjistili, že výsledky přímé analýzy sekvencí DNA se shodují s výsledky molekulárních indikátorů, tzn., že větší míra variability se nachází mezi jedinci, naopak nízký díl variability zůstává pro odlišení „ras“ (např. Dean, M. et al., 1994).

Klinální variabilita: alternativní přístup k diskrétním znakům

Cílem dalšího okruhu otázek, které testování vědeckého konceptu rasy vyvolalo, je ověřit, zda se lidská variabilita člení do diskrétních jednotek nebo zda tyto hranice nezachovává. Vědecký koncept rasy předpokládá, že rasové znaky jsou rozmístěné mezi rasami diskrétně. Znamená to tedy, že mezi rasami bude pevná hranice oddělující jednu rasu od druhé.

V roce 1938 navrhl Huxley alternativu diskrétnímu rozdělení morfologických znaků v tzv. klinálním uspořádání. Huxley definoval klinální variabilitu jako: „*I proposed the word cline, meaning a gradient in a measurable character*“¹³ (Huxley, J. S., 1938, str. 219). Livingstone později ukázal, že lidská variabilita je mezi rasovými hranicemi kontinuální a není uzavřena do diskrétních „balíčků“ ras. Lidská variabilita se proto shoduje s klinálním modelem: „*There are no races, there are only clines*“ (Livingstone, F. B., 1962, str. 279).

Klinální variabilita byla ověřena u mnoha znaků včetně variability DNA. Z některých současných výzkumů ale vyplynulo, že klinální variabilita se omezuje na skupiny lidí uvnitř velkých geografických oblastí a popisuje tedy strukturu variability jen uvnitř geografické skupiny. Proti předpokladu klinálního modelu je genetická variabilita diskrétně uzavřena v geografických jednotkách (viz „*Island model*“, Wright, S., 1969). Znamená to, že by se rasa mohla shodovat s tzv. geografickou rasou.

Naopak zastánci klinální variability předpokládají, že kontinuálně rozdělená variabilita se projeví i mezi geografickými jednotkami. Klinální variabilita bude souviset se způsobem, jak vybereme jedince do příslušné analýzy. Ve výzkumech geografických ras nebyly soubory vybírány podle evoluční příbuznosti (tzn. podle biologických předpokladů), ale *apriori* jako jednotky podle kulturních charakteristik (náboženská nebo politická příslušnost, společný jazyk nebo území atd.). Takové členění je založeno na znacích jen krátké historie v řádech několika tisíců let a přitom nepostihuje reálnou reprodukční jednotku. Alternativně vůči *apriori* definovaným skupinám se antropologové a genetici snažili strukturovat soubor sice podle geografické podobnosti, ale ne podle podobnosti kulturní. Z těchto výzkumů vyplynulo, že lidská variabilita skutečně odpovídá klinálním gradientům, jen zřídka přerušným diskontinuitními přechody shodnými s lingvistickými nebo geografickými bariérami.

¹² PCR (*Polymerase Chain Reaction*) – metoda zkoumající DNA pomocí replikace úseků nebo fragmentů nukleotidů. Díky PCR můžeme „klonovat“ nekonečný počet kopií úseku DNA a ty dále zkoumat.

¹³ Klíny, například frekvenci alel, lze znázornit pomocí mapy podobné mapě průměrných teplot.

Lidská diversita tedy není popisována diskontinuitními skupinami (rasami), ale konceptem tzv. *Isolation by distance*, kdy jedinci, kteří jsou od sebe geograficky vzdáleni, jsou logicky vzdáleni i geneticky (tzn., že je mezi nimi vyšší proměnlivost způsobená například nižším genetickým tokem) (srovnej Templeton, A., 1998).

Příkladem testování geografické rasy (*Island model*) versus klinální variability (*Isolation by distance*) je práce Serre a Pääbo (2004). Autoři v ní zjišťují, že výsledky třídění lidské variability jsou závislé na výběru zkoumaných jedinců. Ukazují například, jak v dosavadních studiích upřednostňujících výběr podle sociálních, kulturních nebo náboženských znaků nebyla variabilita zachycena homogenně, ale vytvářela už *apriorně* heterogenní rozdělení. Z výsledků vyplynulo, že pokud bude zkoumaný soubor strukturován homogenně (tzn., že zachytí co možná největší díl variability), pak budou i alely rozděleny homogenně bez diskrétních hranic. Příkladněji se proto k modelu *Isolation by distance*.

Rozpor zjištěné klinální variability s geografickými rasami lze vysvětlit právě vlivem výběru souborů. Jestliže vybereme z homogenní klinální variability samostatné skupiny, samozřejmě zjistíme, že jsou „diskrétně“ odlišné. Diskrétní odlišnost je však daná tím, že soubory určujeme nahodile, a tak neadekvátně reprezentujeme celkovou lidskou variabilitu. Díky fenoménu *Isolation by distance* pak můžeme předpokládat, že nahodile vybrané soubory budou odlišné právě svojí geografickou vzdáleností (Templeton, A., 1998)

Serre a Pääbo (2004) dále ukazují, jak se sníží pravděpodobnost určení skupiny, ze které pochází náhodně vybraný jedinec v případě, kdy budou soubory homogenně pokrývat větší geografické celky. Zatímco u metody výběrů podle diskrétních jednotek (tzn. „populací“ definovaných kulturními a sociálními znaky) byla identifikace náhodně vybraného jedince vyšší (0,9–0,85% případů), u výběrů homogenně pokrývajících zkoumanou geografickou oblast došlo ke snížení pravděpodobnosti zařazení jedince do příslušné geografické rasy (0,4–0,65% případů). Autoři docházejí k závěru, že pro znázornění lidské variability je vhodnější použít graduální (klinální) model spíše než vymezování genetických diskontinuit. Serre a Pääbo (2004) také upozorňují, že klinální rozdělení postihuje lidskou variabilitu jako celek. Neznamená to tedy, že na lokální úrovni se neobjeví diskrétně oddělené skupiny, a to zejména mezi skupinami s rozdílným kulturním kontextem (např. rozdílná lingvistická skupina). Stejně tak to neznamená, že nelze nalézt genetické rozdíly mezi populacemi různých kontinentů. Tyto rozdíly však nejsou odrazem samostatně se vyvíjejících jednotek, „ras“, ale odrazem geografických nebo lingvistických bariér, které přesto nejsou dostatečně „silné“, aby zamezily například genetickému toku a kontinuálně proměnlivé globální lidské variabilitě.

Konkordance znaků

Rozdílné skupiny (např. rasy) nejsou rozlišeny podle jednoho znaku, ale předpokládá se, že rasu bude definovat skupina korelovaných znaků.¹⁴ O korelaci vylučných rasových znaků se hovoří jako o konkordanci.¹⁵

¹⁴ Myšlenku korelace mezi znaky (konkordanci znaků) můžeme přiblížit např.: „... the human mind distinguished between different groups because there are correlated characters within the postulate groups.“ (Gower, 1972, resp. Fisher, R. A., 1925; viz Edwards, 2003, str. 799–798).

¹⁵ „Variation is concordant if the geograohic variation of the genetic characters is correlated, so that

Konkordance znaků je zpochybněna už samotným pojetím klinální variability – chybí diskrétní hranice variability. Navíc, při zkoumání souvztažnosti mezi více znaky se zjistilo, že znaky nejsou korelované, tzn., že jsou diskordantní.¹⁶ Diskordanci znaků u člověka se podrobněji zabýval Brace, který zjistil, že lidská variabilita není strukturovaná do korelujících (nebo konkordantních) skupin, nýbrž je diskordantní v závislosti na přírodní selekci. Podle Brace (1964) operuje přírodní selekce na každém ze znaků samostatně a tudíž je výsledkem diskordantní rozdělení morfologických, ale i genetických znaků. Jestliže je ale lidská variabilita charakterizovaná diskordantními znaky, znamená to, že nemůžeme definovat diskrétní jednotku (rasu) pomocí korelujících (konkordantních) znaků.

Výzkum vztahu mezi znaky genetické a fenotypové variability byl zaměřen i na znaky kvantitativní povahy (např. Relethford, J. H., 2002). Předpokládalo se, že u kvantitativních znaků bude charakter variability odlišný od genetických markerů (např. výzkum Leontin, 1972), tzn., že rozdíly mezi regiony budou vyšší právě u kvantitativních znaků ve srovnání se znaky genetickými a že budou lépe odpovídat konkordanci znaků. Relethford (2002) zkoumal tyto předpoklady na metrických znacích lebky a variability barvy kůže. U kranio-metrických znaků potvrdil dřívější zjištění, že variabilita je vyšší uvnitř populací než mezi regiony (13% variability mezi regiony, 6% mezi lokálními populacemi, 81% uvnitř lokální populace). U barvy kůže došel k odlišnému zjištění: 9% variability je uvnitř lokální populace, 3% mezi lokálními populacemi a konečně 88% variability mezi geografickými oblastmi. Znamená to, že barva kůže dobře odlišuje větší geografické celky, ale rozdělení variability barvy kůže je v nesouladu s variabilitou DNA polymorfismů, resp. kranio-metrických znaků. Vysvětlení lze hledat v odlišné míře selekce. Barva kůže má specifický vztah k environmentálním podmínkám a odráží přírodní selekci. Tím je více závislá na prostředí a jen málo odpovídá na genealogický vztah zkoumaných populací. Závažnější zjištění v neprospěch rasového konceptu ale vyplynulo srovnáním kranio-metrických markerů a barvy kůže. Relethford (2002) došel k závěru, že pokud bude rasová skupina definovaná podle barvy kůže, bude nepravděpodobné, aby ostatní znaky měly shodný charakter a rozložení variability, neboť kranio-metrické znaky a barva kůže vykazují vysoký stupeň diskordance.

Proč nepředikuje rasový koncept lidskou variabilitu?

Diskordance a charakter klinální variability u člověka naznačuje, že se na formování lidské variability podílejí jiné mechanismy než ty, které by fixovaly určitou skupinu znaků. Ukazuje se, že struktura lidské variability je podmíněna několika procesy, které mohou postupovat protikladně:

- (1) znaky mají svoji adaptivní historii¹⁷;
- (2) adaptace nesouvisí jen s dlouhodobým dějem, ale rozpoznání genealogické př

a classification based on one character would reflect the variability in any others" (Livingstone, F. B., 1962, str. 279).

¹⁶ Zjištění, že variabilita organismů je diskordantní, vedla například k odmítnutí kategorie poddruh (*subspecies*) (viz Wilson, E. O. - Brown, W. L., 1953). Poddruh v lidské klasifikaci označuje jednotku nižšího řádu než druh a je nejčastěji spojována s termínem rasy (srovnej Molnar, 1998).

¹⁷ Resp. je otázka, zda můžeme hovořit o přímočaré vazbě mezi genotypem a fenotypem, tj. jestli je genotyp strukturován jako souhrn znaků.

- buznosti je překryto také individuální přizpůsobivostí během ontogeneze¹⁸;
- (3) genetický přenos lidské variability ovlivňuje náhoda, a proto struktura (morfolo- gická podoba) dceřině populace je nepředvídatelná.

Adaptace a plasticita

Kritickým bodem konceptu rasy definované charakteristickými (esenciálními) vlastnostmi je otázka adaptačního významu morfologických znaků resp. jejich plasticity ve vztahu k prostředí. Koncept rasy předpokládá existenci statických (neměnných) a tudíž ne-adaptačních znaků. V předešlých pasážích je zdůvodněno, že adaptační (plastické) znaky jsou pro koncept rasy nepřipustné, protože mění morfologickou podobu charakteristického znaku, tudíž se nehodí pro klasifikaci – potomek se liší od rodičů, protože mění svůj charakteristický znak např. vlivem prostředí.

Termíny adaptace a plasticita jsou v současné humánní biologii používány s širšími poli významů (srovnej např. Futuyama, D. J., 1998; Scheiner, S. M., 1993). Pro náš text můžeme zúžit adaptaci na selektivní mechanismy působící na genetickou strukturu populace výběrem jedinců s vyšší reprodukční schopností (*fitness*). Jedinci s nižší *fitness*, kteří nezajistí předání svého genotypu do další generace, nebo jej předají s nižším počtem kopií, mají vyšší pravděpodobnost, že fenotyp, který je kódován jejich genotypem, se z populace vytratí. Rozložení genotypů/fenotypů se proto mění z generace na generaci. Jednotka, kde můžeme tuto změnu sledovat, se označuje jako populace. Vedle adaptace sledujeme při expresi genotypu to, že se morfologické znaky utvářejí v interakci s prostředím. Tento druh interakce označujeme jako fenotypovou plasticitu. Nejvýznamnější roli má fenotypová plasticita během rané ontogeneze, kdy se nastavuje většina funkcí. Zásah prostředí při expresi genotypu může znamenat, že z velmi podobné genetické informace bude vytvořen odlišný fenotyp aktuálně přizpůsobený okolnímu prostředí.

Rasový koncept narazil v procesu adaptace a plasticity na dva mechanismy, které mění morfologickou podobu znaku mezi rodičem a potomkem. Badatelé rasového konceptu se proto zaměřili na hledání ne-adaptačních znaků. Při zkoumání morfologických znaků, např. tvaru lebky či tělesných proporcí, se brzy zjistilo, že jako indikátory rasové příslušnosti jsou nevhodné. Navíc morfologické znaky se ukázaly být obtížné pro hodnocení. Předpokládalo se proto, že ne-adaptivní znaky se budou snadněji hledat v molekulárních strukturách.

Nejvhodnějším kandidátem pro ne-adaptivní znaky byly krevní skupiny.¹⁹ Jako model pro hledání ne-adaptivních znaků splňovaly krevní skupiny nároky na snadné vědecké zkoumání: dědičnost krevních skupin je dobře prozkoumána a nabízí jednoduchý mendelovský

¹⁸ tzn. konvergencí morfologické podoby z rozdílných evolučních kontextů – srovnej např. Boas, F., 1912.

¹⁹ Srovnej např.: „As character for use in anthropological classification, the blood groups offer several advantages: ... (b) They are not altered by differences in climate, food, illness, or medical treatment. (c) Their frequency in a population is a very stable characteristic” (Boyd, W. C., 1950, str. 221). Bod (b) se vztahuje k adaptabilitě a plasticitě krevních skupin, kdy Boyd předpokládá, že krevní skupiny nepodléhají selektivním mechanismům. Bod (c) se vztahuje k náhodným procesům měnícím frekvenci alel. Boyd předpokládá, že krevní skupiny si zachovávají konstantní frekvenci v reprodukcích se populacích (srovnej ale Rídl, J. - Sládek, V. v tisku). Těmito předpoklady jsou krevní skupiny dobrým odhadem rasové příslušnosti, protože jsou v čase neměnné.

model dědičnosti, frekvence krevních skupin a příslušných alel je snadno měřitelná, bez subjektivních potíží s hodnocením narozdíl od např. barvy vlasů.

Kritiku krevních skupin jako odhadu pro rasovou příslušnost shrnuje Otten (1967). Ukazuje, že frekvence krevních skupin má vztah ke stravě, patogenům, degenerativním onemocněním. Krevní skupiny jsou proto předmětem selekce respektive adaptace. Znamená to, že frekvence alel krevních skupin se mění mezi generacemi a neoznačuje rasovou příslušnost.

Náhoda a proměna populace

V roce 1979 vystupují Gould a Lewontin s kritikou adaptace jako jediného fenoménu zodpovědného za změny morfologických znaků a frekvencí alel (Gould, S. J. - Lewontin, R. C., 1979). Ukazují, že hybné síly nemusí být spojeny jen se selektivními mechanismy zvyšujícími *fitness* jedinců na úrovni geonu, ale že v evoluci se dále promítají mechanismy, jako je například náhodná fixace alel²⁰, vznik neadaptivních struktur během ontogenetického vývoje²¹, vývojová korelace se znaky, které podléhají selekci (tzn. adaptaci).²²

I když Gould a Lewontin kritizují adaptaci jako jediné vysvětlení pro proměnlivost biologických organismů a faktor ovlivňující evoluci, neznamená to, že předpokládají statické procesy vedoucí ke stálým rasovým znakům. Naopak, děje, které popisují, jsou k rasovému konceptu mnohem kritičtější. Zatímco u adaptačních znaků existuje alespoň teoretické vodítko, jak rekonstruovat vztah mezi dceřinou a rodičovskou populací, u procesů náhodných toto vodítko neexistuje. Každé nové ustanovení frekvence alel je nepředvídatelné a tudíž i jednoduše nepropojitelné mezi rodiči a jejich potomky. Například genetický drift může stejně tak náhodně vyloučit frekvenci selektivně výhodné alely jako fixovat novou alelu bez ohledu na možnou vyšší *fitness* nositelů. Vše je podmíněno náhodou, doprovázenou skutečností, že populace, ve kterých evoluční mechanismy operují, mají většinou nízký počet jedinců, což zvyšuje pravděpodobnost stochastických dějů.

Morfologická podoba si proto ani v ne-adaptačních mechanismech nezachovává shodný projev v rodičovské a dceřinné populaci. Myšlenku vztahu mezi evolučními mechanismy a rekonstrukcí jejich příbuznosti (genealogické, taxonomické, atd.) dobře vyjádřil Ernst Mayr: „*Degree of morphological differences is not the decisive criterion in the ranking of taxa as species*“ (Mayr, E., 1970, str. 11; podrobněji viz Sládek, V., 2003).

Závěr

Rasový koncept předpokládá, že biologické organismy si nesou ve své morfologické resp. genetické podobě esenciální informaci o své genealogii. Tato esenciální informace může být podle rasového konceptu převedena do tzv. rasového znaku. Jedna z klíčových charakteristik rasového znaku je jeho neměnnost během vývoje. Rasový znak na základě podoby a shody tudíž spojuje rodiče s potomky.

²⁰ Náhodnou fixací alel zde označujeme mechanismy spojené s genetickým driftem. Vlivu náhody na strukturu lidské variability se podrobněji věnujeme např. v Rídl, J. - Sládek, V. (v tisku).

²¹ Tzn. fenotypová plasticita (viz výše).

²² Znaky korelující se selektivně podmíněnými strukturami mohou být podmíněny např. alometrií nebo pleiotropií.

Z výsledků moderního evolučního bádání jsme dospěli k závěru, že podobné statické rasové znaky nejsou v biologicky proměnlivých organismech přítomny. Znaky se proměňují jednak prediktivně ve vztahu ke své funkci a selektivnímu procesu, dále pak nahodile s ohledem ke stochastickým procesům, jako je např. genetický drift. Výběr rasových znaků a klasifikace lidských skupin podle rasových znaků je proto arbitrární postup, který neodráží shodu mezi rodiči a potomky a tudíž ani rekonstrukci rasové skupiny. Navíc se ukazuje, že koncept rasy je nejen zavádějícím postupem, jak třídit lidskou variabilitu, ale skrývá v sobě i jisté nebezpečí. Tříděním lidské variability pomocí rasových jednotek se paradoxně nedostáváme k přehlednějšímu systému, ale tento postup zamezuje pochopit biologickou hloubku a význam lidské variability. Tuto tezi shrnuje Brace: „to the realization that the concept of race can only prevent us from understanding the nature and meaning of human biological variation“ (Brace, C. L., 2005, str. 4).

Literatura

- 1) Boas, F. (1912): Changes in the Bodily Form of Descendants of Immigrants. *Am. Anthropol.* 14(3): 530-562.
- 2) Boyd, W. C. (1950): *Genetics and the race of man*. Boston: Little, Brown.
- 3) Brace, C. L. (1964): On the race concept. *Curr. Anthropol.* 4: 313-314.
- 4) Brace, C. L. (2005): „Race“ is a four-letter word. Oxford: Oxford University Press.
- 5) Brown, R. A. - Armelagos, G. J. (2001): Apportionment of racial diversity: A review. *Evol. Anthropol.* 10: 34-40.
- 6) Dean, M. - Stephens, C. - Winkler, C. - Lomb, D. A. - Ramsburg, M. - Boaze, R. - Steward, C. - Charbonneau, L. - Goldman, D. - Albough, B. J. - Goedert, J. J. - Beasley, P. - Hwang, L.-V. - Buchbinder, S. - Weedon, M. - Johnson, P. A. - Eichelberger, M. - O'Brian, S. J. (1994): Polymerase admixture typing human ethnic populations. *Am. J. Hum. Genet.* 55: 788-808.
- 7) Fisher, R. A. (1925): *Statistical methods for research workers*. Edinburgh: Oliver and Boyd.
- 8) Futuyama, D. J. (1998): *Evolutionary biology*. Sunderland Mass.: Sinauer Associates.
- 9) Gould, S. J. - Lewontin, R. C. (1979): The Spandrels of San Marco and the Panglossian Paradigm: A Critique of the Adaptationist Programme. *Proceedings of the Royal Society of London. Series B, Biological Sciences* 205 (1161, The Evolution of Adaptation by Natural Selection): 581-598.
- 10) Huxley, J. S. (1938): Clines: An auxiliary taxonomic principle. *Nature* 142: 219-220.
- 11) Latter, B. D. H. (1980): Genetic differences within and between populations of the major human subgroups. *Am. Naturalis* 116: 220-237.
- 12) Livingstone, F. B. (1962): On the non-existence of human races. *Curr. Anthropol.* 3 (3): 279-281.
- 13) Lovejoy, A. O. (1936): *The Great Chain of Being: A study of the history of an Idea*. Cambridge: Harvard University Press.
- 14) Mayr, E. (1970): *Population, species and Evolution*. Cambridge: Harvard University Press.

- 15) Nei, M. & Roychoudhury, A.K. (1982): Evolutionary relationships and evolution of human races. *Evolutionary Biology* 14: 1–59.
- 16) Otten, C. M. (1967): On pestilence, deit, natural selection, and the distribution of microbial and human blood group antigens and antibodies. *Curr. Anthropol.* 8 (3): 209–226.
- 17) Relethford, J. H. (2002): Apportionment of global human genetic diversity based on craniometrics and skin color. *Am. J. Phys. Anthropol.* 118: 393–398.
- 18) Rídl, J. - Sládek, V. (v tisku): Vliv náhodných procesů na strukturu lidské variability. In: *Antropologické symposium IV*, pp. in press. Pelhřimov: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk.
- 19) Serre, D. - Pääbo, S. (2004): Evidence for gradients of human genetic diversity within and among continents. *Genom Research* 14: 1679–1685.
- 20) Scheiner, S. M. (1993): Genetics and evolution of phenotypic plasticity. *Annu. Rev. Ecol. Syst.* 24: 35–68.
- 21) Sládek, V. (2003): Hledání počátků anatomicky moderního člověka: morfologické a genetické kontrasty. In: Sládek, V. - Galeta, P. - Blažek, V. (Eds.): *Evoluce člověka a antropologie recentních populací*, BIOLOGICKÁ ANTROPOLOGIE: Sborník (Sborník příspěvků 21. Světového kongresu SVU v Plzni), pp. 21–38. Pelhřimov: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk.
- 22) Templeton, A. (1998): Human races: genetics and evolutionary perspective. *Am. Anthropol.* 100: 632–650.
- 23) Wilson, E. O. - Brown, W. L. (1953): The subspecies concept and its taxonomic application. *Systematic Zoology* 2(3): 97–111.
- 24) Wright, S. (1969): *Evolution and genetics of population. The theory of gene frequencies. Vol. 2.* Chicago: University of Chicago Press.

Má termín „rasa“ opodstatnění v současné antropologii?

Vladimír Blažek a Jaroslav Brůžek

Summary

Is the term „race“ justified in contemporary anthropology?

The controversy surrounding the existence of race and racial differences has raged in society and scientific discussion for centuries. Differences in behaviour, views and religion, as well as the phenotypes of human individuals and groups, persist and are the source of various manifestations of racism, xenophobia and other discriminatory views today. Although biological anthropology has moved away from the original concept of race in recent decades, especially in the context of genetic findings, this shift in thought has not always been fully accepted, nor has it solved the problems associated with appraising human variability. It is therefore appropriate to pose the question: is the use of the term “race” still justified in the field of sciences studying humankind, its attributes and behaviour? In addition, if race is unreal, racism can no longer exist.

The authors discuss the concept of race in relation to genetics, neurophysiology, psychology, biomedicine and forensic anthropology. Their conclusions are summarised as follows:

- 1) Race as a biological entity does not exist, but there are certain objectively discernible differences between populations. These differences reflect the past development of each populations in the sense of their specific biological, socio-cultural and behavioural adaptations, as well as population-demographic events.
- 2) It also appears that there are patterns of face perception allowing the recognition of kinship and non-kinship, which may be the biological basis of xenophobia and subsequent racist-like behaviour.
- 3) For the study of biomedical and forensic topics there is a need to differentiate populations in a suitable way, however different aspects of these differences may be used each time (geographic origin, identification of common ancestors). Appropriate terminology simply does not exist.
- 4) The concept of race as the basis of racism is a social phenomenon. However, neglecting to use the term „race“ or other similar terms will not eliminate racism as a social problem. Instead, it is important to explain these differences and give them adequate meaning.

Úvod

Polemika o existenci „ras“ a o rasových rozdílech provází společenské dění i vědecké diskuse po staletí. Rozdíly v chování, názorech, v náboženství, ale i ve fenotypických projevech lidských jedinců a skupin přetrvávají a jsou zdroji různých projevů rasismu, xenofobie a jiných diskriminačních postojů v současnosti. Biologická antropologie, zvláště ve spojitosti s poznatky genetiky, v posledních desetiletích sice původní rasový koncept opustila, ale tento myšlenkový posun není vždy plně akceptován. Nejsou rovněž vyřešeny všechny problémy spojené s hodnocením lidské variability. Je proto zcela na místě si položit otázku, zda má užívání termínu „rasa“ stále své opodstatnění v souboru věd studujících člověka, jeho vlastnosti a chování.

O aktuálnosti problematiky lidských „ras“ svědčí v současné době množství vědeckých aktivit a publikací na mezinárodní úrovni, jako jsou speciální číslo časopisu *Nature Genetics* z listopadu 2004 (viz Patrinos, A., 2004) a lednové číslo z roku 2005 časopisu *American*

Psychologist (viz Anderson, N. B., Nickerson, K. J., 2005), která jsou věnována celá různým aspektům rasové problematiky v dnešní „genomové éře“. Konečně na prestižní Stanfordské Univerzitě v Kalifornii probíhají v posledních měsících pravidelné semináře na téma „Ohlédnutí za rasou a etnicitou ve světle nových genetických výzkumů“ (<http://shr.n.stanford.edu/workshops/ revisitingrace/index.htm>).

Jsmo svědky toho, že existence „ras“ jako biologického jevu taxonomické povahy, či jinak řečeno jako více či méně vymezených entit, je odmítána a toto stanovisko plně sdílíme. Proces odmítnutí „rasy“ jako klasifikační jednotky třídění variability člověka má své kořeny v 60. letech (Washburn, S. L., 1963) a souvisí s přechodem od typologického k populačnímu paradigmatu (Caspari, R., 2003) s mezikapou klinálního přístupu (Livingstone, F. B., 1962). Pro odmítnutí rasového (resp. typologického) konceptu existují mnohé přesvědčivé doklady. Genetika opakovaně ukázala u různých znaků a markerů, že jejich variabilita uvnitř každé populace je větší než variabilita mezi jednotlivými populacemi. Popis variability lidských znaků je však poněkud složitější, než bychom se jednoduše vyhnuli jakýmkoliv úvahám o problematice lidských „ras“ pouhým konstatováním jejich neexistence. Navíc tím, že budeme pojem „rasa“ ignorovat či jej považovat za zbytečný, nepřestane existovat rasismus. Tímto sdělením bychom rádi upozornili na některé názory, které nejsou v našem českém prostředí zcela běžné.

Koncept „rasy“ a genetické výzkumy

Z historického pohledu vyplývá paradoxní vztah mezi rasovou tematikou a genetikou. Genetika byla zprvu využívána pro potvrzení existence rasového konceptu, ale následně jej dokázala vyvrátit. Přesto stále nalézáme publikace zaměřené na studium příbuznosti „ras“ a hledání znaků, které by dělení lidstva na „rasy“ potvrzovaly (např. Tetushkin, E. Ya., 2001).

Přehodnocení vztahů mezi genetickou variabilitou a „rasami“ vede k závěru, že genetická variabilita je strukturovaná geograficky ve vztahu k historii genového toku a genetického driftu (Jorde, L. B., Wooding, S. P., 2004). Vztahy mezi shluky jedinců, vymezenými shlukovou multivariační analýzou, a geografickým původem či společnými předky populací samozřejmě zahrnují i vazby k dříve stanoveným rasovým kategoriím, ale tyto vztahy jsou nepřesné a neodrážejí kontinuální přenos genetické variability mezi populacemi, neodrážejí plně minulost populací. Lze hovořit spíše o geografickém gradientu podobnosti než příbuznosti v pravém slova smyslu.

Tradiční dělení lidských populací na „rasy“ (resp. „rasové skupiny“) neodpovídá kontinuitě a strukturovanosti distribuce alel (Mountain, J. L. - Cavalli-Sforza, L. L., 1997; Templeton, A. R., 1998; Goodman, A. H., 2000; Shriver, M. D. - Kittles, R. A., 2004; Smedley, A. - Smedley, B. D., 2005). Vedle hledání odpovědi na otázku tzv. rasializace („rasa“ existuje a pojem má neutrální konotaci) a rasismu („rasa“ existuje a zahrnuje hodnotící kritéria), lze spatřovat u člověka existenci řady mezipopulačních a dobře definovatelných rozdílů, zvláště u výskytu nemocí a dispozic k nim (Goodman, A. H., 2000). V oblasti epidemiologicko-lékařské problematiky (viz dále) lze spatřit snahy vyhnout se užívání pojmu „rasa“ zavedením jiných termínů, většinou bez přesnější specifikace či definice, jako jsou rasová skupina, etnicita, etnická skupina, etnická populace, skupina společného původu (ancestry). Biolo-

gický termín „rasa“ jindy zůstává pro popis populací adaptovaných na dílčí (místní) životní prostředí (Pigliucci, M., Kaplan, J., 2005). Termín „*etnoancestrální skupiny*“ je vyhrazován pro mezioborové studium rozdílů mezi skupinami obyvatelstva v USA a v Latinské Americe a termín „rasa“ v klasickém pojetí je jednoznačně odmítán (Keita, S. O. Y. a kol., 2004).

Problematika zemí s obyvatelstvem odlišné geografické proveniencence vyžaduje specifický přístup. Při porovnání skupin Američanů různého původu a obyvatel z různých částí světa můžeme nalézt buď jejich zřetelné rozlišení nebo naopak kontinuální přechod, a to s poněkud odlišným obrazem v závislosti na použitém genetickém markeru (Bamshad, M. et al., 2004). Genetická variabilita je výsledkem konkrétní populační historie znaku, ve které se projevují náhodné jevy, jako jsou genetický drift, efekt zakladatele či velikost populace a „efekt hrdla lahve“, dále demografický vývoj. Mezi jednotlivými populacemi světa nejsou žádné diskrétní rozdíly, ale přitom je zřetelný vztah k definovatelnému geografickému původu (výchozí lokální populaci).

Americká antropologická asociace doporučovala již v 90. letech pro budoucí výzkumy diverzity lidských populací vytvořit jasný termín, který by vymezil lidskou variabilitu s ohledem na standardní význam „rasy“/ethnicity. Terminologie však zůstala do dneška nejasná a autory jsou stále preferovány různé varianty. Celou řadou autorů je zcela arbitrárně užíváno dělení obyvatel do skupin (v USA ve shodě se zákony do 5 stanovených kategorií podle původu) bez dalšího komentáře. Jindy dochází k úzkostlivému vyhýbání se jakékoliv zmínce o možných „rasových“ rozdílech. Podle našeho názoru je však třeba si uvědomit, že **potřebujeme hodnotit diverzitu a ne se jí bát!** Ignorovat rozdíly mezi jedinci a skupinami, dokonce s nejlepšími úmysly, nakonec povede k neprospěchu těch, kteří jsou v menšině (Risch, N. et al., 2004). Tzv. rasově neutrální přístup k populačně genetickým studiím může ve svých důsledcích vést k omezení péče o zdraví u populačních menšin.

„Rasa“ jako sociální konstrukt

Historická analýza ukazuje na skutečnost, že vznik rasového konceptu má různé společenské a kulturní zdroje, přičemž vnější morfologické rozdíly mezi populacemi nehrály zpočátku zásadní roli a staly se až později základem pro teoretické zdůvodnění konceptu „rasy“ (Budil, I., 2005). Podobnosti při klasifikaci lidských skupin na základě fenotypických znaků vznikaly na celém světě (Machery, E. - Faucher, L., 2005a, b). To má základ v především v kognitivních procesech vedoucích ke kategorizaci a v sociálním chování lidí. Existuje obdoba mezi na jedné straně utvářením pojmu „gender“ (rozuměno sociální pohlaví) ve vztahu k biologickému pohlaví a na straně druhé společenským formováním pojmu „rasa“ na základě „barvy“, kde termín „color“ zahrnuje všechny vnější morfologické viditelné znaky s tím, že pigmentace kůže má zřejmě nejvýraznější roli (Haslanger, S., 2000, 2005). Pigmentace jako jeden z nejnápadnějších fenotypických projevů (znaků) má ale adaptační význam ve vztahu k sluneční aktivitě, ochraně před UV zářením a získávání hormonu D, případně ke ztrátě ochlupení a termoregulačním mechanismům (Jablonski, N. G. - Chaplin, G., 2000). Pigmentace nemá vztah k jiným znakům nebo projevům, se kterými je společensky často spojována.

Podle Wada (2004) lze hovořit o třech skupinách teorií „rasy“ z biologického hlediska: a) v rámci lidské variability lze rozlišit diskrétní počet jednotek, b) existují určité genetické znaky (predispozice k nemocím, specifické fyzické schopnosti) charakteristické pro některé populace, c) v rámci lidské variability nelze stanovit žádné jednotky a „rasa“ je společenská idea, která nemá žádný biologický základ. Wade uzavírá přehled teorií konstatováním, že „rasa“ není naší vlastností, ale je přirozené, že uvažujeme rasově vzhledem k sociálním procesům identifikace se skupinou.

Pojem „rasa“ je tudíž utvářen a ve společnosti působí jako sociální konstrukt, udržovaný uměle podle společenských norem, kdy splývají biologické (fenotypické) rozdíly s odlišnostmi náboženskými, kulturními, jazykovými, behaviorálními a psychologickými, což dokládají i např. Machery a Faucher (2005), Tattersall (2004), Wang a Sue (2005), Sarich a Miele (2004), Haslanger (2005).

Percepcce rozdílů mezi jedinci

Vnější morfologické a pigmentační rozdíly mezi populacemi sice nic nedokazují o existenci a neexistenci „ras“, ale byly a jsou významné při kontaktech mezi jejich příslušníky. Rozpoznávání znaků, které jsou považovány za „rasové“, probíhá automaticky na základě činnosti mozku; toto „rasové“ dekodování je zřejmě vedlejším produktem některých jiných funkcí (Cosmides, L. - Tooby, J. - Kurzban, R., 2003). Pravděpodobně existuje vztah mezi tzv. koaličním chováním (ve smyslu spolupráce, tedy koalice) a příbuzností: rozpoznání podobných či odlišných znaků pak může usnadňovat rozhodování pro koaliční či konfliktní chování. Toto rozpoznávání není však ve vztahu ke genetickým znakům bez pozorovatelného fenotypického projevu.

Rovněž si lépe pamatujeme obličej jedinců vlastní „rasové“ příslušnosti než obličej jedinců jiných skupin (Golby, A. J. et al., 2001). Neurofyziologicky bylo potvrzeno, že se na tomto zapamatování podílí levá hemisféra a pravý hipokampus. Byl zjištěn vysoce významný rozdíl mezi schopností rozlišit a zapamatovat si obličej vzájemně u Američanů afrického a evropského původu. Mezi příslušníky obou skupin byly také zjištěny rozdíly v aktivitě amygdal při dekodování jejich příslušnosti k „rasovým“ skupinám podle obličej (Eberhardt, J. L., 2005). Amygdala mají přitom význam pro primární emoce a rozpoznávání emocí a osob podle mimiky. Další rozdíly byly zjištěny v aktivaci prefrontálních oblastí mozku. Zatímco tyto rozdíly lze dát do souvislosti se socializací v určitém kulturním prostředí, má odlišná aktivita amygdal při identifikaci rozdílů mezi obličejemi zřejmě starší, evolučně podmíněný základ.

Adaptivní schéma „podobnosti - příbuznosti“ na jedné straně či „nepodobnosti - nepříbuznosti“ na straně druhé se může uplatňovat při identifikaci „cizince“. Pro vnímání rozdílů osob podle obličej má zřejmě význam četnost kontaktů s odlišnými jedinci a sociální zkušenosti jednotlivce, zvláště pak v rané ontogenezi. Dalo by se hovořit o jakési habituaci na rozdíly, kde může hrát roli i multietnicita (ve smyslu různého původu obyvatelstva) společností (populací).

Určitý odraz vnímání lidské diverzity spatřujeme i v etymologii při pojmenování různých skupin lidí (např. u původních lovecko-sběračských populací označení „lidé“ je užíváno

pro vlastní příslušníky skupiny a odlišné názvy, často hanlivá označení, jsou vyhrazeny pro příslušníky jiných skupin). Na fenotypické rozdíly mezi lidmi reaguje i běžný jazyk. V multietnických USA existuje oficiální klasifikace uznávaná státní administrativou, rozlišující 5 skupin podle původu; v Brazílii, kde se vyvíjel vztah obyvatel různého původu odlišně, je „rasa“ flexibilní pojem, přičemž běžná mluva rozeznává až 500 slovních nuancí pro rasové označení; v monoetnickém Japonsku v oficiální terminologii pojem rasa neexistuje (ale např. jedinci ze smíšených korejsko-japonských manželství jsou považováni za cizince). Vlivem imigrací a četnějších kontaktů pozorujeme v Evropě vyšší toleranci např. v Holandsku, v rámci Francie pak v Paříži ve srovnání s venkovem. V uvedených poznátcích lze spatřovat jednu z možných příčin vzniku lidských xenofobních postojů, které však nelze přímo ztotožňovat s postoji rasistickými.

„Rasy“ a psychologie

I přes dříve tradovanou představu o rozdílech v inteligenci mezi lidskými „rasami“, převažuje mezi psychology odmítání vymežitelných, jasně definovatelných diferencí. Polemika odmítající vztah lidských „ras“ a duševních rozdílů existuje již od 30. let (Fox, 1939) a konstatování řady metodologických chyb a nepřesností se projevilo právě ve vztahu k vlivu sociálních podmínek (Cooper, R. S., 2005; Helms, J. E. - Jernigan, M. - Mascher, J., 2005). Někteří autoři však i nadále tvrdí, že rozdíly IQ nelze vysvětlit pouze socioekonomickými podmínkami (Rowe, D. C., 2002).

Existující heritabilita inteligence a chování není adekvátní pro posuzování rozdílů ve vztahu ke konceptu ras (Sternberg, R. J. - Grigorenko, E. L. - Kidd, K. K., 2005), navíc ve většině takto zaměřených studií je základem obecné („folk“) chápání „ras“ bez vědecké analýzy. Ani u jiných psychologických jevů nenacházejí psychologové oporu pro rasovou kategorizaci, zaznamenat lze určité rozdíly podmíněné kulturně (viz např. Bouchard, T. J. - Loehlin, J. C., 2001).

„Rasy“ a soudní antropologie

Forenzní antropologie, zvl. pak severoamerická, setrvává jednak z tradice, jednak z potřeby mít k dispozici co nejširší škálu identifikujících nástrojů, na pozici užitečnosti koncepce „rasy“ (či užitečnosti uznávání „rasových“ rozdílů), určených podle indikátorů kostry (Brace, C. L., 1995; Kennedy, K. A. R., 1995). Vzhledem k všeobecnému trendu v biologické antropologii je i zde „rasa“ nahrazována termíny „ancestry“ – původ nebo také populační afinita. Přesnost a spolehlivost metod diagnózy odhadu rasové příslušnosti není příliš vysoká (Ubelaker, D. et al., 2002), ale s jistým stupněm koherence lze v řadě případů na základě kostry určit geografický původ jedince (Ousley, S. D. - Janz, R. L., 1996). Různé části kostry nemají stejnou výpovědní hodnotu. Morfologie zubů je silně geneticky determinována a populační rozdíly lze užít k identifikaci ancestrálního geografického původu jedince. Úspěšnost 90% uvádí Edgar (2005). Pro rozměry lebky či postkranálního skeletu je úspěšnost identifikace původu poměrně nižší – 60 až 80% (Burris, B. G. - Harris, E., 1998; Holliday, T. W. - Falsetti, A. B., 1999). Přesto různí autoři považují rozdíly na kostře ve vztahu k „rasám“ za měřitelné, vysoce signifikantní a pro identifikaci použitelné (Patriquin,

M. L. - Steyn, M. - Loth, S. R., 2002; Buck, T.J. - Vidarsdottir, U. S., 2004). Opačné názory vyzývajúci k opusteniu „rasového“ prístupu k identifikácii jedinca podľa kostry nejsou rovněž výjimkou (Smay, D. - Arnelagos, J., 2000).

Forenzní antropologie pracuje s pojmem rasové příslušnosti ve smyslu biologické podobnosti či afinity; rozhodně ne ve vztahu k adaptivním znakům, významným pro chápání „rasy“, jako je barva kůže. Je otázkou, zda lpění na tomto konceptu z tradice je skutečně prospěšné.

„Rasy“ a biomedicína

Rozdíly mezi populacemi či skupinami nebo jedinci různého původu jsou často spojeny s otázkami, které mohou mít praktický a zcela konkrétní význam. Lze se ptát, zda nemá v takových případech smysl zachování pojmu „rasa“, rasová příslušnost, etnicita apod. ve smyslu operationalistického přístupu. Zvláště to pak platí pro oblast lékařských věd.

Vycházíme-li z rozsáhlé diskuse z 90. let minulého století na stránkách časopisu *Morbidity and Mortality Weekly Report* (viz Warren, R. C., 1993), která v zásadě trvá dodnes (Rotimi, C. M., 2004; Tishkoff, S. A. - Kidd, K. K., 2004), vidíme, že popis, případně identifikace „ras“ jako podskupin je obtížná, a to z více důvodů. Takové dělení přestalo mít v podstatě vědecký základ ve fyzické antropologii a v genetice, navíc mezi populacemi dochází k míšení, rozdíly uvnitř „rasových“ skupin jsou širší než mezi nimi navzájem. Z názorů lékařů a antropologů, účastníků se této diskuse, vyplynulo chápání „rasy“ jako sociálně definované skupiny podle somatických fenotypických znaků, zatímco rozlišovaný pojem etnicita je pojímán jako kategorie daná především kulturou, společenskou třídou a jako produkt sociální evoluce. Hranice mezi užíváním obou pojmů je vágní, jejich pojetí se mění, chybí jasnost, přesnost a shoda výkladu.

Zajímavé je, že i přes nejasnost terminologie, se často vyskytuje pragmatické konstatování, že praxe a věda jsou dvě stránky problému vztahu mezi „rasovými“ skupinami (populacemi) a nemocností. Někteří autoři (např. Tate, S. K., Goldstein, D. B., 2004) akceptují, že může být použitelné členění podskupin obyvatelstva, reflektující geografický původ, resp. společné předky. Přes problematičnost pojmů „rasa“ / etnicita převládají v oblasti biomedicíny, zvláště v USA, názory, podporující používání nějaké kategorizace podskupin obyvatelstva. Na druhou stranu existují i obavy, že užívání „rasy“ jako proměnné v biomedicínských studiích může vést k přežívání historicko-diskriminačních postojů (např. Shields, A. E. a kol., 2005). Většina epidemiologických studií však třídění obyvatel podle „rasy“/etnicity využívá. Pravidelně jsou potvrzovány rozdíly v četnosti výskytu nemocí a odlišné míře dispozic k chorobám mezi skupinami obyvatel podle etnicity, resp. „rasového“ původu. Rovněž je u nich prokázána odlišná citlivost na léky nebo schopnost metabolizovat drogy apod. Například diabetes I jasně rozděluje původní Američany (indiánské populace) od Američanů evropského původu, zatímco diabetes II se vyskytuje bez zvláštních rozdílů u všech skupin (je „panrasová“).

Uplatňovaný pragmatický přístup k používání „rasového“ původu v biomedicině se projevilo prvými konkrétními aplikacemi cílenými na určitou populační skupinu. V červnu 2005 byl ohlášen objev léku BiDil, specificky určeného Američanům afrického původu k preven-

tivní léčbě srdečních onemocnění (Saul, S., 2005). Lze očekávat, že tento objev „léku pouze pro černé“ zajistí rozpoutá bouřlivou diskusi s více méně „ideologickým“ kontextem.

■

V uvedených pracích a diskusích se však nejedná o rehabilitaci termínu „rasa“ v původním (a do určité míry zdiskreditovaném) historickém pojetí, ale o poznání a vysvětlování původu a příčin konkrétních rozdílů mezi jedinci a skupinami (populacemi) lidí, o snahu dávat těmto rozdílům adekvátní význam.

Závěry

- 1) **„Rasa“ jako biologická entita neexistuje**, ale existují **objektivně zjiitelné rozdíly** mezi populacemi. Tyto rozdíly **odrážejí minulý vývoj** konkrétních populací ve smyslu jejich specifických adaptací biologických, sociálně-kulturních a behaviorálních, dále populačně demografických událostí.
- 2) Biologickým základem xenofobie a následně vytváření rasistického přístupu mohou být i některá evidentně existující **schémata percepce obličeje** pro rozlišování příbuznosti a nepříbuznosti jedinců..
- 3) Pro studium epidemiologicko-medicínských a forenzních témat je vhodné nějakým způsobem **pracovat s rozlišováním populací a původu jedince**; pokaždé se však může jednat o jiné aspekty rozdílů. Vhodná terminologie dosud neexistuje.
- 4) Koncept „rasy“ jako základ rasismu je společenským fenoménem. Odmítáním používání pojmu „rasa“ a obdobných termínů však rasismus jako společenský problém neodstraníme. Domníváme se, že naopak **je důležitější tyto rozdíly vysvětlovat a dávat jim adekvátní význam.**

Literatura

- 1) Anderson, N. B. - Nickerson, K. J. (2005): Genes, Race, and Psychology in the Genome Era. An Introduction. *American Psychologist* 60: 5–8.
- 2) Bamshad, M. - Wooding, S. - Salisbury, B. A. - Stephens, J. C. (2004): Deconstructing the relationship between genetics and race. *Nature Reviews – Genetics* 5: 598–609.
- 3) Billy, G. (1977): Population Changes in Egypt and Nubia. *Journal of Human Evolution* 6: 697–704.
- 4) Brace, C. L. (1995). Region does not mean „race“ – reality versus convention in forensic anthropology. *Journal of Forensic Sciences* 40(2): 171–175.
- 5) Bouchard, T. J. - Loehlin, J. C. (2001): Genes, evolution, and personality. *Behavioral Genetics* 31: 243–273.
- 6) Buck, T.J. - Vidarsdottir, U. S. (2004): A Proposed Method for the Identification of Race in Sub-Adult Skeletons: A Geometric Morphometric Analysis of Mandibular Morphology. *Journal of Forensic Science* 49: 1–6.
- 7) Budil, I. (2005): Historické proměny rasové teorie a ideologie. *Interdisciplinární*

- seminář o problematice lidských ras. Plzeň, 12. 5. 2005 (viz tento sborník).*
- 8) Burris, B. G. - Harris, E. (1998): Identification of Race and Sex from Palate Dimensions. *Journal of Forensic Sciences* 43: 959-63.
 - 9) Cosmides, L. - Tooby, J. - Kurzban, R. (2003): Perceptions of race. *TRENDS in Cognitive Sciences* 7: 173-179.
 - 10) Caspari, R. (2003): From Types to Populations: A Century of Race, Physical Anthropology, and the American Anthropological Association. *American Anthropologist* 105: 65-76.
 - 11) Cooper, R. S. (2005): Race and IQ. *American Psychologist* 60: 71-76.
 - 12) Eberhardt, J. L. (2005): Imaging Race. *American Psychologist* 60: 181-190.
 - 13) Edgar, H. J. (2005): Prediction of Race using Characteristics of Dental Morphology. *Journal of Forensic Science* 50: 269-73.
 - 14) Fox, Ch. (1939): Mental heredity. *Acta Psychologica* 4: 171-202.
 - 15) Golby, A. J. - Gabrieli, J. D. E. - Chiao, J. Y. - Eberhardt, J. L. (2001): Differential responses in the fusiform region to same-race and other-race faces. *Nature Neuroscience* 4: 845-850.
 - 16) Goodman, A. H. (2000): Why Genes Don't Count (for Racial Differences in Health). *American Journal of Public Health* 90: 1699-1702.
 - 17) Haslanger, S. (2000): Gender and Race. (What) Are They? (What) Do We Want Them To Be? *NOUS* 34: 31-55.
 - 18) Haslanger, S. (2005): What are we talking about? The semantics and politics of „race“. *Podklad pro seminář „Revisiting Race and Ethnicity in the Context of Emerging Genetic Research“* - viz <http://shrn.stanford.edu/workshops/visitingrace/>
 - 19) Helms, J. E. - Jernigan, M. - Mascher, J. (2005): The Meaning of Race in Psychology and How to Change It. *American Psychologist* 60: 27-36.
 - 20) Holliday, T. W. - Falsetti, A. B. (1999): A New Method for Discriminating African-American from European-American Skeletons Using Postcranial Osteometrics Reflective Body Shape. *Journal of Forensic Sciences* 44(5):926-30.
 - 21) Jablonski, N. G. - Chaplin, G. (2000): The evolution of human skin coloration. *Journal of Human Evolution* 39: 57-106.
 - 22) Jorde, L.B. - Wooding, S.P. (2004): Genetic variation, classification and „race“. *Nature Genetics* 36: S28-S33.
 - 23) Keita, S. O. Y. - Kittles, R. A. - Royal, C. D. M. - Bonney, G. E. - Furbert-Harris, P. - Dunston, G. M. - Rotimi, C. N. (2004): Conceptualizing human variation. *Nature Genetics* 36: S17-S20.
 - 24) Kennedy, K. A. R. (1995): But profesor, why teach race identification if race don't exist? *Journal of Forensic Sciences* 40: 797-800.
 - 25) Livingstone, F. B. (1962): On the Non-Existence of Human Races. *Current Anthropology* 3: 279-381.
 - 26) Machery, E. - Faucher, L. (2005a): Why do we Think Racially? A Critical Journey in Culture and Evolution. *Podklad pro seminář „Revisiting Race and Ethnicity in the Context of Emerging Genetic Research“* - viz <http://shrn.stanford.edu/workshops/>

- revisitingrace/*
- 27) Machery, E. - Faucher, L. (2005b): Social Construction and the Concept of Race. *Podklad pro seminář „Revisiting Race and Ethnicity in the Context of Emerging Genetic Research“* – viz <http://shrn.stanford.edu/workshops/revisitingrace/>
 - 28) Mountain, J. L. - Cavalli-Sforza, L. L. (1997): Multilocus genotypes, a tree of individuals, and human evolutionary history. *American Journal of Human Genetic* 61: 705–718.
 - 29) Ousley, S. D. - Janz, R. L. (1996). *FORDISC 2.0.: personal computer forensic discriminant function*. Knoxville: University of Tennessee.
 - 30) Patrinos, A. (2004): „Race“ and the human genome. Sponsor´s foreword. *Nature Genetics* 36: S1–S2.
 - 31) Patriquin, M. L. - Steyn, M. - Loth, S. R. (2002): Metric assessment of race from pelvis in South Africans. *Forensic Science International* 127: 104–113.
 - 32) Pigliucci, M. - Kaplan, J. (2005): On the concept of biological race and its applicability to humans. *Manuscript for print (from: pigliucci@utk.edu)*.
 - 33) Risch, N. - Burchard, E. - Ziv, E. - Tang, H. (2002): Categorization of humans in biomedical research: genes, race and disease. *Genome Biology* 3: 2007.1–2007.12 (<http://genombiology.com/2002/3/7/comment/2007>).
 - 34) Rotimi, CM. (2004): Are medical and nonmedical uses of large-scale genomic markers conflating genetics and „race“?. *Nature Genetics*, 36, S43–S47.
 - 35) Rowe, D. C. (2002): IQ, birth weight, and number of sexual partners in White, African American, and mixed-race adolescents. *Population and Environment* 230: 513–534.
 - 36) Saul, S. (2005): U.S. to review drug intended for one race. *NY Times*, 2005 Jun 13, A1, A15.
 - 37) Sarich, V. - Miele, F. (2004): *Race. The Reality of Human Differences*. WestviewPress.
 - 38) Shields, A. E. - Fortun, M. - Hammonds, E. M. - King, P. A. - Lerman, C. - Rapp, R. - Sullivan, P. F. (2005): The Use of Race Variables in Genetic Studies of Complex Traits and the Goal of Reducing Health Disparities. *American Psychologist* 60: 77–103.
 - 39) Shriver, M. D. - Kittles, R. A. (2004): Genetic ancestry and the search for personalized genetic histories. *Nature Reviews – Genetics* 5: 611–618.
 - 40) Smay, D. - Armelagos, J. (2000): Galileo Wept: A Critical Assessment of the Use of Race in Forensic Anthropology. *Transforming Anthropology* 9: 19–29.
 - 41) Smedley, A. - Smedley, B. D. (2005): Race as Biology Is Fiction, Racism as a Social Problem Is Real. *American Psychologist* 60: 16–26.
 - 42) Sternberg, R. J. - Grigorenko, E. L. - Kidd, K. K. (2005): Intelligence, Race, and Genetics. *American Psychologist* 60: 46–59.
 - 43) Tate, S. K. - Goldstein, D. B. (2004): Will tomorrow´s medicines work for everyone? *Nature Genetics* 36: S34–S42.
 - 44) Tattersall, I. (2004): Race: Scientific Nonproblem, Cultural Quagmire. *The Anatomical Record (Part B: New Anat.)* 278B: 23–26.
 - 45) Templeton, A. R. (1998): Human Races: A Genetic and Evolutionary Perspective. *American Anthropologist* 100: 632–650.

- 46) Tetushkin, E. Ya. (2001): Genetics and Origin of Human „Races“. *Russian Journal of Genetics* 37: 853-867.
- 47) Tishkoff, S. A. - Kidd, K. K. (2004): Implications of biogeography of human populations for „race“ and medicine. *Nature Genetics* 36: S21-S27.
- 48) Ubelaker, D. - Ross, A. H. - Graver, S. M. (2002): Application of forensic discriminant function to a Spanish cranial sample. *Forensic Science Communications* 4: 1-5.
- 49) Wade, P. (2004): Human nature and race. *Anthropological Theory* 42: 157-172.
- 50) Wang, V. O. - Sue, S. (2005): In the Eye of Storm. *American Psychologist* 60: 37-45.
- 51) Warren, R. C. (1993): Preface. *Morbidity and Mortality Weekly Report* 42: vii-viii.
- 52) Washburn, S. L. (1963): The Study of Race. *American Anthropologist* 65: 521-532.
- 53) <http://shrn.stanford.edu/workshops/revisitingrace/index.htm>

Romové a Cigáni mezi rasou, kulturou a etnicitou

Marek Jakoubek

Summary

Roma and Gypsies among race, culture and ethnicity

This treatise presents a diachronic analysis of works published by the most well-known Czech researchers of the Romani people from the 1920s to the present. These works fall into three general categories; race and its derivatives, culture and its components, and ethnicity. The authors discussed in this study do not make analytical differences between these categories, but fuse, combine, and connect them in different ways. This approach is unacceptable from the position of the social and biological sciences. In order to maintain a productive discussion about the Romani, it is essential to use clearly and precisely defined categories and terminology.

Základem a osou celého širokého pole tzv. „romské problematiky“ je představa „Romů“. Právě „Romové“ jsou pilířem, na kterém odpovídající debata stojí a podle všeho tedy i pilířem, s jehož zpochybnutím padá. Ve svém příspěvku bych chtěl v této souvislosti poukázat na skutečnost, že základním neduhem současné rozpravy o „Romech“ je absence akceptovatelné definice předmětu jejího zájmu, tedy Romů. Budu se snažit doložit, že v zásadě všechny stávající konceptualizace „Romů“, které jsou v dané problematice běžné, při bližším pohledu neobstojí a v seriózní diskusi jsou nepoužitelné.

V první části práce se na tyto, dnes standardně užívané kategorie a koncepty, ve zkratce podíváme. Pro lepší orientaci si jejich autory rozdělíme do tří skupin, které v zásadě kopírují běžné a akterý samotnými užívané členění. Půjde o tyto skupiny: 1) exponenti tzv. „romské reprezentace“, 2) romisté, 3) fyzičtí (biologičtí) antropologové. Z každé této skupiny pak vybereme reprezentativní vzorek jejich čelních představitelů a prezentovat budeme stanoviska těmito badateli zastávaná (kromě skupiny 3, kde vybereme čelní zástupce nikoli ze všech biologických antropologů, ale pouze z těch, kteří se angažují v tzv. „romské problematice“). U každé skupiny se pak budeme snažit identifikovat kategorie, s nimiž tato operuje, dále se budeme snažit dobrat toho, jak jsou tyto kategorie v daném užití vymezovány a budeme usilovat o odhalení vztahů (implicitních, či explicitních), které mezi nimi její členové ustavují.

Jeden bod přitom bude třeba mít celou dobu na paměti – všechny tři skupiny jsou podílníky *téže* diskuse, tedy: diskuse o „Romech“.

1) Členové tzv. „romské reprezentace“

Začít můžeme takřka modelovou pozicí Ivana Veselého. Ten ve své nedávné stati píše: „Pokud se nám (tj. Romům - pozn. M. J.) nepodaří něco na způsob specifické varianty národního obrození, nemáme mnoho šancí“. Členy, resp. potenciální členy „romského národa“ pak Ivan Veselý vymezuje v klasickém primordiálním střihu podle biologických faktorů. Právě tak do něj (potenciálně) spadá i Antonín Ferko, kterého Ivan Veselý - a to i přes Ferkovo negativní stanovisko ke svému členství v dotyčné skupině a jeho zjevnému

odmítnutí takové kategorizace - prohlašuje za představitele romské národnostní menšiny právě z důvodu Ferkovy „tmavé tváře“.¹

Ano, podle I. Veselého Antonín Ferko je Rom, ať se vůči tomu vzpěčuje sebevíc (je to ovšem Rom renegát, Rom odpadlík, Rom zrádce), romství se – podle Veselého - nelze zbavit, jedná se totiž o příslušnost vrozenou. Zaměříme-li se pak na Veselého konceptualizaci biologických faktorů, jimiž skupinu Romů vymezuje, setkáme se v jiném jeho textu s termínem „antropologický typ“.²

Shrneme-li Veselého východiska, můžeme konstatovat, že jejich (implicitním) předpokladem je klasická primordiální představa o korespondenci kategorií (romského) antropologického typu a (romské) národnosti.

■

Dalším z představitelů tzv. „romské reprezentace“ je Emil Ščuka. Ten, co se otázky romského národa týče, zastává pozice obdobné stanovisku Veselého. E. Ščuka tak například uvádí, že „romský národ je národem svébytným, který má svou kulturu, tradice a zvyklosti, které jsou pro každého Roma prioritní věci“.³ Co se přitom týče vymezení národa v pojetí tohoto autora, bude pro nás zajímavá jeho teze tematizující danou kategorii odkazem na *původ* jeho členů. Jak totiž Ščuka uvádí, „k našemu národu nás pojí to, co do nás vložili naše matky a naši otcové, co se dědí z pokolení na pokolení: ... naše romství“.⁴ Třebaže se uvedené teze přímo podbízí k analýze romského nacionalizmu, zde se jimi zabývat nebudeme a podíváme se pouze na to, jak pan Ščuka vymezuje kategorii Romů. Že se pan Ščuka považuje za Roma, je zřejmé, podívejme tedy, co o sobě – jakožto Romovi – tento autor říká, když tematizuje své (tj. romské) životní strategie. Ščuka totiž v dané souvislosti prohlašuje: „na svůj způsob života (Ščuka dále v textu hovoří o *„kulturní tradici“* a *„kulturní morálce“* ! – pozn. M. J.) ...stejně nemůžu zapomenout...ten je mně prostě *geneticky daný*“.⁵

Podíváme-li se přitom na stanoviska Emila Ščuky podrobněji, ukáže se, že tento autor takřkajíc jedním dechem tvrdí, že Romové jsou národ (který je ovšem primordialisticky vymezen *původem*), přičemž ale způsob života – tematizovaný s odkazem na součásti kultury (tradici a morálku) - mají Romové geneticky dán.

■

¹ Veselý říká doslova: „hlásá-li něco takového *představitel národnostní menšiny* (student Ferko svoji *tmavou tvář* neschová)...“ (LN 20. 4. 2005; kurzíva moje)

² Srov. např. - „Romové si se svým odlišným antropologickým typem a mentalitou velice těžko nacházejí odpovídající místo ve společnosti“ (Veselý, I., 1997, str. 36).

³ http://www.romanohangos.cekit.cz/clanek.php?id_clanek=37 Volební program Romské občanské iniciativy ČR. Tyto názory jsou přitom v zásadě identické s názory prezentovanými v „prohlášení romského národa“, kde se mj. píše, že „jsme národ, sdílíme stejnou tradice, kulturu, původ, stejný jazyk; jsme národ“ („*My,romský národ*“, viz např. na www.tolerance.cz)

⁴ Hübschmannová, M., 2000, str. 4.

⁵ Ščuka, E. – cit. in: Karhanová, K., 2001, str. 101 (kurzíva moje).

Nakonec se podíváme na názory nestora romského etnoemancipačního hnutí inženýra Karla Holomka. U tohoto autora je poměrně vysoce frekventována kategorie etnicity, přičemž Holomek v principu nerozlišuje etnicitu od národnosti, resp. předpokládá jejich izomorfii. V jeho studii o etnické emancipaci Romů tak čteme o integraci Romů „...na základě etnické (národnostní) emancipace...“⁶, přičemž podle tohoto autora „etnická emancipace spočívá v uchování a kultivaci všech prvků, které jsou charakteristické pro *národnostní* menšinu“⁷, což jsou „jazyk, kultura, zvyky, hodnotová kritéria“.⁸

Romové jsou tedy podle Ing. Holomka etnikum, resp. národnost (či národnostní menšina). Tato dvojjediná kategorie je pak vymezena jazykem, kulturou, zvyky, hodnotovými kritérii. Podíváme-li se ovšem na to, jak Ing. Holomek vymezuje v jiných svých textech kategorii Romů, ukáže se, že on – stejně jako Veselý a Ščuka – se odvolává na kritéria biologická. Právě tak zcela neproblematicky hovoří o „antropologických odlišnostech“ Romů, resp. o jejich „etnickém původu“⁹, přičemž v jedné z jeho starších prací tento autor ve výčtu specifík a zvláštností Cikánů (kap. „*Některá specifika a zvláštnosti Cikánů*“) uvádí vedle jiných též položku *fyzické znaky* a konkrétně pak *barvu pleti*.¹⁰

Shrneme-li uvedené Holomkovy teze, je zřejmé, že danému autorovi splývá (romská) etnicita s (romskou) národností, resp. (romská) etnicita a (romské) antropologické /fyzické/ odlišnosti a to vše – aby byl zmatek dokonalý - s (romským) jazykem a kulturou.

Shrnutí sekce 1 – Podle zpytovaných autorů jsou Romové a jednotlivé skupiny, které tito tvoří - ať už se jedná o národ, národnostní menšinu či etnikum - 1) vymezení svou specifickou *tělesností* a zároveň 2) vykazují zřejmá specifika v sociokulturní oblasti, jako jsou například jazyk, tradice, způsob života, kultura či morálka. Pozice uvedených autorů tedy při tematizaci dané problematiky postrádá jakýkoli analytický rozměr, dotyční pisatelé nejsou schopni identifikovat odpovídající kategorie, o nichž se domnívají hovořit, a již vůbec nejsou s to podat jejich konzistentní a vnitřně bezrozporné vymezení.

2) Romisté

Patrně nejprominentnější autorkou z řad českých romistů je Milena Hübschmannová. Je to právě ona, kdo romistický diskurz v ČR (resp. SR) ustavil a kdo je jeho vůdčí osobností. M. Hübschmannová definuje romistiku jako vědu o Romech. Pojďme se tedy podívat, jak tato badatelka Romy chápe. Že Doc. Hübschmannová Romy chápe jako etnikum a národnostní menšinu, není třeba zvláště dokládat. Zajímavější ovšem je, jak těmto kategoriím tato badatelka rozumí. V jednom ze svých starších textů tak například M. Hübschmannová píše: „Romové jsou skupinou *národní*, ... jsou „národností“ v neformálním smyslu, pro kte-

⁶ Holomek, K., 1998, str. 14. Pro úplnost je ovšem třeba dodat, že pan Holomek dokáže zastávat i pozici uvedenému stanovisku v mnoha ohledech právě opačnou. V jeho nedávné stati tak čteme: „Etnikum existuje nezávisle na vůli jeho příslušníků. Národ (podle všeho tedy i „národnost“ - pozn. M. J.) je věc vůle, je to proces, který je vnitřní záležitostí každého národa“ (Holomek, K., 2004, str. 5)

⁷ Tamtéž, str. 14; kurzíva moje

⁸ Tamtéž, str. 14

⁹ Holomek, K., 1999, str. 37.

¹⁰ „..... zvláštnosti a duševních vlastností jsou dosti nápadné a zjevné. A to nejen barva pleti a další fyzické znaky, ale typická je zejména značná citovost...“ (Holomek, M., 1969, str. 204)

rou užíváme řeckého slova ‚etnikum‘...“, načež dodává, že „jednotlivé znaky svého specifika (zjevně tedy – vzhledem k výše uvedenému – i svou ‚národnost‘ – pozn. M. J.) získávají Romové rodem, v rodině, prostě tím, že se narodí jako Romové“.¹¹ Třebaže uvedená citace v mnoha ohledech vyznívá tak, že etnicita, resp. národnost je něčím, co je Romům vrozené, lze namítnout, že pasáž není v daném ohledu zcela jasná a bezrozporná; podívejme se tedy na další texty, v nichž dotyčná autorka s uvedenými kategoriemi operuje. Ve své knize *Šaj pes dovakeras / Můžeme se domluvit*¹² tak například Hübschmannová hovoří (nejen) o Romech jako o „etnické menšině s antropologickým typem a sociokulturním systémem odlišným od dominantní majority“.¹³ V jiné své studii, jejímž spoluautorem je J. Řehák, pak zase můžeme v kapitole nadepsané „Vymezení etníka“ narazit kromě jiného též na položku odlišného „antropologického typu“ Romů (soudě dle názvu kapitoly právě coby etníka).¹⁴ Konečně pak v předmluvě k *Abstraktům odborné literatury o Cikánech* Hübschmannová explicitě uvádí, že Romové se odlišují právě „antropologickými charakteristikami“¹⁵, mezi které patří „kromě nejnápadnějších jevů, jako je barva pleti, vlasů a očí“ i další „morfosomatické znaky“.¹⁶ Zde už nemůže být pochyb: Romy chápe M. Hübschmannová jako skupinu definovanou parametry biologickými, přičemž ovšem tu samou skupinu považuje za etnikum, resp. národnost odlišující se svébytným sociokulturním systémem.

■

Vedle M. Hübschmannové je patrně nejnámější badatelkou v dané oblasti Eva Davidová. Třebaže její zařazení mezi exponenty romistiky je diskutabilní (je dokonce zřejmé, že ona sama by tuto klasifikaci odmítla a prezentovala by se spíše jako etnografka), myslím, že se jedná o krok legitimní, neboť u nás (a v SR) se kromě M. Hübschmannové zasloužila o etablování romistického diskurzu bezesporu nejvíce právě tato autorka.

Byli-li jsme v případě M. Hübschmannové na pochybách o oprávněnosti našich závěrů, v případě Evy Davidové nemůže být o nejasnostech ani řeči. Podle této badatelky je totiž „většina Romů [...] „charakterizována výlučnými znaky, jimiž se zjevně odlišují od ostatního obyvatelstva“¹⁷, přičemž těmito výlučnými znaky jsou „zejména tmavá pigmentace očí a vlasů a žlutohnědá barva pleti“.¹⁸ Navíc pak „kromě těchto nejnápadnějších odlišností existuje řada dalších, méně nápadných, ale charakteristických znaků a detailů morfologických (tvar hlavy, ruky, tělesné proporce) i fyziologických (krevní skupiny)“.¹⁹

¹¹ Hübschmannová, M., 1970, str. 117; první kurzíva v původním textu, druhá moje

¹² Hübschmannová, M., 1998.

¹³ Tamtéž, str. 124

¹⁴ Hübschmannová, M., Řehák, J., 1970, str. 549.

¹⁵ Hübschmannová, M. a kol., 1974, str. 8 (předmluva).

¹⁶ Tamtéž, str. 8

¹⁷ Davidová, E., 1995, str. 16

¹⁸ Tamtéž, str. 16; kurzíva moje

¹⁹ Tamtéž, str. 16

Stejně jako M. Hübschmannová, i Eva Davidová zastává stanovisko, podle kterého jsou Romové etnikem (resp. národnostní menšinou; viz níže). Těto kategorii však rozumí jako v principu homologické s kategorií definovanou jednoznačně tělesnými atributy. U této badatelky tak můžeme například číst, že „jednotliví příslušníci každé etnické skupiny náležejí zpravidla k určitým výrazným typům a rasám“.²⁰ Tuto tezi je přitom třeba mít na paměti, když tatáž autorka píše, že „romská kultura je projevem zvláštností romské etnické národnostní skupiny“.²¹ Dáme-li obě uvedené teze do vzájemného vztahu, je těžké se vyhnout závěru, že se zde hovoří o biologické determinaci romské kultury (oklikou přes kategorii etnické skupiny). Je přitom zřejmé, že Eva Davidová by takový závěr odmítla, její dílo ovšem mluví za ni (a je skvělým svědectvím o tom, na jaká scetství vedou bádání, jejichž autor nedostatečně reflektuje pozice, z nichž píše).

Shrnutí sekce 2 – O představitelích romistiky u nás platí v zásadě totéž, co o zástupcích tzv. „romských reprezentací“ (což není zase až tak překvapivé, vezmeme-li v potaz, že obě skupiny se na základě shody ve svých stanoviscích společně a takřkajíc jako jeden muž /či žena/ angažují v oblasti romského etnoemancipačního hnutí). Ani romističtí autoři nejsou schopni předmětnou oblast diferencovat a tematizovat jednotlivé analyticky odlišné kategorie samostatně. V jejich pracích je tak předpokládána určitá fixní vazba mezi parametry kulturními (jako je např. jazyk, kultura, tradice a další) a faktory biologickými (typicky např. barva pleti, morfo-somatické znaky, „antropologický typ“, apod.). Stejně jako v předchozím případě tedy romističtí předáci připouštějí (a snad – implicitě – i předpokládají) fúzi kategorií kulturních a biologických.

3) Fyzičtí (biologičtí) antropologové

Poslední zkoumanou skupinou jsou fyzičtí (biologičtí) antropologové. Tři jejich zástupce budeme zpytovat postupně v pořadí podle let, kdy působili. Prvním z nich je František Štampach, pišící ve 20-tých a 30-tých letech 20. století, autor monografie *Cikáni v Československé republice*.²² Právě v této publikaci pak dotyčný autor píše: „Cikáni ... jsou rasovou skupinou velmi tmavé barvy, očí a vlasů...“²³, jinak řečeno: „rasovým znakem cikánů je tmavá pigmentace očí, vlasů a pleti“.²⁴ V závěru svého monografie pak dochází k výsledkům, podle kterých „dnes není sporu, že cikáni jsou odlišnou rasovou skupinou neevropského původu“²⁵, která se – jak píše ve své pozdější studii – liší od zbytku populace svým „plemenným svérázem“²⁶, přičemž je to konkrétně pleť, která „je jejich význačným plemenným znakem“.²⁷

²⁰ Davidová-Turčinová, E., 1970, str. 37. Srov. též: „Romové náležejí ... k plemeni europoidnímu“ (Davidová, E., 1995, str. 16).

²¹ Davidová, E., 2001, str. 22.

²² Štampach, F., 1929.

²³ Tamtéž, str. 24

²⁴ Tamtéž, str. 18

²⁵ Tamtéž, str. 48

²⁶ Štampach, F., 1933, str. 289, 292

²⁷ Tamtéž, str. 287

Ačkoli to pro daného autora není typické a jedná se takřka o výjimku potvrzující pravidlo, nalezneme v jeho díle i teze, nalézající se svou podstatou daleko za hájemstvím fyzické antropologie. V kapitole Cikáni v Československé republice sepsané tímto autorem pro 2. díl Československé vlastivědy tak můžeme například číst: „Mluvíme-li ... na tomto místě o cikánech v ČSR, nemíníme tím ... jenom tuláky práce se štítící a zločince, ale míníme tím národní skupinu, která má svůj starobylý jazyk, která si uchovala po věky svůj plemenný svéráz...“²⁸

Pokud bychom se pak podívali na odpovídající části Štampachova díla vcelku, ukázalo by se, že tento autor v zásadě vůbec nehovoří ani o etnicitě, ani o kultuře cikánů, zato termíny jako „rasa“ či „plemeno“ jsou standardní součástí jeho terminologie. V případech, kdy tematizuje cikány jako skupinu takřkajíc obecně, sklouzne tento autor k primordiálně chápané kategorii národa (po pravdě je ale velice těžké říci, co měl Štampach opravdu na mysli, když použil kategorie „skupina národní“), kterou chápe jako v principu homologickou s odpovídající skupinou vymezenou faktory biologickými a jazykovými.

■

Druhým zpytovaným autorem z tábora fyzických (biologických) antropologů je Jan Beneš, taktéž autor monografie o Cikánech v Československu²⁹, která byla publikována v roce 1975. Pro daného autora jsou zde „Cikáni ... zvláštní etnickou skupinou“, jejíž příslušníci se od okolního obyvatelstva „většinou liší jazykem, způsobem života a fyzickým vzhledem“³⁰, resp. „antropologickým svérázem“³¹ (tato teze přitom koreluje se starší autorovou prací na dané téma, v níž autor jako distinktivní rys této skupiny uvádí „tělesné znaky“³²). V závěru práce pak J. Beneš konstatuje, že „ze skupinových rozdílů, vyplývajících jak ze znaků morfologicko-metrických, tak i ze znaků sérologických je patrné, že Cikáni jsou z antropologického hlediska poměrně dobře vyznačenou etnickou skupinou“³³. Posteskně si ovšem mimo jiné nad tím, že „boltec ušní Cikánů není dosud plně prozkoumán“.³⁴

Srovnáme-li pozice Fr. Štampacha a J. Beneše, ukáže se, že do hry vstupuje nový prvek – kategorie etnicity. S její definicí se sice u J. Beneše nesetkáme, je ovšem zřejmé, že ji chápe jako kategorii odkazující k „původu“ resp. biologickým faktorům. Nutno ovšem dodat, že za další znaky této etnické skupiny považuje tento autor specifický jazyk a také způsob života.

■

²⁸ Tamtéž, str. 292; kurzíva moje

²⁹ Beneš, J., 1975.

³⁰ Tamtéž, str. 3; kurzíva moje.

³¹ Tamtéž, str. 15

³² Srov. název autorovy práce: Tělesné znaky slovenských cikánů. Zpráva o činnosti Československé společnosti antropologické 1965, 18, str. 7–10.

³³ Beneš, J., 1975, str. 78; kurzíva moje.

³⁴ Tamtéž, str. 51.

Posledním autorem, kterému se zde budeme věnovat, je Ivan Bernasovský – autor (spolu s Jarmilou Bernasovskou) monografie *Anthropology of Romanies (Gypsies). Auxiological and Anthropogenetical Study* vydané v Brně roku 1999. Tuto monografii můžeme v mnoha ohledech považovat za vyvrcholení autorovy letité práce na dané téma. Pro nás však bude zajímavé podívat se i na starší práce tohoto autora.

Studii, publikovanou v roce 1988, Ivan Bernasovský uvádí větou: "Cigáni patria k biemu lemu plemenu, ktoré sa označuje tiež ako euroázijské alebo indoeurópske".³⁵ Dále v textu pak hovoří o "antropologickém svérázu"³⁶ cigánských dětí a objeví se zde i teze o „etnicko-antropologickém specifiku“³⁷ Cigánů, v níž tento autor v zásadě klade rovnítko mezi etnicitu a (fyzické) antropologické parametry.

Že přitom etnicitu chápe jako kategorii s biologickými faktory úzce svázanou, je pak zřejmé ze závěrů celé studie, kde píše, že „na základe týchto výsledkov a tiež z údajov zo svetovej literatúry môžeme predpokladať existenciu *etnických* rozdielov v hladinách skúmaných gonadotropných hormónov“.³⁸

Co se pak zmiňované monografie týče, jedná se o práci, v níž se snad – v dané problematice – poprvé objevuje teze, která vymezuje novou hranici a problematizuje práce v zásadě všech autorů, o nichž jsme zde dosud hovořili (nevyjímaje starší studie samotného I. Bernasovského). Na straně 23 zde totiž čteme: „Nowadays due to molecular genetics knowledge in agreement with the American Association of Physical Anthropologist project for the biological race aspects, the term ‚race‘ loses its own reason as no scientific data exist for the definition of such group“.³⁹ Význam tohoto revolučního kroku je ovšem zkalen tím, že Bernasovský sice opouští kategorii rasy, nicméně nedefinuje namísto ní žádnou jinou a čtenář se tak může jen dohadovat, o kom že to autor celou dobu vlastně hovoří. Ve zbytku práce se pak znovu objevuje výše uvedená teze ze starší studie o „ethnic – anthropological specificity“⁴⁰ Cigánů, resp. Romů a několik dalších poznámek o etnicitě, které však nemají zřejmý charakter a je velice těžké říci, co si pod etnicitou autor v daném kontextu představuje. Čteme tak zde např., že „the considerable differences of HLA and blood markers in the Romany and Slovakian population indicate their different *ethnic origins*“.⁴¹ Na jiném místě pak zase I. Bernasovský uvádí: „Our results of the Romany children growth and development indicate the fact, that *ethnicity* may play an important role within the studied biological parameters“.⁴²

Pomineme-li starší z obou prací I. Bernasovského, je zřejmé, že jeho práce obsahuje zlomové teze. Jejich dopad je však bohužel pouze negativní (říká, co možné *není*), neboť Ivan Bernasovský nevymezuje nové badatelské pole ani nově nedefinuje předmět zájmu. Stejně

³⁵ Bernasovský, I., 1989, str. 216

³⁶ Tamtéž, str. 218

³⁷ Tamtéž, str. 220

³⁸ Tamtéž, str. 222; kurzíva moje

³⁹ Bernasovský, I., Bernasovská, J., 1999, str. 23

⁴⁰ Tamtéž, str. 119

⁴¹ Tamtéž, str. 150

⁴² Bernasovský, I. - Bernasovská, J., 1999, str. 167.

tak je nutno říci, že ani tento autor nedokáže jasně a neproblematicky operovat s kategorií (romské) etnicity, resp. neustále tuto kontaminuje kategorií (romské) antropologické odlišnosti (pokud ji s touto kategorií přímo neztotožňuje).

Shrnutí sekce 3 - Fyzičtí (biologičtí) antropologové buď používají neobhajitelné kategorie jako je rasa, plemeno či antropologický typ, nebo tyto opouštějí, ale neustavují žádné nové, alternativní. Jejich výzkumy jsou tedy o „ničem“ (neznáme skupinu, o níž hovoří).

Dílčí závěr

Zobecníme-li stanoviska výše rozebíraných autorů, ukáže se, že vlastně všichni vycházejí z (přínejmenším implicitního) předpokladu, že „romství“ je vázáno na tělesnou schránku, tedy že existuje určitá hmotná substance, kterou všichni Romové/Cikáni sdílí, která se z generace na generaci dědí, přičemž Romem/Cikánem je ten, kdo tuto esenci (ve své tělesné schránce) má, a naopak, kdo ji nemá, ten Romem/Cikánem – pochopitelně – není⁴³. Potíž ale spočívá v tom, že nikdo není tuto substanci schopen přijatelným způsobem definovat, takže čtenář vůbec neví, kdo jsou to oni „Romové/Cikáni“, o nichž uvedené skupiny hovoří. V daném ohledu je tedy možné konstatovat, že všichni uvádění autoři neopouštějí při tematizaci „Romů“ úroveň konfúzního, vnitřně rozporného a analyticky neudržitelného lidového modelu.

Obecně pak můžeme na základě uvedeného letmého rozboru tzv. „romské problematiky“ identifikovat dvě zásadní chyby:

- 1) *Sociálněvědní* badatelé, kteří chtějí hovořit o sociokulturních specifikách „Romů“, notoricky kontaminují své modely biologickými elementy a směšují tak faktory, které spolu analyticky nemohou souviset (což činí výsledky jejich bádání neakceptovatelnými).
- 2) *Fyzičtí* (biologičtí) antropologové nejsou schopni vymezit na základě biologických parametrů jakékoli vykazatelné a přijatelné kategorie pro fyzicko-antropologický výzkum (přesto v něm ale kupodivu pokračují, což jejich výsledky činí neakceptovatelnými).

■

Při rozboru děl jednotlivých autorů jsme se patrně nejčastěji setkávali se třemi obecnými kategoriemi – s kategorií **rasy** (a jejich derivátů), **kultury** (a jejich součástí) a **etnicity**. Ukázali jsme si, že dotyčnými autory nejsou tyto kategorie analyticky rozlišovány, ba dokonce naopak - tito badatelé je mnoha rozlišnými způsoby navzájem slučují a spojují dohromady. Takový postup je ovšem nepřijatelný jak z pozic disciplín společenskovedních, tak oborů zabývajících se lidstvem v jeho dimenzích biologických. Jednou z největších potíží odpovídající diskuse je tak zcela zřejmě absence užívání jasně a bezrozporně definovaných kategorií, resp. zřetelně vymezených pojmů.

V následující sekci se z těchto důvodů pokusím o tematizaci konceptu rasy a kultury a jejich vzájemných vztahů. Domnívám se, že právě vyjasnění těchto dvou pojmů je pro projasnění celé debaty o „Romech“ klíčové. Kategorii etnicity ponechám stranou, neboť se

⁴³ Netvrdím, že toto stanovisko citovaní autoři zastávají vědomě. Je naopak téměř jisté, že s uvedeným závěrem by nesouhlasili. Nutno ovšem říci, že marně, neboť je zřejmé, že - ač neuvědomovaně - z popsaných pozic skutečně vycházejí.

jedná o termín, u kterého je v zásadě nemožné dobrat se jakéhokoli přijatelného vymezení⁴⁴. Domnívám se, že celé diskusi by výrazně pomohlo, kdyby z ní byl tento termín – do doby, než bude ustavena jeho akceptovatelná definice – vypuštěn.

KULTURA

Teze - kultura je negenetická (extrasomatická, superorganická, nadústrojná)

První axiom o kultuře tuto traktuje coby entitu charakteru nebiologického, negenetického, superorganického (nadústrojného). „Kultura je naučená. Kultura není instinktivní, vrozená či přenášena biologicky, nýbrž skládá se ze zvyků a obyčejů - tj. z naučených návyků reagovat, získaných každým jedincem během jeho životní zkušenosti po narození.“⁴⁵

Starší autoři bojující proti rasovým předsudkům a nesnášenlivosti svou argumentaci často stavěli (s odkazem na „empirické doklady“) na striktním odlišování těchto dvou kategorií. Podle nich je tedy „celá kultura ... osvojevána během lidského života“, a proto „například osiřelé dítě nordického nacisty, jestliže je vychováváno ve francouzské rodině, může se stát pravým Francouzem s lidskou křesťanskou morálkou. Proto rasa a kultura mají dva odlišné původy a nemohou se směřovat dohromady. Lidé různých ras se mohou podílet na stejné kultuře (jako ve Spojených státech, částech bývalého Sovětského svazu, částech Latinské Ameriky atd.) nebo naopak členové stejné rasové skupiny mohou mít radikálně odlišné kultury (např. Inkové a Chívarové, Tutsiové a Kikujové, Aztékové a Tarahumarové)“.⁴⁶ Takto vedená argumentace byla v dané době nesmírně cenná a zásadní. Pozdější výzkumy vedené zejména biologickými antropology na poli molekulární genetiky sice klasické pojetí rasy následně výrazně zproblematizovaly (viz níže), nicméně výsledky výzkumů a ostatní doklady, díky kterým byla kultura vymačena z biologických pout, se staly trvalým dědictvím všech (přínejmenším) sociálněvědních disciplín tak, že od této doby a již navždy jsou - v otázkách kultury - „výklady z hlediska dědičnosti nepřipustné“.⁴⁷

Zde náš výklad o pojmu kultury přerušíme, abychom v něm po krátkém exkurzu k problematice rasy zase pokračovali.

RASA (plemeno, antropologický typ)

Mohu-li věřit Václavu Soukupovi, byl hlavní postavou revoluce otevírající novou kapitolu molekulární genetiky Allan Wilson. Podle Soukupa právě tento badatel „zbyl vědu o člověku předsudku o genetické odlišnosti lidských ras“ a to zjištěním, že „na molekulární úrovni není možné v rámci lidského společenství identifikovat žádné oddělené skupiny“.⁴⁸

Důvodem, proč „přístup ke studiu lidské variability na úrovni ras ztroskotat“⁴⁹, byl pak podle Soukupa fakt, že „genetické výzkumy funkčních genů (krevních skupin, enzymů a bíl-

⁴⁴ K dokladům této teze viz sekce III: Etnikum, národnost a kultura mé studie *Multikulturalizmus versus kultura* (na příkladu tzv. Romů a „jejich“ kultury). In: Jakoubek, M., 2005, str. 198-235.

⁴⁵ Murdock, G. P., 1969, str. 80; kurzíva v původním textu.

⁴⁶ Pospíšil, L., 1993, str. 355-356; první kurzíva v původním textu, druhá moje.

⁴⁷ Murdock, G. P., 1969, str. 66.

⁴⁸ Soukup, V., 1998, str. 27.

⁴⁹ Tamtéž, str. 28

kovin) a nezávislé analýzy informací zakódovaných v sekvenci DNA ... prokázaly, že v rámci lidského společenství žádné oddělené skupiny neexistují“.⁵⁰

Je-li tomu ovšem tak, že „současná molekulární genetika prokázala, že na genetické úrovni neexistují odlišnosti, které by nás opravňovaly diferencovat lidské populace prostřednictvím kategorie rasy“⁵¹, je zjevné, že „rasa jako gnozeologický nástroj výzkumu fenotypické rozmanitosti lidstva ztratil svůj smysl“.⁵²

S jistotou mírou nadsázky je tedy možné říci, že termín jako „rasa“ a jeho deriváty jsou termíny nevědeckými a mělo by být – v poloze analytických kategorií – opuštěno od jejich užívání.

RASA a KULTURA

Vrátíme-li se nyní k výše zmíněným pozicím starších badatelů vymezujících koncept kultury, odlišujících striktně rasu a kulturu, ukáže se velice překvapivá věc. Ačkoli ve své době díla těchto autorů sloužila jako pilířový nástroj v boji proti rasizmu a jeho nejrůznějším odnožím, ve vztahu ke stavu současného vědění došlo k nečekanému posunu: dnes, kdy víme (a jsme schopni to doložit), že entity, jako např. „rasa“, „plemeno“, „antropologický typ“ a další (coby biologické kategorie) neexistují, uvedené argumenty o mimoběžnosti „rasy“ a kultury - právě tím, že kategorii rasy užívají *coby platnou* - najednou rasové teorie a tím v posledku i rasizmus samotný podporují. Jinými slovy: takto vedená argumentace stojí na špatné straně barikády, neboť přistupuje na hru rasizmu na dělení lidstva na (nevědecké a zavádějící) kategorie. Rasizmus je totiž třeba odmítnout bezesbýtku, a to nanejvýš tím, že se ukáže, že jeho samotné předpoklady jsou chybné a mylné.

Pozici zmiňovaných autorů, podle nichž je kultura jako specifický lidský fenomén nezávislá na zákonech biologie, je tedy třeba rozšířit v tom smyslu, že neexistuje žádná fixní vazba mezi biologicky specifickými typy lidských skupin („rasou“, „plemenem“, „antropologickým typem“ etc.) a specifickou kulturou (a to zejména proto, že první uváděné kategorie jakožto kategorie biologické neexistují).

Literatura

- 1) Beneš, J. (1975): Cikáni v Československu. Antropologická studie dospělých mužů. *Folia Facultatis scientiarum naturalium Universitatis purkyniene Brunensis*, tomus XVI, opus 9, biologia 50, Brno.
- 2) Beneš, J. (1965): Tělesné znaky slovenských cikánů. *Zpráva o činnosti Československé společnosti antropologické 1965*, 18, str. 7-10.
- 3) Bernasovský, I. (1989): Antropologický výskum Cigánov v ČSSR. In: *Teoreticko-metodologické východiská výskumu cigánskej rodiny a cigánskych obyvateľov. Príspevky zo seminára v Košiciach 17.-18. februára 1988*. Košice, str. 216-227.
- 4) Bernasovský, I. - Bernasovská, J. (1999): *Anthropology of Romanies (Gypsies)*.

⁵⁰ Tamtéž, str. 29

⁵¹ Tamtéž, str. 32

⁵² Tamtéž, str. 33

Auxiological and Anthropogenetical Study. Brno.

- 5) Davidová, E. (1995): *Cesty Romů/ Romano drom*. Olomouc, str. 16.
- 6) Davidová-Turčinová, E. (1975): K vymezení a specifice současného cikánského problému v Československu. *Sociologický časopis*, č. 1, str. 29–41.
- 7) Davidová, E. (2001): Romové a česká společnost. Hledání domova, porozumění a vzájemného soužití. *Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky 3*.
- 8) Holomek, K. (1998): Etnická emancipace Romů v ČR na sklonku roku 1998. In: *Bulletin Muzea romské kultury 1998*. Brno.
- 9) Holomek, K. (2004): Komentář ke knize Romské osady v kulturologické perspektivě autorů Jakoubka a Podušky. *Romano hangos*.
- 10) Holomek, K. (1999): Reflexe genocidy Romů ve společnosti. In: Fenomén holocaust/ The Holocaust Phenomenon. *Sborník mezinárodní vědecké konference. Praha-Terezín 6.–8. října 1999*. Praha, str. 37–40.
- 11) Holomek, M. (1969): Současné problémy Cikánů v ČSSR a jejich řešení. *Demografie* č. 3, roč. XI.
- 12) Hübschmannová, M. (2000): Rozhovor s JUDr. Emilem Ščukou, prezidentem IRU (Praha 19.9. 2000). *Romano Džaniben 7*, č. 4.
- 13) Hübschmannová, M. (1970): Co je tzv. cikánská otázka? *Sociologický časopis* č. 2, str. 105–119.
- 14) Hübschmannová, M. (1998): *Šaj pes dovakeras / Můžeme se domluvit*. Olomouc.
- 15) Hübschmannová, M., Řehák, J. (1970): Etnikum a komunikace. *Sociologický časopis* č. 6, str. 548–559.
- 16) Hübschmannová, M. (1974): Předmluva. In: Hübschmannová, M. a kol.: *Abstrakta odborné literatury o Cikánech v ČSSR / 1955–1972/*. Praha.
- 17) Jakoubek, M. (2005): Multikulturalizmus versus kultura (na příkladu tzv. Romů a „jejích“ kultury). In: Hirt, T., Jakoubek, M. (eds.): *Soudobé spory o multikulturalismus a politiku identit. Antropologická perspektiva*. Pelhřimov: Nakladatelství a vydavatelství Čeněk.
- 18) Karhanová, K. (2001): Sebeobraz a obraz Romů v dialogu s majoritní společností. In: Šmídová, O. (ed.): *Zdi a mosty*. Praha.
- 19) Murdock, G. P. (1969): The Science of Culture. In : Murdock, G. P.: *Culture and Society*. Pittsburg, str. 61–77.
- 20) Murdock, G. P. (1969): Fundamental Characteristic of Culture. In: Murdock, G. P.: *Culture and Society*. Pittsburg.
- 21) Pospíšil, L. (1993): Kultura. *Český lid – suplement* 80, str. 355–387.
- 22) Soukup, V. (1998): Rasa jako biologická kategorie. In: *Fenomén lidských skupin. Pohled současné antropologie. Sborník č. 1*. Praha, str. 27–33.
- 23) Štampach, F. (1929): *Cikáni v Československé republice*. Praha.
- 24) Štampach, F. (1933): Cikáni v ČSR. *Československá vlastivěda*, 2. díl – člověk. Praha, str. 287–293.
- 25) Veselý, I. (1997): Romové v současné české společnosti (subkap. "Konflikt sociokultur"). *Demografie*, roč. 39, č. 1, str. 34–36.

Je rasa skutečně premisou rasismu?

Martina Cichá a Jan Šteigl

Summary

Is race actually a resource of racism?

The authors deal with key questions that appear in conjunction with the subject of human races; is a race is a premise of racism?, is racism is 'dependant' on race?, and can racism exist "without races?" The primary goals are not to discuss whether race exists or to disregard the classification of human races, but these subjects cannot be omitted from the discussion completely. –

To disregard the existence of human races is fashionable to a certain degree and can even lead to the condemnation of physical variations, to condemnation of human diversity. It springs from the premise that through the study of somatometric features, which enable us to place individuals into different categories, we create the conditions for potential discrimination.

The authors present various arguments from the history of mankind and our contemporary era, focusing on the attitude of the majority of society towards minorities in an effort to prove that racial pedigree is not the real source of racism. For centuries, the source of racism was not "the other race" but otherness in general, stemming from differences in physical, sociocultural, and political elements, power interests, and other sources.

The term race, as we understand it today, appears as late as the 18th century - the era of biological thought. Various theories about races, and later racist theories, came into existence when the original and purely biological concept of race was substituted with sociological and psychological creations of human cultures; and linguistic affinity began to be associated with distinct anthropological features.

The real cause of racism, however, is the diversity and xenophobia that results from it- the fear of something alien, unknown, or somehow different. Xenophobia should not be denounced outright because it is, to a certain degree, natural, and even desirable. It is a form of self-defence. We can begin to observe the signs of racism after the natural threshold of xenophobia is exceeded, after our fear of something alien or different leads to contempt or even hate, of a foreigner. From there, it is only a small step to physical persecution.

In conclusion, the authors underline the need to see human races in a purely "biological sense", free of the "superstructure" attached to them by racists. Only then it is possible to take an earnest position on the subject of a single human race, or human races in general, and reject their classifications, as long as it is done in the absence of forced attempts to unify human kind while disregarding human diversity. The authors put even greater stress on the need of educating the public about tolerance of diversity, which they consider to be the most effective means to fight against racism.

Náš příspěvek se týká diskuse k problematice lidských ras; rádi bychom se v něm zamysleli nad klíčovou otázkou, která se v souvislosti s tímto tématem nabízí - zda je rasa skutečně premisou rasismu, zda je rasismus „závislý na rase“ či zda je možný „rasismus bez ras“.

Naším primárním cílem tedy není zabývat se diskurzem o existenci či neexistenci lidských ras, obhajovat nebo vyvracet zde to či ono stanovisko, prosazovat nebo potírat tu či onu klasifikaci lidských ras, ačkoli zcela se této diskusi nevyhneme.

Dovolíme si tvrdit, že tak, jak v minulosti byla úporně zdůrazňována tělesná odlišnost, která dala vznik různým rasovým klasifikacím, později, bohužel, v kontextu s různými duševními vlastnostmi, čímž byl vytvořen reálný základ pro různé rasistické teorie, dnes je tomu právě naopak. Fyzická odlišnost je raději nezmiňována, někdy spíše popírána, z obav, že by mohla být v jakékoli souvislosti spojována s diskriminací fyzicky odlišného jedince. Každý, kdo se od tohoto trendu odchyluje, a dlužno říct, že v současných vědeckých kruzích jde spíše o výjimky¹, je v lepším případě automaticky považován za zpátečníka, „nevědce nebo spíše pavědce“, v horším případě za rasistu.² Jeho argumenty jsou předem zamítnuty.

Tím se ovšem dostáváme do přesně opačné polohy, do dalšího extrému, kterým je odmítání popisu fyzických odlišností, někdy dokonce jejich popírání. Dostáváme se tak do situace, kdy se snažíme absolutně, ve všech polohách, bez výhrad unifikovat člověka, do situace, kdy zcela popíráme lidskou variabilitu. Možná si neuvědomujeme, že tím předem znemožňujeme seriózní vědeckou diskusi, která by měla probíhat bez emocí, bez jakýchkoli vzájemných animozit, pouze a výlučně formou vědecky doložitelných argumentů, a s vědomím toho, že absolutní pravda je za hranicí našeho poznání, že k ní pouze hledáme cestu, a snad se jí dost přibližujeme.

Pojem rasa v moderním slova smyslu se objevuje až v biologickém myšlení osmnáctého století. (Salajka, M., 1967, str. 8) Do té doby nebyla zdrojem diskriminace „jiná rasa“, nýbrž odlišnost, jinakost, lidská variabilita. A k fyzické odlišnosti a jinakosti jednotlivců a skupin, ale i odlišnosti povahové a odlišnosti v chování lidé vždy přistupovali přinejmenším s nedůvěrou, s odstupem, většinou podezřavě, někdy nevráživě, často dokonce agresivně.

V této souvislosti uvedme např. Aristotelovo hodnocení obyvatel severní Evropy, Asiatů a Řeků. Aristoteles popsal obyvatele severní Evropy jako udatné, ale hloupé, Asiaty jako chytré, ale zbabělé, pouze Řekové byli podle něj udatní i inteligentní, a tedy předurčení vládnout (Tolimatová, J., 1998, str. 29). Michel Wiewiorka o starodávných Řecích píše, že pro ně byli barbaři všichni mimo jejich vlastní území, „byly to lidské bytosti, ale velmi podřadné“ (Wiewiorka, M., 1998, str. 15). Podobné mínění měli v té době Řekové i o řeckých ženách.

¹ Což má do značné míry své objektivní důvody, k nimž se dále vyjádříme, avšak je třeba připustit, že dnes je do značné míry módní popírat existenci lidských ras, bez uvádění důvodů, bez objektivních argumentů.

² „V rámci druhu „člověk“ je použití pojmu rasy zcela nesmyslné. Kdo to přesto činí, sleduje tím rasistický cíl: „nalézat legitimnost pro snížení cizího a zvýšení vlastního“. In *Rasismus a nacionalismus v současném životě. Informační příručka pro školy a veřejnost*, 1997, str. 20.

Nejinak tomu bylo u Římanů. Claude Lévi Strauss uvádí, že řecká, později řeckořímská kultura antiky považovala všechny ostatní kultury za barbarské. Západní civilizace mluvila o všech odlišných kulturách jako o kulturách divošských (Strauss, C. L., 1997, str. 15).

I v Číně kolem roku 300 n. l. nacházíme popis barbarských národů, „jež se výrazně podobají opicím, z nichž pocházejí“ (Giddens, A., 1999, str. 239).

Také Španělé „v čele s Kolumbem“ viděli Indiány jako napůl lidi, napůl zvířata. Jinak vypadali, jinak se oblékali, jinak se chovali, neznali jejich víru, neuměli jejich jazyk, ... „Ačkoliv tito barbaři nejsou tak docela blázni, přece jen se od nich příliš neliší. ... Nejsou nebo už téměř nejsou schopni sami si vládnout než jako blázni nebo dokonce divoká zvířet a živočichové vzhledem k tomu, že jejich potrava není o nic chutnější a stěžejší než potrava divoké zvířet“ (Todorov, T., 1996, str. 177). Dobyvatelé a objevitelé nových území v Americe tak měli jeden z argumentů pro nelítostnou genocidu Indiánů. Zejména ve střední a jižní Americe vyhubili celé kmeny a populace. Podobný vztah měli později k africkým černým otrokům.

Nesčetněkrát to byla nevráživost nábožensky motivovaná, rasismus, podněcovaný náboženskou nesnášenlivostí, či chceme-li, náboženským fanatismem. Mnohdy tedy nešlo (bohužel dosud nejde) o to, jaké je kdo rasy, nýbrž víry.

Historie ukázala, že xenofobie nebo přímo averze k cizímu, odlišnému lidstvu provází odjakživa. Bylo tomu tak ve vztahu starověkých Egypťanů a Nubičů, Hebrejců a Filištínců, židů a křesťanů, křesťanů a muslimů, katolíků a protestantů, bělochů a černocho, Evropanů a Indiánů, Romů a „neromů“, Slovanů a Germánů, Slováků a Maďarů, ale dokonce i uvnitř jednotlivých národů, např. mezi Bavorsy a Prusy... V dějinách lidstva bychom našli nesčetné příklady rasismu, který praktikovali ti, kdo neměli ponětí o rase, o jakýchkoli rasových klasifikacích. Proto se domníváme, že odstraněním pojmu rasa, odmítnutím rasových klasifikací nezlikvidujeme rasismus.

Preambule k druhé deklaraci UNESCO o problému ras poznamenává, že to, co obvyčejného člověka přesvědčuje o existenci ras, „je bezprostřední svědectví jeho smyslu, když spatří pohromadě Afričana, Evropana, Asijce a amerického Indiána“ (Strauss, C. L., 1997, str. 22–23). Slovy Tomáše Dacíka, i laik zcela upřímně potvrdí, že docela zjevně spatřuje rozdíl mezi bělochem a černochem, aniž by ulpíval na té či oné demagogii, a měl ponětí o nějaké rasové klasifikaci (Dacík, T., 2001, str. 112).

Argumentujme to také na Romech, o nichž vůbec nemluvíme jako „o rase“, nýbrž jako „o etniku“, a přesto jsou (nejen v České republice) předmětem různých forem diskriminace. Dotazníkový výzkum, který jsme v roce 2000 provedli u 960 respondentů vybraných pedagogických fakult v České republice (Cichá, M., 2002, str. 76–89), prokázal největší počet negativistických postojů právě vůči romské populaci. K podobným závěrům jsme došli při dotazníkovém výzkumu u 833 respondentů – žáků základních škol a studentů středních a vyšších odborných škol (Cichá, M., 2003, str. 115–163). Pokud bychom argumentovali dnes již víceméně zavrhanou klasifikací lidstva na rasy europoidní, mongoloidní a negroidní, Romové bychom zařadili ke stejné rase jako sami sebe, tedy k rase europoidní. Romové jsou minoritní skupinou obyvatel, která z hlediska národnostní, rasové i historické identity je etnickou skupinou s výraznými znaky kulturní, společenské a fyzické povahy.

Svími fyzickými, antropologickými, společenskými i historickými atributy, svou specifickou kulturou, psychickými zvláštnotmi, barvou pleti, odlišným životním stylem, jazykovou a kulturní odlišností a vlastním vědomím národa naplňují podle moderních hledisek definici termínu národ a národnost (Chmelík, J., 2001, str. 65–66).

Dalším příkladem by mohli být židé, jež lze definovat jako národ (Židé) nebo náboženskou skupinu (židé), rozhodně však nikoli jako rasu. Ačkoli pojem „židovská rasa“ z historie známe (z dob nacismu), fakticky jsme žádnou takovou rasovou kategorií nikdy neuznávali. Nejedná-li se o jedince ortodoxně vyznávající svoje náboženství (židy v kaftanu, s jarmulkou, pejzy apod.), pouze podle jejich zevnějšku jen stěží poznáme, že se jedná o příslušníky židovské populace. Vůči židům však existují předsudky odnepaměti. Díky nim byla židům po staletí činěna příkoří, která vyvrcholila jejich plánovanou hromadnou fyzickou likvidací nacisty v době druhé světové války – holocaustem (šoa). Koneckonců i dnes se můžeme setkat s rasismem vůči židovské populaci, ať už verbálním – v podobě narážek či slovních útoků, či skutkovým – s rozbíjením židovských památek, náhrobních kamenů apod. Opět tedy máme důvod se domnívat, že příslušnost k rase není skutečnou příčinou rasismu.

Jiným příkladem by mohli být homosexuálové, duševně zaostalí, zločinci z povolání a asociální osoby, kteří neodpovídali normám „německého národního společenství“ (Kladivová, V., 1994, str. 10) a kteří se zpravidla svým zevnějškem rovněž významněji neodlišovali od svého okolí.

Také tzv. japonští Burakuminové dodnes představují diskriminovanou etnickou skupinu, přestože jejich etnická odlišnost od většinové populace není velká. Jednají a vypadají jako ostatní Japonci (Giddens, A., 1999, str. 230).

Jiným příkladem by mohlo být zjišťování základních somatometrických charakteristik, kterými jsou tělesná výška, tělesná hmotnost a obvod pasu. Získaná čísla, event. z nich vypočítané indexy, nám umožňují klasifikovat jedince do různých kategorií, včetně kategorie „jedinec s nadváhou“ nebo přímo „obézní jedinec“. Pak ovšem, přestože máme ty nejlepší možné úmysly (vytipovat rizikové nebo již ohrožené jedince, a posléze nastolit žádoucí změny v jejich životním stylu s cílem dosáhnout nápravy), vytváříme podmínky pro možnou diskriminaci jedinců, kteří se od většiny fyzicky liší. Do podobné situace se můžeme dostat v případě tělesně či jinak handicapovaných jedinců, ale i v situacích daleko banálnějších, např. při popisu barvy vlasů či přítomnosti pih apod. Z toho vyplývá, že všechny takové popisné charakteristiky a možné kategorizace by neměly být používány nebo by měly být přímo odmítnuty. Je však otázkou, zda tím odstraníme rasistické tendence, zda tím zamezíme nesnášenlivosti mezi lidmi. Domníváme se, že nikoli.

Tím vším ovšem nezpochybňujeme, že novodobý rasismus devatenáctého a dvacátého století z rasových teorií čerpal, přesněji řečeno rasové teorie zneužil. Podle Anthonyho Giddense „významným faktorem, jenž ovlivnil moderní podobu rasismu, byl samotný vznik a rozšíření pojmu „rasa.“ (Giddens, A., 1999, str. 239).

Spolu se Claudem Lévim Straussem se domníváme, že tomu tak bylo proto, že čistě biologický pojem rasa byl zaměněn za sociologické a psychologické výtvořiny lidských kultur (Strauss, C. L., 1997, str. 10). Za rasu bylo namnoze prohlašováno společenství lidí jazykově

příbuzných. Tak se zrodila indoevropská nebo indogermánská rasa, když na jazykovou příbuznost byly naroubovány určité antropologické znaky (Salajka, M., 1967, str. 16).

Odstraněním biologického a deskriptivního pojmu rasa se však rasismus neodstraní ani nezmírní. „Uvědomit si onu odlišnost, pojmenovat a charakterizovat ji, to ještě neznamená postoj nenávisť – je to pouze způsob poznávání, tak jako poznáváme Němce nebo Francouze.“ (Schwingerová, M., 1993, str. 18).

Francouzský filozof Alan Finkelkraut pojem rasy odmítá, avšak jedním dechem říká, že „nahrazením biologického argumentu argumentem kulturalistickým nebyl rasismus odstraněn, že se tak pouze vrátil do výchozí pozice“ (Finkelkraut, A., 1993, str. 59).

Samozřejmě si uvědomujeme, že pojem rasa (neřkuli „plemeno“) je v dnešní antropologii pojmem sporným, řekněme „přežitým“. Sporné jsou také nejrůznější rasové klasifikace. Jejich nejednotnost, nejednoznačnost, a zejména neustálé stírání rasových rozdílů z důvodu migrace a míšení tuto spornost jen umocňují. A snad jsou i zbytečně k označování lidské variability, protože fyzické charakteristiky člověka lze, dokonce velmi detailně, popsat i „bez rasů“. A jak jsme již zmínili, jsou zde i nezanedbatelné historické zkušenosti, zejména 2. světová válka (šoa, romský holocaust, ale i masová likvidace lidí postižených, homosexuálů a dalších, kdo se fyzicky či jinak vymykali požadavkům „čisté nordické rasy“), která podala nesčetné důkazy o tom, že jisté tělesné znaky, které jsou zdrojem kategorizování lidí, mohou být i zdrojem předsudků a rasistické diskriminace.

Skutečnou příčinou rasistických postojů však bývá odlišnost, ať už fyzická (např. barva pleti, vzhled obličeje, výška postavy, vrozené nebo získané tělesné vady apod.), nebo socio-kulturní (např. nespokojenost s vlastním společenským postavením, s ekonomickou situací, s politickou situací, odlišné kulturní zvyklosti a rituály, příslušnost k odlišné náboženské skupině apod.). Ve všech těchto případech může hrát svou negativní roli i to, že se daný jedinec se skupinou lidí, která se stává předmětem nesnášenlivosti, nenávisť nebo dokonce fyzického pronásledování, nikdy nesetkal. Stejně tak je ale možné, že k formování rasistických postojů dochází na základě negativní zkušenosti s jedním příslušníkem odlišné skupiny lidí.

Předpokladem rasismu je tedy xenofobie, strach z cizího, neznámého, nebo nějak odlišného. Xenofobii však nelze apriori odsoudit, protože **do jisté míry** je xenofobie žádoucí pro každého jednotlivce. Má totiž obranný charakter. Člověk si přirozeně chrání sebe sama, svoji rodinu, své obydlí, svůj majetek, ale i svoji zemi, svoji kulturu, své náboženství, ... před potencionálními nepřáteli. V této souvislosti nám dovolte nadsázku, že s xenofobii je to jako s cholesterolem. Cholesterol není absolutním zlem, naší zhoubou, jak často slyšíme a čteme v médiích, v různých reklamách, jak to hlásají propagátoři nejrůznějších diet. Znalí problematiky vědí, že máme tzv. hodný a zlý cholesterol. Ten „hodný“ (HDL) potřebujeme (zejména jako součást buněčných membrán, jako prekurzor nejrůznějších hormonů, chrání nás před aterosklerózou, ...), ten „zlý“ (LDL) je naopak především potenciálním nebo reálným nebezpečím pro naše cévy.

Proto nelze dávat rovnítko mezi rasismem a xenofobii, ba co víc, xenofobii nelze označit za jednoznačně zavrženou. Tyto úvahy potvrzuje např. polský filozof a politolog Józef Maria Bocheński, který považuje ztotožňování xenofobie nebo dokonce patriotismu

s rasismem za pověru. To, že dáváme přednost svému krajanu před cizincem, není podle Bocheňského rasismus (Bocheňski, J. M., 2000, str. 104).

O rasismu se dá mluvit až tehdy, jestliže je tato přirozená míra xenofobie překročena, jestliže nás náš strach z cizího, odlišného vede k opovrhování cizincem nebo dokonce k nenávisti k cizinci, od níž už je jen krůček až k jeho fyzickému pronásledování.

Rasismus dnes nenacházíme jen na „okraji společnosti“, jak se mnozí domnívají. Není to jen záležitost extremistů, skinheadů, neonacistů či jiných málo početných skupin lidí, z nichž někteří jsou schopni z rasových důvodů i vraždit.

Existuje i tzv. rasismus všedního dne, který je stejně nebezpečný, v jistém smyslu dokonce nebezpečnější, protože svojí „relativní mírností“ nevyvolává všeobecné odmítání. Je neuvědomělý, nenápadný, a hlavně se dříve nebo později pro společnost stává normou. Např. průzkum obyvatel Vídně, který uskutečnil Institut Fessel-GfK³, publikovaný v roce 2000, prokázal, že nenávist vůči cizincům není znakem nějaké extrémní společenské skupiny, ale týká se celé majoritní části obyvatel Vídně (Augeneder, S., 2001, str. 64–66).

Závěrem konstatujeme, že každý pojem má jen takový význam, jaký mu sami dáváme! Ať už tedy s „rasou“ souhlasíme nebo ne, některou z rasových klasifikací uznáváme, nebo je všechny striktně odmítáme, měli bychom být schopni vidět lidské rasy v čistě „biologickém světle“ a umět se oprostít od „nadstavby“, která jim byla rasisty dána. Jinak je jakákoli diskuse o rasách zbytečná. Co však rozhodně zbytečné není, je vést především sami sebe k toleranci jinakosti a v tomto duchu také vzdělávat a vychovávat ostatní. Zatím totiž nikdo nepřišel na lepší „lék“ proti rasismu.

Literatura

- 1) Augeneder, S. (2001): Jak se z jiného stává cizinec? In: Machalová, T. a kol.: *Lidská práva proti rasismu*. Brno: Doplněk.
- 2) Bocheňski, J. M. (2000): *Slovník filozofických pověr*, 3. vyd. Praha: Academia.
- 3) Cichá, M. (2002): Přípravenost studentů pedagogických fakult v České republice na výchovu proti rasismu. *Časopis Pedagogika*, 1. Praha: Univerzita Karlova
- 4) Cichá, M. (2003): *Determinanty rasismu a xenofobie z pohledu současné antropologie a jejich význam pro pedagogickou praxi*. Disertační práce. Olomouc: Pedagogická fakulta Univerzity Palackého.
- 5) Dacík, T. (2001): *Člověk a rasa*. Brno: Akademické nakladatelství CERM.
- 6) Finkelkraut, A. (1993): *Destrukce myšlení*, 2. vyd. Brno: Atlantis.
- 7) Giddens, A. (1999): *Sociologie*. Praha: Argo.
- 8) Chmelík, J. (2001): *Extremismus a jeho právní a sociologické aspekty*. Praha: Linde.
- 9) Kladivová, V. (1994): *Konečná stanice Aushwitz – Bierkenau*. Olomouc: Univerzita

³ Respondentům byly položeny tyto čtyři otázky:

¹ Měli by cizinci žijící trvale v Rakousku více přizpůsobit svůj styl života rakouskému stylu?

² Měli by se přistěhovalci/cizinci žijící v Rakousku vrátit do své vlasti, pokud by se snížil počet pracovních míst?

³ Měla být zakázána politická činnost cizinců žijících v Rakousku?

⁴ Měli by si cizinci žijící v Rakousku vybírat partnery jen mezi příslušníky vlastního národa?

Palackého.

- 10) Lévi-Strauss, C. (1997): *Race et histoire*. Paris: Denoël.
- 11) Salajka, M. (1967): *Rasy a rasismus ve světě*. Praha: Lidová demokracie.
- 12) Schwingerová, M. (1993): Poznámky k antisemitizmu. In: *Časoděj. Půlročník pro reflexi minulosti, přítomnosti a budoucnosti*.
- 13) Todorov, T. (1996): *Dobytí Ameriky: Problém Druhého*. Praha: Mladá fronta.
- 14) Tolimatová, J. (1998): O lidských rasách a rasismu z hlediska antropologie. In: Šišková, T. et al.: *Výchova k toleranci a proti rasismu*. Praha: Portál.
- 15) Wiewiorka, M. (1998): *Le racisme, une introduction*. Paris: La Découverte.
- 16) *Rasismus a nacionalismus v současném životě. Informační příručka pro školy a veřejnost* (1997). Praha: IPPP ČR.

Der Ahnenpass - prověrka rasové čistoty

Václav Hajn

Summary

Der Ahnenpass - a race purity check

Der Ahnenpass (family tree) is a document starting from the official ideology of the Nazi regime in Germany. This became the basis for the Nuremberg Laws of 1935, and in particular the law of Reich citizenship and the laws protecting German honour and blood. These laws were intended to give the appearance of legitimacy to the discrimination and extermination of the population of the so-called inferior race, mainly Jews and Gypsies. The Nuremberg laws were applied even to the race origin of a person's ancestors. The family tree had to be traced back to January 1, 1800 and had to include information about all of one's great-great-grandparents born prior to this date, e.g., as early as 1764 and 1767. In the chapter entitled „Principles“, this document required that all office workers, employees and workers in the Reich, including physicians, lawyers, higher education students, etc., and their wives had to demonstrate their racial origin. Parallel conditions were adopted by the Military Defence Law of 21 May 1935.

V době nacistického režimu se stal v Německu rasismus oficiální teorií. Vyústěním rasismu jsou knihy H.F.K. Günthera: „Rassenkunde des deutschen Volkes“, A. Rosenberga: „Der Mythos des XX. Jahrhunderts“ a zejména A. Hitlera: „Mein Kampf“. Rasistická ideologie byla v praxi včleněna do tzv. Norimberských zákonů, vyhlášených v r. 1935. Nejzávažnější byly zákon o říšském občanství a zákon o ochraně německé cti a krve. Uvedené zákony měly v praxi legalizovat diskriminaci a vyvražďování tzv. rasově méněcenného obyvatelstva, zejména Židů a Romů (později byly mezi toto tzv. rasově méněcenné obyvatelstvo řazeni Poláci, Ukrajinci atd.). Na druhé straně byly za „rasově hodnotné“ považovány populace zcela jistě „neárijské“, jako např. Maďaři, Estonci, Baskové atd. a byly tu dokonce i Himmlerovy snahy vyhlásit za Árijce i Japonce. Výše zmíněné zákony platily potom i v zemích, které byly Německem okupovány. Rasové teorie pak vyústily v biologickém rasismu a znamenaly vyvraždění milionů nevinných obětí.

Otázkami tzv. „německé krve“, případně teorií o tzv. „čistotě krve“, se v řadě případů zabýval A. Hitler - říšské směrnice a zákony potom vycházely z jeho názorů. Své plány formuloval Hitler jasně: „Musíme vytvořit techniku vyliďování. Ptáte-li se mne, řeknu vám, že mám na mysli zničení celých rasových jednotek, a to vykonám. Vidím v tom, zhruba řečeno, svůj úkol. Příroda je krutá, proto můžeme být i my krutí. Pošlu-li elitu německého národa do válečného pekla, bez lítosti z prolévání drahocenné německé krve, potom mám přirozeně také právo zničit miliony lidí nižší rasy, kteří se množí jako kobylinky“. V knize „Mein Kampf“ Hitler uvádí: „Žádný chlapec a žádná dívka nemá opustit školu bez úplného osvojení učení o podstatě a nezbytnosti čistoty krve“.

Z výše uvedených důvodů musel mít každý občan doklad o svém rasovém původu, tzv. Ahnenpass. V dokumentu „Der Ahnenpass“ byla striktně vymezena data, která dokument musí obsahovat a zároveň byl naprosto přesně určen postup při jeho vyplnění. Protože

tento dokument se v dnešní době v archivech vyskytuje již poměrně vzácně, je zajímavé z tohoto dokumentu citovat.

První částí dokumentu je "Rasový princip". Zde se praví: "Názor zakořeněný v nacionálně socialistickém smýšlení, že nejvyšší povinností národa je udržet v čistotě svou rasu a svou krev před cizími vlivy a vymýtiti do národa proniknuvší prvky cizí krve, vycházejí z vědeckých poznatků nauky o dědičnosti a z rasových výzkumů. V souladu s nacionálně socialistickým smýšlením není nikdy řeč o více nebo méněrasových vlivech, nýbrž o cizích".

Druhou částí dokumentu je "Pojem árijského původu". Zde je mj. uvedeno: "Podle výsledků nauky o rasách obsahuje německý národ vedle rozhodujícího vlivu nordické rasy také nepatrné stopy víceméně spřízněných rasových prvků, které jsou stavebními kameny evropských sousedních národů. Proto byl pro souhrn těchto prvků, obsažených v německém národě, zvolen pojem árijský (nekrýje se s pojmem jazykovědným!) a tím byla stmelena německá a jí blízké příbuzná krev do jednoho rasového celku. Přesně stejný obsah má pojem "německá nebo rasově příbuzná krev" v říšském občanském zákoně. Na závěr této části se praví: "Tento doklad, jehož ustanovení a metody jsou vysvětleny v dalších odstavcích, je samozřejmě časově ohraničen, protože jde v podstatě o to, postihnout míšení ras, ke kterému došlo od doby Francouzské revoluce". Na tomto místě textu je uvedena první vysvětlivka: "Francouzská revoluce (1789) přinesla nejprve ve Francii a později i ve většině jiných zemí nástup liberalistického světového názoru. Nejvyšším principem tohoto světového názoru je přednostní právo jednotlivce (individuum) před společností. Jejich ideály byly svoboda (nevázanost) a rovnost (všichni jsou si rovni, kdož mají lidskou tvář). Z těchto názorů vyplynula emancipace Židů a většina smíšených manželství, ale také veskrze škodlivé zanedbávání pojmů rodina, rod a národ. Teprve duchovní revolucí národního socialismu v Německu se podařilo tento světový názor vyvrátit."

V další části dokumentu, která se nazývá "Ustanovení", se v části I. vysvětluje, kdo je považován za Árijce a Neárijce, pro které zaměstnanec zákon platí atd. Na závěr tohoto oddílu se uvádí: "Norimberské zákony jsou rovněž zaměřeny na rasovou příslušnost prarodičů. Podle Říšského občanského zákona ("Židem je ten, kdo pochází nejméně ze tří židovských prarodičů") nemůže být Žid občanem Říše. Podle zákona "O ochraně německé krve a německé cti" nesmějí občané Říše s německou krví uzavírat sňatek se Židy. Hanobení rasy bude tvrdě trestáno.

V "Ustanovení", části II., se podrobně vysvětluje, které dokumenty je nutno předložit. Z dnešního hlediska je tento oddíl "Ustanovení" naprosto neuvěřitelný a stojí za to, aby jeho část byla doslovně citována. Dokladová dokumentace určité osoby musí jít až po Ur-Ur-Grosseltern (tj. praprapraprarodiče).

Zde se mj. uvádí: "Nejpodstatnější omezení uložená Židům byla zrušena prakticky až počátkem minulého století (židovská emancipace) a tím mohly nastat možnosti rasového míšení. Proto je nutno vést doklad o rasovém původu až k 1.1.1800. Z toho vyplývá:

a/ musí být předloženy rodné (křestní) a oddací listy všech předků, kteří se narodili po 1.1.1800 a kromě toho

b/ ještě i křestní a oddací listy obou rodičů těch předků, kteří se narodili jako první po tomto rozhodném dni. (Tedy rodiče nejstarších předků uvedených v bodu a/.)

Příklad: Něčí prababička (číslo 9 rodokmenu) se narodila v roce 1820 (spadá tedy pod bod a/), pak musí být doložen i původ jejích rodičů (číslo 18 a 19 dokumentu), kteří se narodili v letech 1782 a 1791. Stejně, je-li praděd (číslo 22 dokumentu) narozen 1801, musí být doložen původ jeho rodičů (číslo 44 a 45 rodokmenu), kteří se narodili 1764 a 1768."

Potud výběr z některých pasáží dokumentu „Der Ahnenpass“.

Eugenické hnutí v USA jako specifická forma pseudovědeckého rasismu

Jitka Kriegerbecková

Summary

The American Eugenics Movement as a special form of Pseudoscientific Racism

The goal of this study is to introduce the fundamentals of the American eugenics movement, eugenics ideas, their implementation, and their consequences. Eugenics was a form of the "new scientific" racism, based on social Darwinism and Darwin's idea of the survival of fittest. The eugenics movement was initiated by Francis Galton, an English scientist.

Eugenics in the 20th century had influenced US governmental policy (restricting immigration laws) and psychiatry, resulted in institutional segregation, forced sterilization of the "unfit", stigmatization of "feeble-minded" persons, and more. The eugenics movement was organized in the early 20th century as a social, political, and scientific movement in many countries, including the USA, Nazi Germany, and England. The eugenics ideology was wide-spread from the end of 19th century until 1930.

The scientist Francis Galton used the term "eugenics" in 1883 and published the study "Hereditary genius". He argues that humanity could be improved through social and selective breeding. The scientists were interested in the phenomena that determine the "talent and character" of humans. In other words, scientists established a scientific basis for racism and classifying people as either "superior" or "unfit". The scientific hypothesis of human heredity was applied and explained on the principles of Mendel's rules of the inheritance.

The American eugenics movement was reduced in the 1930s. After World War II, the American eugenicists tried to distance themselves from the ideas of eugenics and the superiority of the white race; because those ideas had become unacceptable.

Úvod

V této studii se pokusím o nástin geneze a šíření eugenického hnutí ve 20. století v konkrétním kontextu. Mým cílem je explikace praktických aplikací eugenických principů v USA a jejich vlivu na společnost.

Z hlediska tematického zaměření této práce považuji ovšem za nezbytné, nejprve osvětlit obecnou rovinu této problematiky. Mám za to, že při hlubší analýze hledání příčin toho, proč se eugenickým idejím podařilo tak úspěšně prosadit v řadě zemí, lze dospět k domněnce, že se nejedná o nic jiného než o určitou formu dávného konfliktu člověk versus příroda. Ovládnout přírodní zákony a záměrnou manipulací či selekcí podpořit reprodukci „vhodných“ jedinců, zatímco „rasově méněcenné“ a slabé vyloučit z reprodukčního procesu, a tedy i z lidské společnosti, toť byl – zhruba řečeno – cíl eugeniků.

Nástup eugeniky v podobě masového „vědeckého“ hnutí tyto implikace umožnil. Velmi zjednodušeně lze eugeniku charakterizovat jako pseudovědecky založenou snahu o biologické zdokonalení lidstva neboli pokus o vyšlechtění „lepší“ a zdravější populace. Zejména v rané fázi eugenického hnutí se jednalo o aplikaci Darwinova *survival of the fittest* na soci-

ální oblast lidské společnosti, neboť sociální darwinismus¹, dominující ve vědeckém myšlení na konci 19. století, vytvořil určité ideové podhoubí, které uspišilo nejprve popularizaci eugenického hnutí a posléze i jeho jistou legitimizaci.² Darwinovský koncept byl v této interpretaci aplikován na vývoj a sociální strukturu lidské společnosti.³ Vyznačiči sociálního darwinismu soudili (řečeno velmi zjednodušeně), že společenský život a sociální vztahy se řídí přírodními zákony, jinými slovy, že tyto fenomény lze ovlivnit prostřednictvím zásahů do evoluce člověka.⁴

Největšímu rozkvětu se eugenické ideje těšily v prvních dekádách 20. století (respektive v období od r. 1890 do r. 1930), ovšem již brzy se tato forma „sociálního inženýrství“ stala v rukách ideologů a dogmatiků (a rasistů) nástrojem k eliminaci slabých a rasově „méněcenných“ jedinců.

Této problematice⁵ věnovali renomovaní badatelé (zejména v zahraničí) ve svých studiích značnou pozornost, a proto i já se budu v této práci opírat především o tyto zdroje. Tak např. Stefan Kuhl trefně označuje eugenickou „vědu“ jako „sen o genetickém zlepšení lidstva“.⁶

Geneze eugenického hnutí. Kořeny sociálního inženýrství

Abych lépe ozřejmila ideové kořeny, z nichž vyklíčilo eugenické hnutí, dovolím si ocitovat myšlenku Leonarda Darwina. Ten soudil, že „[...] je mnoho druhů lidí, kteří nejsou žádoucí. Jsou to zločinci, idioti a slabomyslní, mrzáci, hluchí, slepí, atd. [...] Budeme uvažovati o tom, jak zmenšiti jejich počet. [...] Bylo by prý velmi dobré, kdyby vzniklo několik dokonalých jedinců, jejichž dokonalost by byla všemi uznána. Tito nadlidé by nám vládli k naší úplné spokojenosti.“⁷ Byť L. Darwin připustil, že tento cíl je v zásadě neproveditelný, přesto byly některé jeho teorie vytrženy z kontextu a zneužity, což prokázaly konkrétní aplikace eugenických zásahů vůči „unfit“ jedincům v USA (a v nacistickém Německu).

Jaké však byly společenské podmínky, které umožnily vznik a tak masivní šíření eugenického hnutí v Evropě i v USA? Příčin je několik: na konci 19. století došlo ke změně intelektuálního klimatu v Evropě. Dochází k rozpadu tradičních hodnot a objevuje se strach z „degenerace západní civilizace“, současně se ovšem prosazuje myšlenka superiority Anglosasů a akcentována je rovněž idea o nadřazenosti bílé rasy.⁸ Změny v lidské spo-

¹ Darwinova evoluční teorie spočívá tom, že „[...] když se u jedinců určitého druhu vyskytují různé dědičné vlastnosti, a některé z nich prospívají přežití a rozmnožování více než jiné, v populaci tyto vlastnosti převládají; následkem toho se změně celková dědičná výbava druhu.“ (Budil, I., 2001, str. 477)

² Kuhl, S., 1997, str. 20.

³ Z tohoto základu pak vyrostla tak extrémistická hnutí jako anarchismus nebo nacistický extremismus. (Budil, I., 2001, str. 480)

⁴ Kuhl, S.: Die Internationale der Rassisten, str. 20.

⁵ Komplexní pohled na eugenické hnutí v širším kontextu zatím u nás nebyl v žádné rozsáhlejší studii reflektován.

⁶ Kuhl, S., 1997, str. 18.

⁷ Darwin, L., 1936, str. 26.

⁸ Budil, I., 2001, str. 563.

lečnosti souvisely s nástupem industrializace, rozvojem urbanizace, jakož i se vzestupem početné vrstvy chudiny. Sociologové byli znepokojeni nápadným vzestupem kriminality; tento fenomén byl pozorován zejména v rychle se rozvíjejících městských aglomeracích USA.⁹ Ovšem obavy z „degenerace“¹⁰ se šířily rovněž i v řadě dalších rozvinutých (evropských) zemí.¹¹ Za nežádoucí důsledky „degenerace“ byly označeny určité negativní sociální jevy; zmiňovány jsou např. fyzické nemoci, sebevraždy, zločiny a sexuální deviace,¹² jakož i některé mentální poruchy – např. hysterie, přehnaný egoismus, pesimismus, apatie, impulzivnost, emocionalita, mysticismus či absence smyslu pro rozlišení dobra a zla.¹³ Za důkaz fyzického úpadku populace byla považována i jistá fyzická „stigmata“ - např. sílhavost či zakrslý růst.¹⁴ V dané situaci se pak přímo nabízela návaznost na Galtonovu eugenickou teorii. Galtonova základní premisa zněla, že ve vyspělých průmyslových zemích může docházet ke značnému nárůstu „méněcenných“ skupin obyvatelstva, což v prý v konečném důsledku povede k degeneraci lidské rasy jako celku.¹⁵

Termín eugenika byl zaveden v roce 1883 Francisem Galtonem (viktoriánským badatelem a bratrancem Charlese Darwina); Galton chápal eugeniku jako „studium vlivů, schopných po stránce tělesné nebo duševní zlepšiti či zhoršiti plemenné vlastnosti příštích generací lidské společnosti [...]“.¹⁶ Myšlenka ovlivňování fyzických nebo duševních vlastností (popř. selekce určitých „méněcenných“ skupin obyvatelstva) ovšem nepředstavuje v lidské historii žádné novum. Už u Platóna se objevuje idea regulace sňatků s cílem zajistit dokonalejší potomstvo třídy strážců. Platón poukazuje na pozornost, věnovanou výběru a páření ušlechtilých loveckých psů, a míní, že podobně by tomu mělo být i v „plemenitbě“ člověka. Podle této idealistické představy by se měli „vynikající“ muži spojovat pouze s „vynikajícími“ ženami, zatímco těm „podřadnějším“ by mělo být zamezeno ve styku s „podřadnými“ ženami, aby z jejich vzájemného spojení nevzešli „méněcenní“ jedinci. „A potomky prvních je třeba vychovávat, potomky druhých ale ne, má-li být naše stádo vynikající [...] Dětem horších rodičů anebo dětem s nějakou vadou, které se narodily těm lepším, dají, jak náleží, zmizet na nějakém zapovězeném a skrytém místě.“¹⁷ Analogie platónských utopistických představ s eugenickými teoriemi, utvářenými ve 20. století je více než zjevná.

Vraťme se však ke Galtonově pojetí eugeniky, již členil na¹⁸:

A. Negativní: cílem je potlačení nežádoucích dědičných mentálních a tělesných znaků prostřednictvím sociální kontroly.¹⁹

⁹ Zdroj: Kriminality. www.eugenicsarchive.org

¹⁰ Zde v práci Degenerace lékaře Maxe Nordaua.

¹¹ Budil, I., 2001, str. 564.

¹² Hawkins, M., 1997, str. 219.

¹³ Tamtéž.

¹⁴ Tamtéž, také Budil, I., 2001, str. 564.

¹⁵ Kuhl, S., 1997, str. 21.

¹⁶ Hrubý, K., str. 7.

¹⁷ Více viz Platón: *Ústava*, V. kniha, Rady manželské. Předpisy o dětech, str. 233–237.

¹⁸ Budil, I., 2001, str. 564.

¹⁹ Tamtéž.

B. Pozitivní: má sloužit k podpoře reprodukce a šíření kladných duševních a fyzických²⁰ vlastností.²¹

Galton byl rovněž horlivým stoupencem aplikace antropometrie jako základní vědecké metody²² a doporučoval např. regulaci uzavírání sňatků na základě měření dědičných vloh manželů²³ (podobné snahy se později projeví i u českých eugeniků).²⁴ Galtonova posedlost měřením lidské fyziognomie vyústila v r. 1884 v otevření specializované laboratoře s „měřicí“ linkou, v níž si případní zájemci mohli nechat „testovat“ svoji inteligenci; ta, jak soudil Galton (a po něm mnozí další - např. Paul Broca), má být v přímé závislosti na tvaru a velikosti lebky.²⁵

Kromě Galtona (a přirozeně Charlese Darwina) patřili v 19. stol. mezi nejznámější předchůdce eugenických teorií²⁶ Herbert Spencer či Cesare Lombroso. Herbert Spencer později aplikoval darwinovský koncept přírodního výběru na lidskou společnost a soudil, že podobně, jako je tomu v přírodě, tak i mezi individui v lidské společnosti probíhá neustálý boj o existenci.²⁷

K podrobnějšímu osvětlení původního galtonovského pojetí eugeniky je třeba dodat, že on sám ji zamýšlel konstituovat jako vědu, která umožní včas rozpoznat určité nežádoucí prvky v lidské populaci. Nástrojem k redukci výskytu těchto elementů se měla stát příslušná sociální kontrola (rozuměj sociální inženýrství).²⁸ Tyto implikace nedosahovaly - alespoň zprvu - výraznějšího vlivu, ale již na počátku 20. století došlo k masivnějšímu šíření eugenických myšlenek. Z úst čelních představitelů nově vznikajících eugenických společností začaly zaznívat požadavky po institucionálním zakotvení eugenických zásahů, neboť jen takto bude možno zamezit národnostnímu a rasovému úpadku.²⁹

²⁰ Způsob, jakým Galton ozřejmuje konstruování tzv. „mapy krásy“, přibližuje následující citace: „Kdykoliv mám příležitost, třídím lidi [...] do tří skupin: dobré, průměrné a špatné. [...] Tuto metodu jsem používal pro sběr dat o kráse. Dívky, které jsem potkal, [...] jsem dělil na přitažlivé, nezajímavé nebo odpudivé. [...] Podle všeho jsou nejhezčí kusy v Londýně a nejošklivější v Aberdeenu.“ (Gould, S. J., 1998, str. 100)

²¹ Tamtéž.

²² S Galtonem je též spojována kranioetrie. Tato technika měření (vzniklá v 19. stol.) spočívala v měření lebky a těla.

²³ Citováno podle Gould, S. J., 1998, str. 100.

²⁴ Citováno podle Gould, S. J., 1998, str. 101.

²⁵ Broca např. soudil, že „[...] je mozek větší u zralých dospělých osob než u starců, u mužů než u žen, u vyšších ras než u nižších.“ (Gould, S. J., 1998, str. 108)

²⁶ Avšak ani stoupenci eugenických idejí nebyli ve svém „spravedlivém boji“ proti méněcenným jednotlivcům a záhy se rozštěpili na dva názorové proudy: lamarckisty a sociální darwinisty. Podle Budíla byl darwinistický názor „[...] v prvním desetiletí dvacátého století spojován s historickým pesimismem, konzervatismem a eugenikou, zatímco lamarckismus se sociálním pokrokem, optimismem a osvětou. [...] Darwinisté i lamarckisté sdíleli víru ve zdokonalování lidstva, v nutnost vyšlechtit lepší a zdravější populaci [...]“ (Budil, I., 2001, str. 568).

²⁷ Více viz Gejman, P. (viz elektronické zdroje).

²⁸ Citováno podle Hawkins, M., 1997, str. 217.

²⁹ Tamtéž, str. 217 – 218.

Institucionální bázi pro rozvoj a podporu těchto pseudovědeckých teorií se tak v řadě zemí³⁰ staly hojně zakládané eugenické společnosti. Tak např. v Německu byla Společnost pro rasovou hygienu založena již v roce 1905, k založení obdobné instituce (Eugenics Education Society) dochází i v r. 1907 v Anglii. Se založením eugenických společností přispěchaly i další státy – konkrétně USA (1910) a Francie (1912).³¹ Zásadním impulsem pro další rozvoj eugenického hnutí se stalo mezinárodní setkání³² stoupců rasové hygieny, uskutečněné v roce 1911 v Drážďanech. Podstatná byla především skutečnost, že díky této akci se podařilo svést dohromady eugeniky nejen z Německa, ale i ostatních zemí – např. Holandska, Anglie, Rakouska, Švédska, Dánska a USA.³³ Zde přítomní badatelé se usnesli na základních tématech, která se měla stát předmětem dalšího eugenického výzkumu:

1. aspekty dědičnosti, sporné otázky rasového míšení
2. vliv eugeniky na legislativu a sociální praxi
3. praktická aplikace eugenických principů
4. vliv eugeniky na sociologický a historický výzkum³⁴

Eugenické hnutí (navzdory přijatým usnesením) nereflektovalo zcela jednotný myšlenkový proud; v jednotlivých zemích mělo (v závislosti na sociálních i politických podmínkách) svá vlastní specifika. Již v raných 20. letech (v souvislosti se vstupem USA do I. světové války v r. 1917) došlo k názorovému rozštěpení amerických a evropských eugeniků na tzv. pacifisty a militaristy. Proválečně orientovaní němečtí eugenikové (např. antropolog Otto Ammon) vnímali válku (v souladu s darwinistickým principem *survival of the fittest*) jako efektivní prostředek, jehož lze využít k eliminaci méněcenných jedinců: tzv. „eugenická válka“ nabízí možnost, jak se zbavit „idiotů“ a „zdegenerovaných“; lze je přece poslat přímo na frontu.

Opačný názorový proud tzv. pacifistů reprezentoval americký vědec Irving Fisher a uvedl tento exemplární příklad: popsal jednoho ze svých studentů jako dokonalý exemplář člověka, jenž je obdařen dobře stavěným tělem, vynikajícím intelektem a „ušlechtilým charakterem“ a nastolil otázku: proč by měli být ve válečné vřavě obětováni právě tak dokonalí představitelé lidstva (a potažmo „rasově nejlepší“ synové Ameriky)?³⁵ I přes tyto dílčí spory docházelo mezi představiteli americké a německé eugeniky (zejména do počátku 30. let 20. stol.) ke vzájemné spolupráci a k určité názorové shodě; především přijetí sterilizačního zákona v USA, jakož i jeho následná aplikace vyvolaly u německých eugeniků neskrývaný obdiv a sympatie.

³⁰ Kromě výše cit. zemí se eugenické myšlenky šířily v dalších evropských zemích; např. v Norsku či Švédsku. Ve Švédsku došlo v období od cca 30. let až do r. 1976 ke sterilizacím u asi 60.000 lidí, z převážné části u žen. Před r. 1950 byly sterilizace prováděny především u „rasově“ méněcenných a mentálně postižených jedinců, jakož i epileptiků a alkoholiků. Později se jednalo o sterilizace ze sociálních a ekonomických důvodů. Cit. podle: Gejman, V. P., Weilbacher, A., 2002.

³¹ Hawkins, M., 1997, str. 218.

³² Tento kongres byl zorganizován Mezinárodní společností pro rasovou hygienu (zal. v 1907), v níž se sdružovali výhradně němečtí přívrženci rasové hygieny.

³³ Kuhl, S., 1994, str. 13.

³⁴ Tamtéž, str. 14.

³⁵ Více viz Kuhl, S., 1997, kap. „Der Erste Weltkrieg und seine Auswirkung auf die internationale Eugenik“.

V Německu³⁶ propagátoři eugeniky později navázali přímo na německou rasovou hygienu, přičemž si kladli za cíl vyšlechtit „dokonalou“ bílou rasu.

Eugenikové obecně usilovali o etablování eugeniky coby respektované vědní disciplíny (mající rovnocenný status jako ostatní přírodní vědy). Dokázali vytvořit značné propojení mezi vědou a legislativou a to zejména (kromě Německa) v USA. Ve jmenovaných zemích došlo k implementaci těchto pseudovědeckých teorií do vládní politiky a jejímu přímému ovlivňování.

Ideové pozadí eugenického hnutí v USA

Nejprve je vhodné ozřejmit sociální klima v USA. Popularizaci i přijetí těchto idejí nepochybně přispělo národnostní složení nového světa. Americký „Melting Pot“ různorodých etnik obsahoval jak původní obyvatelstvo, dále „*native born*“ Američany (rozuměj přistěhovalce z „eugenicky vhodných“ zemí), Afroameričany, tak i nové vlny emigrantů z počátku 20. stol. Připomeňme, že USA byly přibližně až do roku 1865 (do ukončení občanské války) především zemí agrární, ovšem s postupnou přeměnou v industriální velmoc docházelo přirozeně i ke změnám společenským. V rozvíjející se kapitalistické společnosti bylo zapotřebí dalších pracovních sil (především dělníků), a tak přicházeli noví přistěhovalci, aby posílili americký ekonomický zázrak. Současně však proběhly i značné přesuny obyvatelstva z venkovských, zemědělských oblastí směrem do velkoměst, a proto na počátku 20. století žilo již přibližně 40% občanů ve velkých městech anebo na jejich předměstích.³⁷ Poměrně vstřícná imigrační politika doznala po roce 1875 podstatných změn, neboť nově přichozí počali být vnímáni jako nežádoucí a geneticky méněcenní³⁸, což platilo zejména pro občany z tzv. nenordických oblastí. Početná vrstva Američanů protestanského vyznání, jejichž předkové dorazili do „země zaslíbené“ ze severní Evropy a Anglie, začala hledat způsob, jak nově přichozím zamezit ve vstupu do země. A pseudovědecky založená eugenika nabídla řešení v podobě hereditární teorie.

Ovšem již v zárodečné fázi eugenického hnutí (v r. 1865) - tedy ještě dříve, než Galton zveřejnil své teorie, byl v USA publikován názor hlásající, že by se šlechtění lidské rasy mělo stát zásadní otázkou naší doby.³⁹ Taktéž radikální feministka Victoria Woodhull ve svém rasistickém pamfletu (vyd. v roce 1891) usoudila, že žádoucí jsou pouze „vynikající“ lidé a pouze takoví jedinci mají být dále šlechtěni a rozmnožováni, zatímco „imbecilové“, „kriminálníci“ a „nuzáci“ jsou nežádoucí; proto se nesmí již dále rozmnožovat.⁴⁰ Američtí eugenikové považovali „geneticky méněcenné“ jedince za jakési subhumánní bytosti a věřili, že „unfit people“ představují cosi jako genetickou infekci, jež ohrožuje zevnitř americkou

³⁶ Německá rasová hygiena je natolik rozsáhlým a již důkladně (a fundovaněji) zpracovaným tématem, že se jím nebudu v této fázi prozatím podrobněji zabývat.

³⁷ Více viz Paul, D. B., 1995, kap. Eugenic Solutions.

³⁸ Více viz Dwyer, J.: Disease, deformity, and defiance: Writing the language of immigration law and the eugenics movement on the immigrant body.

³⁹ Black, E., 2003, kap. „America's National Biology“.

⁴⁰ Tamtéž.

populaci; proto je nutno tuto „infekci“ vymýtit.⁴¹ Metodologie měření⁴² intelektuálních a fyzických vlastností (antropometrie), kterou američtí eugenikové aplikovali na vybraných jedincích (nejradikálněji a nejasističtěji v tomto ohledu vystupovali vědci sdružení v Galton Society v New Yorku), rekrutujících se ovšem převážně z věznic, veřejných škol a ústavů pro mentálně postižené, měla prokázat hypotézu o nadřazenosti bílé rasy, byl rovněž stanoven určitý „ideál amerického (bílého) muže“.⁴³

Prvopočátky hnutí⁴⁴ jsou spjaty s genetickým výzkumem (křížení rostlin a plemenitby hospodářských zvířat), realizovaným v *American Breeders Association* (Sdružení amerických chovatelů). V této instituci byl vytvořen tzv. výbor pro lidskou dědičnost a hlavními postavami a propagátory eugenického hnutí se na jeho počátku stali D. Colin Wells a Lothrop Stoddart.⁴⁵ Vycházejí z premisy, že cílenou plemenitbou hospodářských zvířat se podařilo vyšlechtit co nejdokonalejší a nejvýnosnější jedince, nabyli přesvědčení o tom, že podobnou metodologii je možno aplikovat i na oblast „šlechtění člověka“ (*human breeding*).

Již počátkem 20. let minulého století čelní představitelé hnutí zaujmají prestižní profesorské posty amerických univerzit a současně působí i jako aktivní členové strategických výzkumných center, finančně podporovaných významnými osobnostmi doby. Mezi nejštedřejší mecenáše hnutí se zařadil i jeden z nejmocnějších mužů USA - ocelářský magnát Andrew Carnegie⁴⁶, díky jehož finančnímu příspěví došlo k založení Carnegie Institution, která finančně podporovala nejen eugenický výzkum, nýbrž i propagaci a popularizaci těchto idejí přibližně až do pol. 30. let.⁴⁷

Eugenikové coby vědeckí experti dosáhli takového vlivu, že přímo zasahovali do politického rozhodování (např. členové Americké eugenické společnosti lobovali za širší používání testů inteligence nejen u emigrantů, ale i např. u studentů) a přirozeně tak došlo k postupné implementaci eugenických idejí do vládní politiky USA. Popisované okolnosti sehrály významnou roli ve formování imigrační politiky, v oblasti zdravotnictví i v tvorbě legislativy.

V čele amerického eugenického hnutí stanul ve 20. letech zoolog Charles Davenport; tento dogmatik chápal eugeniku jako nástroj k „zvyšování lidstva dokonalejším křížením“.⁴⁸ Davenport⁴⁹ přináležel k předním postavám ortodoxního proudu eugeniky, spoluzakládal stanici pro experimentální evoluci v Cold Spring Harbor v New Yorku (1904), kde působil jako ředitel až do roku 1934. Současně byl pověřen řízením (1910–1934) neblaze proslulé

⁴¹ Tamtéž, str. 21.

⁴² Aplikována již Galtonem a dále rozpracována jeho žákem Karlem Pearsonem.

⁴³ Více viz „Physical and Intellectual Measurement“.

⁴⁴ Významným propagátorem a příznivcem hnutí byl i Alexander G. Bell.

⁴⁵ Cit. podle Budil, I., 2001, str. 565.

⁴⁶ Podobnou roli plnil i „Pioneer Fund“, podporující výzkum rasy, dědičnosti a inteligence. Carnegie je dodnes v řadě encyklopedií zmiňován jako významný filantrop.

⁴⁷ Black, E., 2003, kap. „America's National Biology II“, str. 31.

⁴⁸ Cit. podle Hrubý, K., 1948, str. 8.

⁴⁹ Cit. podle Gejman, P. et al.

instituce⁵⁰ „Eugenic Record Office“.⁵¹ V archívech ERO bylo pod jeho vedením archivováno nesmírné množství dat obsahujících písemné a fotografické záznamy o rodinách a jednotlivých jedincích - včetně nejen jejich skutečných, nýbrž i „předpokládaných“ genetických rysů. Zmíněná instituce poté sehrála klíčovou roli nejen ve vědeckém výzkumu dědičnosti, ale i v propagandistickém tažení proti tzv. „*feebleminded*“ jedincům. Davenport byl přesvědčen, že přenos osobních vlastností (ale i duševních onemocnění) lze explikovat na základě mendeliánského modelu dědičnosti.⁵² Ostře vystupoval i proti míšení odlišných ras, soudil, že plodí nesoulad a „kříženci“, vzeší z rasového míšení, jsou de facto „špatně složenými“, nespokojenými, neklidnými a zcela neschopnými individui.⁵³

Dominantní vliv ortodoxních eugeniků⁵⁴ (kromě Davenporta je zmiňován např. Henry Osborn, Madison Grant nebo svými antisemitskými postoji „proslulý“ Harry Laughlin⁵⁵) ve 30. letech zeslábl, což bylo zčásti způsobeno kritikou ze strany americké veřejnosti a zčásti názorovým rozkoem uvnitř hnutí, jakož i úmrtími ústředních postav hnutí.⁵⁶ Eugenics Record Office ukončil svoji činnost v roce 1939, důvodem k jeho uzavření bylo obvinění z vytváření politické propagandy a podpory nacistických rasových teorií.

Konstruování kategorie slabomyslných a „moronů“

Jednou ze stěžejních oblastí výzkumu bylo studium duševních chorob.⁵⁷ Američtí eugenikové se zaměřili především na hledání způsobu eliminace dalšího rozplozování „imbecilních“ jedinců, alkoholiků a osob postižených duševními chorobami. Velmi frekventovaným pojmem se stalo slovo „*feeblemindedness*“ - slabomyslnost (viz dále „Kallikak Family Case“). *Feeblemindedness* měla být spouštěčím mechanismem rozvoje a výskytu jistých negativních sociálních jevů - např. chudoby nebo kriminality. Slabomyslnost měla přímo ovlivňovat i tzv. „abnormální“ chování; uváděna je např. promiskuita a sociální závislost.⁵⁸ Sociologové ve svých studiích poukazovali na „nápadný“ vzestup kriminality a prostituce, zvýšený výskyt určitých chorob (např. tuberkulózy), jakož i na rostoucí počet *feebleminded* jedinců.⁵⁹ Za

⁵⁰ Další centrum pro eugenický výzkum vzniklo i v Kalifornii (Human Betterment Foundation).

⁵¹ Potřebná finanční pomoc byla poskytnuta Johnem Rockefellerem Jr.

⁵² Cit. podle Gejman, P. et al.

⁵³ Více viz Paul, D. B. 1995, str. 111-114.

⁵⁴ V akademických kruzích měly eugenické ideje řadu oponentů. Významným kritikem názorů ortodoxních eugeniků v USA byl antropolog Franz Boas; nesouhlasil s pseudovědeckými aktivitami těchto „takzvaných“ vědců, kteří se pokoušeli prokázat možnou souvislost mezi rasovým původem a duševními vlastnostmi. (Kuhl, S., 1994, str. 80)

⁵⁵ Ke spolupráci a sběru dat se podařilo díky značné popularizaci i propagandě získat i tzv. terénní pracovníky z laické veřejnosti; ti měli za úkol vyhledávat „*feebleminded*“ jedince přímo v terénu. Za nejhodnější kandidátky pro tyto účely byly údajně považovány ženy - jakožto bytosti nadané vyšší mírou empatie.

⁵⁶ Kuhl, S., 1994, str. 80.

⁵⁷ Např. schizofrenii vědci nazývali pojmem „*dementia praecox*“, „mongoloidní idiocie“ je dnes obecně známa jako Downův syndrom. Cit. podle: Mental Illness. Zdroj: www.eugenicsarchive.org

⁵⁸ Více viz: Mental Illness. Zdroj: www.eugenicsarchive.org

⁵⁹ Hawkins, M., 1997, str. 218.

adekvátní prostředek omezující reprodukci nepřizpůsobivých byla považována sterilizace – přirozeně nedobrovolná. Zákon⁶⁰ o sterilizaci byl schválen již v roce 1907 v Indianě a do roku 1933 byly obdobné zákony přijaty v dalších 29 státech unie.⁶¹ V tomto časovém období bylo nedobrovolně sterilizováno na 16.000 lidí a celkem se od roku 1907 až do roku 1974 staly obětmi násilné sterilizace až statisíce jedinců.⁶² H. Laughlin požadoval aplikovat sterilizaci u osob mentálně retardovaných, duševně chorých, zločinců, epileptiků, alkoholiků, slepých, hluchých, tzv. deformovaných jedinců, jakož i u ekonomicky závislých. Pravděpodobně nejznámějším případem tzv. eugenické sterilizace je „případ Buck“. Oč se jednalo? Carrie Buck (žena žijící s nemanželskou dcerou v kolonii pro epileptiky a slabomyslné) byla klasifikována jako slabomyslná a následně sterilizována, neboť, jak bylo deklarováno, společnost bylo nutno chránit před „promiskuitním a nemorálním chováním“ této ženy. Nebezpečí bylo zažehnáno, nicméně další osud její nelegitimní dcery Vivian prokázal, jak nesmyslné a rasistické toto opatření bylo (Vivian Buck dosáhla určitého vzdělání a dle dnešních měřítek by nemohla být označena jako slabomyslná).

Osobám mentálně postiženým bylo bráněno v uzavírání sňatků a v řadě případů docházelo k anulování sňatků již uzavřených. Taktéž legislativní restrikce, namířené proti uzavírání sňatků mezi odlišnými rasami, nepředstavovaly ve 30. letech 20. století nikterak neobvyklou praxi; tyto nehumánní akty pozastavil až v roce 1967 výrok nejvyššího soudu USA.⁶³ Např. Dr. W. A. Plecker (ředitel statistického úřadu) publikoval v roce 1928 studii, jejíž titul „Směřuje Amerika k rasové sebevraždě nebo k rasovému zlepšení?“ naznačuje, v jakém duchu byly vedeny tehdejší vědecké (a implicitně rasistické) rozpravy.⁶⁴

Nelze zde opominout bizarní teorie Henryho Goddarda, ředitele výzkumu na Vine-landské škole pro slabomyslné chlapce. Godard „stvořil“ kategorii tzv. *MORONŮ*⁶⁵; tento pojem označoval (podle velmi vágních měřítek) takové jedince, kteří nesplňovali jistá kritéria inteligence. Goddard do této kategorie začlenil mj. osoby postižené lehkou formou mentální retardace, cizince, alkoholiky, prostitutky, zločince apod.⁶⁶ Na podporu svých pseudohypotéz sepsal rozsáhlou studii „*The Kallikak Family: A Study in the Heredity of Feeble-Mindedness*“ (Analýza dědičnosti slaboduchosti).⁶⁷ V této studii sestavil genealogickou tabulku (*family-tree*) vybrané rodiny z New Jersey, jejíž linie prapředků mířila až

⁶⁰ A podobně, jako tomu bylo v předválečném Československu, zaznívaly hlasy volající po omezení práva uzavřít sňatek (přibližně na přelomu 19. a 20. stol.). Američtí eugenikové taktó vyjadřovali obavy z úpadku americké populace, k němuž by mohlo dojít, jestliže nebude u „nevhodných“ jedinců omezena schopnost reprodukce. První restriktivní zákon tohoto druhu byl přijat v roce 1896 ve státě Connecticut. Cit. podle Gejman, P., et. al.

⁶¹ Citováno podle Hawkins, M., 1997, str. 242.

⁶² Tamtéž.

⁶³ Cit. podle Gejman, P. et. al.

⁶⁴ Zpráva obsahovala i tento názor: „The great mistake of introducing Negroes, and the danger of their presence in the most intimate relation with the whites, had not yet realized except by such farseeing statesmen as Jefferson, Madison, and later by Lincoln [...]“. Tamtéž.

⁶⁵ Z řeč. bláznivý.

⁶⁶ Gould, S. J., 1998, str. 180.

⁶⁷ Více viz Gould, S. J., 1998, kap. „H. H. Goddard a hrozba pro slabomyslné“, str. 188 – 192.

k nelegitímnímu spojení zakladatele rodu – Martina Kallikaka⁶⁸ se „slaboduchou“ dívkou.⁶⁹ Výchozí Goddardova premisa zněla, že spojil-li se prapředek rodu s eugenicky „nevhodnou“ partnerkou, vytvořil svým „pokleskem“ základ degenerativní rodové linie. Posléze své geny opětovně spojil s jinou – nyní již geneticky „vhodnou“ ženou a založil tak i druhou – tzv. „dobrou“ rodovou linii.⁷⁰ Z degenerativní rodové linie vzešlo v dalších generacích téměř 480 potomků, z nichž 143 jedinců bylo mentálně postižených a dále, jak uvádí Goddard: 33 sexuálních deviantů, 24 alkoholiků, 3 epileptikové a 3 „zločinci“. Většina potomků z „dobré“ rodové linie údajně dosáhla „dobrého společenského postavení“, pouze tři byli klasifikováni jako poněkud „zdegenerovaní“.⁷¹ Goddard (podobně jako Davenport) věřil v hereditární teorii přenosu nežádoucích mentálních vlastností.

Tyto a v obdobném duchu vyznívající dobové studie implikovaly poselství v tom smyslu, že „zdegenerovaným“ jedincům je nutno zabránit v reprodukci. Tento cíl byl zdánlivě dosažitelný; sterilizace či segregace v ústavech pro mentálně postižené měly být vhodnými regulačními nástroji této selekce. Stanovisko ortodoxní větve eugeniků znělo jasně: „Tři generace imbecilů již stačily.“⁷²

Hereditární teorie „zločinného“ jednání

Sterilizace byly aplikovány i na dalších problematických jedincích – na věznicích.⁷³ Eugenikové⁷⁴ tvrdili, že zločinné jednání je výsledkem působení „defektních“ genů⁷⁵; ty měly kriminální chování přímo ovlivňovat. Většina vědců se přiklápěla k sociální teorii dřívější dekády 20. stol., která zhruba řečeno říká, že „*culture does not make the man, but man makes the culture*“⁷⁶. Mezi vědeckou komunitou převládal názor, že chudé sociální prostředí přispívá k rozvoji kriminálního chování; tj. lidé žijící v nepříznivých sociálních podmínkách měli být k tomuto životu tak či onak předurčení již svou biologickou podstatou.⁷⁷ Davenport argumentoval ve prospěch hereditární teorie hypotézou, podle níž je „sklon ke kriminalitě“ důsledkem působení jistého genetického defektu (tzv. „slabé zábrany“).⁷⁸ Daná porucha měla způsobovat fenomén „predestinace“ ke zločinu, neboť tzv. rození zločinci

⁶⁸ Původ vzniku jména „Kallikak“ vysvětluje Gould. Kallikak byl pseudonym, který vznikl spojením slov (z řečtiny) krásný (kalos) a špatný (kakos). In: Gould, S. J., 1998, str. 188

⁶⁹ Více viz Gould, S. J., 1998, kap. „H. H. Goddard a hrozba pro slabomyslné“. Také Paul, D. B., 1995, kap. „The Menace of the Moron“.

⁷⁰ Viz příloha 6.

⁷¹ Viz Paul, D. B., 1995, kap. „The Menace of the Moron“.

⁷² Citováno podle: Leading Eugenacist. Zdroj: www.eugenicsarchive.org

⁷³ Patterson zmiňuje první případy eugenických sterilizací, které byly provedeny ve státní polepšovně v Indianě, jednalo se o vasektomii u chovanců - s cílem zabránit těmto mladíkům v onanii. (Patterson, Ch., 2003, str. 88.)

⁷⁴ K nadšeným stoupencům eugeniky patřili i George Bernard Shaw nebo John Keynes. Zdroj: http://www.bbc.uk/print/history/genes/eugenics_1.shtml

⁷⁵ Citováno podle: Criminality. Zdroj: www.eugenicsarchive.org

⁷⁶ Citováno tamtéž.

⁷⁷ Tamtéž.

⁷⁸ *Feeble-inhibition*.

údajně nebyli schopni potlačovat své pudy, plánovat svoji budoucnost a činili v podstatě cokoli, co jim v daném okamžiku přišlo na mysl; navíc zcela postrádali schopnost reflektovat následky svých činů.⁷⁹

Příslušné instituce (Eugenic Record Office) zavedly systematickou evidenci kriminálních jedinců, kteří, jak prozrazují archivní dokumenty, měli vykazovat do jisté míry shodné fyziognomické znaky, expresivně klasifikované jako „obvyklé rysy mužů usvědčených ze zločinu násilí“.

Pseudovědecká rétorika dělila tzv. „zdegenerované“ jedince např. na idioty, imbecily, epileptiky, opilce, určité druhy vrahů či noční lupiče.⁸⁰

Ortodoxní eugenikové a restrikce přistěhovalectví

Součástí boje proti „méněcenným“ bylo úsilí ortodoxních eugeniků o zpřísnění a omezení přistěhovaleckých kvót. I zde byli eugenikové poměrně úspěšní, neboť obratným lobováním ve vládě dokázali ovlivnit politická rozhodování v této věci. Američtí eugenikové se velmi se obávali přílivu nových přistěhovalců; ti by mohli přílivem „nečisté krve“ biologicky oslabit „zdravou“ americkou populaci. Eugenické hnutí napomohlo ke konstruování kategorie emigrantů jakožto zdeformovaných, nemocných či deviantních jedinců. Zejména ortodoxně laděný Harry Laughlin usiloval velmi důrazně o přijetí restriktivních opatření vůči přistěhovalcům z „nežádoucích“ zemí. Legislativně zakotvené restrikce⁸¹ pak měly silně selektivní charakter, neboť postihovaly především občany eugenicky méně „hodnotných“ národností. Laughlin horlil zejména proti emigrantům z jižní, východní Evropy a jižního Pacifiku, přičemž se ani příliš netajil svým antisemitským postojem. Imigrační zákon ovšem nebyl namířen pouze proti přistěhovalcům z tzv. nenordických oblastí, ale taktéž vůči jedincům s „předpokládanými“ dědičnými onemocněními. Ale již zákon z roku 1891 zamezil vstup do země idiotům, duševně chorým, osobám trpícím „odpornou“ či nebezpečnou nakažlivou chorobou, jakož i osobám, usvědčeným ze zločinu či jiného hanebného trestného činu, popř. jiného zločinu „zavrženíhodné podlosti“.⁸²

Později byl pro eliminaci počtu nově příchozích aplikován metodologický způsob měření IQ. Henry Goddard⁸³ jako vůbec první vědec v USA použil Binetovu stupnici inteligence na stanovení stupně inteligence u přistěhovalců. Examinátoři ovšem nezohlednili podstatný fakt, že většinu imigrantů tvořili prostí lidé bez znalosti angličtiny, kteří během testování ani netušili, co se s nimi děje, popř. co je od nich očekáváno. Dobové komparativní studie

⁷⁹ Tamtéž.

⁸⁰ Foustka, B., 1904, str. 146. Pozn.: Nedávný vědecký výzkum prezentovaný na internetových stránkách časopisu Nature (www.nature.com) údajně prokázal přímou souvislost mezi nepravdelnostmi (a „jistými anomáliemi“) v lidském obličejí a agresivním chováním. Lidé s dokonale symetrickými rysy mají - na rozdíl od jedinců s „defekty“ - vykazovat méně agresivity. Jedinci s nepravdelnostmi (které měly vzniknout v prenatalním stádiu) jsou údajně agresivní a výbušní.

⁸¹ V roce 1924 byl v americkém kongresu přijat zákon o omezení emigrace. (cit. podle Gould, S. J., 1998, str. 249)

⁸² Více viz Dwyer, J.: *Disease, deformity, and deviance: Writing the language of immigration law and the eugenics movement on the immigrant body.*

⁸³ Cit. podle Gejman, V. et. al.

měly prokázat, že rodilí Američané jsou inteligentnější než přistěhovalci a bílí Američané disponují vyšším intelektem než Američané tmavé pleti.⁸⁴

„Vědecký“ odůvodněný rasismus a jeho důsledky

Praktické aplikace eugenických principů v USA negativně zasáhly do tisíců lidských osudů. Pseudovědecká argumentace eugeniků připravila vhodnou půdu pro zavedení rasis-tických a nehumánních praktik (zejména v Německu). Ostatně čelní představitelé německé rasové hygieny (v období před II. světovou válkou) spatřovali v americkém řešení problému eliminace „nežádoucích“ a slabomyslných jedinců svůj inspirační zdroj.⁸⁵ Ve třicátých letech však již vztahy mezi americkými a německými eugeniky doznaly značného ochlazení, k čemuž nepochybně přispěl kritický postoj Američanů vůči radikálnímu německému anti-semitismu.⁸⁶

V duchovním klimatu raných 30. let byly eugenické teorie v USA již jen částečně akcep-továny – a to zejména v kontrastu vůči jejich počáteční popularitě, kritika pochybného vědeckého základu eugeniky zazněla především ze strany Franze Boase či genetika L. C. Dunna.⁸⁷ Po roce 1930 počali mnozí vědci přehodnocovat eugenický program, polemiku vyvolala především otázka vědecké relevance eugenického výzkumu. Zatímco čelní vědecké osobnosti z výzkumných center v *Cold Spring Harbor* v *New Yorku* a *Human Betterment Foundation* v Kalifornii i nadále pokračovali v rétorice o rasové nadřazenosti bílé rasy a zcela otevřeně podporovali ideje rasové hygieny v Německu, vědci sdružení v Americké eugenické společnosti si již uvědomovali irelevanci eugeniky jakožto „vědy“ konstituované na rasovém a genetickém základě.⁸⁸

Rasismus eugenických teorií byl založen na genetickém chápání rasy, přičemž biologická hodnota „kvalitní bílé rasy“ měla spočívat v jejím dalším rozmnožování, udržování a vývoji žádoucích jedinců dané rasy. Eugenikové označili určité genetické prvky lidské rasy jako „nežádoucí“ a tyto elementy se pokusili prostřednictvím diskriminační politiky zcela eliminovat.⁸⁹

Lze tedy konstatovat, že zhoubnost eugenického hnutí se projevila v praktické aplikaci těchto principů, a to zejména v oblasti vládní přistěhovalecké politiky, jakož i ve zdravotnictví. Lidé, kteří byli klasifikováni jako slabomyslní či jinak „postižení“, byli donuceni - zcela

⁸⁴ A i mezi emigranty měl být značný rozdíl ve vyšší inteligence; ti, kteří pocházeli ze severní Evropy, měli být (alespoň podle eugeniků) nadáni vyšší inteligencí než příchozí z jižní Evropy. Více viz „Physical and Intellectual Measurement“. Zdroj: www.EugenicsWatch.org.

⁸⁵ Ještě ve 30. letech byly americkým eugenikům udělovány na půdě německých univerzit čestné doktoráty, např. zde zmiňovaný Harry Laughlin byl „poctěn“ doktorátem na Heidelberské univerzitě. Propojením mezi americkou a německou eugenikou se velmi podrobně zabývá ve své studii „The Nazi Connection“ Stefan Kühl.

⁸⁶ Tamtéž, viz kap. „The Temporary End of the Relation between German and American Eugenists“.

⁸⁷ Tamtéž, str. 77. Odmítnuta byla především forma tzv. etnického rasismu. Kühl rozlišuje mezi 2 formami rasismu: etnickým a eugenickým. Etnický rasismus označuje „klasickou“ formu rasismu; aplikovány jsou hierarchické normy rasových skupin, založ. na typologickém, morfologickém nebo antropologickém chápání rasy. Eugenický rasismus je založen na genetickém chápání rasy. (Kühl, S., 1997, str. 71)

⁸⁸ Více viz www.uvm.edu/~eugenics, kap. „1930–1940s: American Eugenics Reform: „New Eugenics““.

⁸⁹ Tamtéž, viz kap. „Racism as the Core of the American Eugenics Movement“.

v rozporu s obecnými humánními principy - podstoupit nedobrovolné sterilizační zákroky a nezřídka mnohaletou internaci v ústavech pro takto stigmatizované jedince.

Zánik eugenického hnutí?

Diskreditace eugenického hnutí přirozeně vyvolala poválečné kritické hodnocení, přesto však nelze dosud hovořit o totálním zániku eugenických idejí.

Po II. světové válce došlo v eugenickém hnutí k nové orientaci.⁹⁰ Představitelé hlavního proudu eugenického hnutí v USA, Skandinávii, Anglii a Německu i v poválečné dekádě vyznávali základní principy ortodoxní větve hnutí, a to: víru ve dalekosáhlou genetickou determinaci člověka a v nutnost zlepšení lidské dědičnosti, distancovali se již ale od oněch představ superioritě bílé rasy.⁹¹ Tento krok pak předznamenal určité odtržení reformistického křídla od představitelů „staré“ eugeniky, ztělesňované např. Davenportem. Pro „nové“ eugeniky se stalo nezbytným krokem, chtěli-li i nadále zastávat významné vědecké posty a věnovat se genetickému výzkumu, vymezit se negativně vůči zneužití „staré“ eugeniky v předchozích dekádách 20. století.⁹² Zatímco ortodoxní eugenikové kdysi usilovali o to, aby eugenika získala rovnoprávný status vědního oboru, reformní eugenikové již přiznávali, že eugenika není vědou, ale „pouze“ určitou formou sociálního hnutí, jež si klade za cíl „řízení evoluce člověka určitým směrem“.⁹³ Tato transformace eugenického hnutí ovšem nepředjímala jeho zánik. Rozvoj lékařské genetiky tuto problematiku opět resuscitoval. Násilí a genocida spáchané pod rouškou „vědeckého“ poznání (a následná poválečná kritika) přiměly eugeniky zaujmout novou strategii. Ta je vedena přibližně v tomto duchu: „dosáhnout eugenických cílů, aniž by bylo otevřeně řečeno, oč je usilováno, aniž by bylo jakkoli použito slova *eugenika*“.⁹⁴

Zdiskreditované eugenické společnosti se přetrafovaly ve „výzkumné“ ústavy a mnozí vědci, zdiskreditovaní svým dřívějším působením v eugenických společnostech, se dokázali i v poválečném období úspěšně infiltrovat do těchto staronových výzkumných center. Výzkum byl přeorientován na genetické poradenství či na zpracování studií týkajících se kontroly porodnosti a plánovaného rodičovství. Novým tématem se stala např. problematika přelidnění Země (a hledání řešení populační exploze v zemích třetího světa) a později se konstituuje (v souvislosti s rozluštěním lidského genomu) i problematika genetických aplikací v medicínských oborech.

Největší nebezpečí tzv. nové eugeniky (rozuměj genetického inženýrství) tkví v případné možnosti opětovného zneužití vědeckého poznání; to, jak prokázala historická zkušenost, může být zneužito ve prospěch určitých ideologických či eliminačních pokusů o „snadná“ a jednoznačná řešení některých (např. biomedicínských) otázek. Jürgen Habermas v této souvislosti vyslovuje varování před tzv. liberální eugenikou a soudí, že zlepšující eugenické zásahy narušují etickou svobodu individua, neboť tak dochází k „instrumentskému“ lidského života.⁹⁵

⁹⁰ Kuhl, S., 1997, str. 191.

⁹¹ Tamtéž.

⁹² Tamtéž.

⁹³ Tamtéž, str. 192.

⁹⁴ Tamtéž, str. 194.

⁹⁵ Habermas, J., 2003, str. 41.

Sen o „Human improvement“ tak stále přetrvává, a proto stále existuje reálné nebezpečí, že by mohly být ovlivňovány lidské osudy.

Literatura

- 1) Black, E. (2003): *War Against the Weak*. New York: Four Walls Eight Windows.
- 2) Budil, I. (2001): *Za obzor západu*. 1. vyd. Praha: Triton.
- 3) Darwin, L. (1936): *Co je to eugenika?* P. p. v. Praha: Lékařské knihkupectví a nakl. v Praze.
- 4) Foustka, B. (1904): *Slabí v lidské společnosti. Ideály humanitní a degenerace národů*. B. p. v. Praha: Jan Laichter.
- 5) Gejman, V. P., Weilbacher, A. (2002): History of the eugenic movement. *The Israel Journal of Psychiatry and Related Sciences*, volume 39, issue 4, str. 217.
- 6) Gillham, W. N. (2001): Sir Francis Galton a the birth of eugenics. *Annual Review of Genetics Palo Alto*, volume 35, str. 83–101.
- 7) Gould, S. J. (1998): *Jak neměřit člověka. Pravda a předsudky v dějinách hodnocení lidské inteligence*. B. p. v. Praha: Lidové noviny.
- 8) Habermas, J. (2003): *Budoucnost lidské přirozenosti*. 1. vyd. Praha: Filozofia.
- 9) Hawkins, M. (1997): *Social Darwinism in European and American thought, 1860-1945*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 10) Hrubý, K. (1948): *Eugenika. Člověk v zrcadle dědičnosti*. 1. vyd. Praha: nakl. Jos. R. Vilímek.
- 11) Kuhl, S. (1994): *The Nazi connection. Eugenics, American Racism, and German National Socialism*. New York: Oxford University Press.
- 12) Kuhl, S. (1997): *Die Internationale der Rassisten*. New York: Campus Verlag.
- 13) Orel, V. (2003): *Gregor Mendel a počátky genetiky*. 1. vyd. Praha: Academia.
- 14) Patterson, Ch. (2003): *Věčná Treblinka*. 1. vyd. Praha: Práh.
- 15) Paul, D. B. (1995): *Controlling Human Heredity: 1865 to the present*. New York: Humanity Books.
- 16) Platón (1993): *Ústava*. 1. vyd. Praha: Svoboda.

Elektronické zdroje

- 1) A new eugenics. Eugenics in the future [online] [cit. 20.02.2004], <http://www.onelife.com/ethics/eugenics.html> update draft 3/27/99.
- 2) Eugenics in America. [online] [cit. 22.03.2004], <http://www.Eugenicswatch.com>.
- 3) Image Archive on the American Eugenics Movement. Dolan DNA Learning Center. Cold Spring Harbor Laboratory. American Philosophical Society. [online] [cit. 03.03.2004], www.eugenicsarchive.org.
- 4) Lombardo, P. *Eugenic Laws restricting Immigration*. Image Archive on the American Eugenics Movement. [online] [cit. 25.05.2004], www.eugenicsarchive.org.
- 5) What is Eugenics? *Past nad Present Perspectives*. Vermont Eugenics. [online] [cit. 06.05.2005], www.uvm.edu/eugenics.

Co s Richardem Wagnerem?

Marta Ulrychová

Summary

What about Richard Wagner?

If one takes a closer look at the history of European music, one rarely finds any composer comparable to Richard Wagner. There is a huge storehouse of literature by him and about him. There are many contradictions in these scholarly studies, if one looks nearer. The article deals with the anti-Semitic statements made by Wagner, particularly the ones included in his pamphlet "Das Judentum in der Music" (The Jews in Music) as they correspond to the topic of this conference. The author is of the opinion that Wagner's Anti-Semitism did not differ much with the racism of the 19th century, that is to say, his racism has social rather than racist foundations. In the analysis of Wagner's operas the anti-Semitism falls within the realm of representations and insinuations which are underscored from time to time in different performances. Every performance is an interpretation and we can always project our own experiences and emotions into the structure of the work. Nowadays, Wagner's music is more often heard than seen in performance. The music was distorted in the period of German National Socialism. It depends on us how we wish to stand with regard to this music.

„Německo je nejtvůrčivější země na světě, země nezapálenějších milovníků hudby a německý voják ví, že nenasazuje život jen pro budoucnost vlasti, ale také pro záchranu německé hudby“, napsal uprostřed války generálmajor wehrmachtu Paul Winter.¹ Tento výrok uvádím proto, abychom si uvědomili, že tzv. vážná hudba nehrála v dějinách Třetí říše zanedbatelnou roli. Kdo z ní byl vyloučen a kdo v ní naopak našel podporu? Do skupiny zatracených patřili rasově nezpůsobilí a politicky nespolehliví, ve skupině druhé se ocitli ti, kteří se stali vědomými či nevědomými přísluhovači nacistického režimu.² Mnohým z nich se podařilo před denacifikačním tribunálem obstát. Dirigent Gustav Heinrich Ernst Martin Wilhelm Furtwängler před ním argumentoval tím, že se snažil před nacistickou nadvládou ochránit „vznešený intelektuální život Německa“. „Věděl jsem, že Německo je v hluboké krizi, cítil jsem se odpovědný za německou hudbu a bylo mou povinností, aby hudba krizi přežila“, nechal se po válce slyšet v rozhovoru pro berlínský tisk.³ Mezi těmi, kteří museli zdůvodňovat dokonce dvojí vstoupení do NSDAP, byl i hvězdný Herbert von Karajan, jemuž však poválečná kulturní veřejnost až na několik zatvrzelých anglických letců jeho stranickou příslušnost i koketování s Luftwaffe velkoryse prominula a naopak z něj učinila modlu dirigentského umění“.

¹ Lebrecht, N. (2003): *Mýtus jménem Maestro*. Praha: ICN Polyart Pratur, str. 93.

² Na území Třetí říše platil zákaz provozování hudby židovských autorů (např. Felixe Mendelssohna-Bartholdyho, Gustava Mahlera, Arnolda Schönberga aj.), tzv. „entartete Musik“ (zvrhlé umění včetně jazzu a umělecké moderny). Viz Kuna, M. (1990): *Hudba na hranici života*. Praha, str. 181–182; Huynh, P. (2005): „...plus sombres les archets...“. In: *Le Troisi me Reich et la Musique. Musée de la musique*. Paris.

³ Lebrecht, N., 2003, str. 92.

⁴ Tamtéž, str.107.

Jiní k podobným obhajobám již příležitost neměli. K oněm již dávno mlčícím patřil i Richard Wagner. Zemřel čtyřicet let předtím, než mladý Adolf Hitler poprvé navštívil bayreutskou vilu Wahnfried⁵, v níž dosud přebývala Wagnerova vdova Cosima, ale také Winifred, manželka Wagnerova syna Siegfrieda. Není nepodstatné připomenout, že ani jedna z obou žen nebyla německého původu. Cosima vzešla spolu se sestrou Blondinou-Rachel a bratrem Danielem z milostného vztahu slavného Ferenze Liszta a francouzské hraběnky Marie d'Agoult a do svých šestnácti let byla vychovávána ve francouzském prostředí⁶, zatímco Winifred pocházela ze seriózní anglické rodiny.⁷ V době, kdy exaltovaný ctitel Wagnerovy hudby, s níž se poprvé seznámil prostřednictvím linecké operní scény, na níž shlédl nezapomenutelného Lohengrina⁸, vstoupil coby „Bludný Holanďan“ do bayreutské svatyně, aby zde našel svoji „Sentu“⁹ (alespoň tak to pocítovala citově strádající Winifred), našel zde i dalšího člena rodiny, známého experta rasové teorie – Stewarta Houstona Chamberlaina¹⁰, jenž byl chotěm Wagnerovy dcery Evy. Tato zajímavá provázanost rodinných pout nebyla ničím jiným než výsledkem obratné Cosiminy sňatkové politiky, v níž byla ostatně od dětství svým okolím cvičena a jejichž objektem se stala i ona sama, když coby sedmnáctiletá dívka vyhověla otcovu přání a stala se manželkou Lisztova i Wagnerova příznivce, dirigenta Hanse von Büllova.¹¹ Tolik na úvod, abychom si osvětlili vztahy, jež panovaly ve Wagnerově rodině.

Tento příspěvek si neklade tak ambiciózní cíl, aby odpověděl na otázku, kterou v roce 2001 titulem své publikace nepřímou vyjádřil český historik Jan Kučera, a která by pravděpodobně zněla, zda je hodně Hitlera ve Wagnerovi.¹² Chceme pouze připomenout nezvratitelná fakta, provázející Wagnerův bouřlivý život. Bude pak na každém z nás, jaký k nim zaujmeme postoj.

V celém vývoji hudby neexistuje skladatel, o němž by bylo napsáno tolik novinových příspěvků, seriózních vědeckých studií, odborných i populárních publikací. Procházíme-li jen zlomkem toho, co bylo o Wagnerovi kdy napsáno, zjistíme, kolik je zde obsaženo protimluv a rozporuplných názorů. Toho si konečně povšiml již recenzent Bohemie r.1856 po pražském uvedení Lohengrina. Píše: „Teoretická a kritická pojednání o dílech novoněmeckého dramatika (...) se již rozrostla takříkaje ve vlastní wagnerovskou literaturu. Fejeton politického tisku všech barev, beletristické a především odborné listy se zmocnily nového jevu, aby ho rozebíraly z toho či onoho stanoviska estetického názoru a aby zjišťovaly oprávněnost vášnivého „pro“ a „proti“. Ale i jiné motivy než pouze umělecké a nezávislé na různých ohledech k osobnosti autora, se vmísily a vměšují do stále ještě jasně planoucí diskuse. Záhonek peri-

⁵ Kučera, J. P. (2001): „...je hodně Hitlera ve Wagnerovi“. Kapitoly z estetické politiky. Institut pro středoevropskou kulturu a politiku. Praha, str. 189.

⁶ Köhler, J. (1997): *Friedrich Nietzsche a Cosima Wagnerová*. Praha: H&H, str. 28–29.

⁷ Magee, B. (2004): *Wagner a filosofie*. Praha: BB/art, str. 328

⁸ Hitler, A.: *Mein Kampf*. Otakar II., Michal Zitko, str. 19.; Splitt Gerhard: Hitler et la musique. In: *Le Troisi me Reich et la musique*, c.d.

⁹ Kučera, J. P., 2001, str. 96.

¹⁰ Budil, I. T. (2002): *Od prvotního jazyka k rase*. Praha: Academia, str. 210–211.

¹¹ Köhler, J., 1997, str. 28–29.

¹² Kučera, J. P., 2001.

odické literatury poskytoval příliš málo prostoru k tomu, aby postačil všem projevům vědecké, umělecké a difetující kritiky. Dokonce i samotných děl a brožur o podstatě principu (...) je tolik, že je téměř nemožné sledovat vše, co v tomto směru vyšlo, a přemýšlet o tom. Zírají tu na nás nejprotikladnější názory a mínění a iritují úsudek jednotlivce, který většinou beztak kofísá a snadno se mění.“¹³

Musíme dodat, že tyto protichůdné názory jsou obsaženy již v samotných Wagnerových textech. A zde jsme u dalších obdivuhodných výkonů, jichž umělec dosáhl. Snad žádný jiný skladatel nebyl do té doby tak literárně plodný a snad žádný skladatel nám nezanechal tak bohaté svědectví o svých tvůrčích záměrech, postupech a cílech. Můžeme zde čerpat nejen z jeho bojových pamfletů, ale i životopisu, určeného buď veřejnosti „Můj život“, nebo zcela intimního, který představuje tzv. „Hnědá kniha“¹⁴, dále pak bohaté korespondence, v níž se nám Wagner představuje jako bezkrupulozní pragmatik a obratný manipulát s osudy svých „přátel“ či protivníků. Konečně žádný hudební skladatel se dosud nepokusil o vytvoření tak monumentálního díla, jaké představuje operní seriál „Ring des Nielbelungen“¹⁵. A aby toho ještě nebylo dost, žádnému ze skladatelů se nepodařilo to, co Wagnerovi, totiž realizovat svůj sen v podobě divadelního stánku, v němž by se v budoucnu uváděla výlučně jeho díla. Pochopitelně mám na mysli Bayreuth a jeho Festspiele. Ačkoliv se vyskytují autoři, kteří ve svých publikacích Wagnerovi schopnost filozofického myšlení upírají¹⁶, osobně se domnívám, že to byl v hudebním světě opět pouze Wagner, který se s vášnivým zaujetím, byť amatérským, oddával filozofickým myšlenkám a politickým idejím, ať již se jednalo o učení Proudhona, Bakunina, Nietzscheho či Schopenhauera.¹⁷ Wagnerovo umělecké dílo je bez těchto vlivů nevysvětlitelné.

S ohledem na téma konference se nezmiňuji o tom, co znamenala Wagnerova reforma v oblasti hudby jako takové a jaké polemiky vyvolala v kulturním životě evropských měst, jedno zda v hudebních centrech (Paříž, Vídeň, Berlín, Řím, Benátky aj.) či provinčních městečkách, v nichž se vůbec hudba nějakým způsobem mohla pěstovat. Budeme se naopak zabývat jedním z mnoha aspektů, jenž se od počátku táhne jak červená niť Wagnerovým, často nesourodým, filosofickým spletencem. Jedná se o antisemitismus, který Wagner veřejně deklaroval roku 1850 v *Die Neue Zeitschrift für Musik* bojovným pamfletem „*Über das Judentum in der Musik*“, a to způsobem pro Wagnera zcela příznačným – totiž pod pseudonymem. Ptáme se, co k tomu někdejšího revolucionáře vedlo, jaké byly základní teze tohoto spisku a zda Wagnerův antisemitismus obsahuje rasový podtext, tedy takový, který by se snad býval mohl stát motivací i pro Hitlerovo „konečné řešení židovské otázky“.

„*Der Jude spricht die Sprache der Nation, unter welcher er von Geschlecht zu Geschlecht lebt, aber er spricht sie immer als Ausländer. (...) In einer fremden Sprache wahrhaft zu dichten, ist nun bischer selbst den größten Genies noch unmöglich gewesen. Unsre ganze euro-*

¹³ Ocitováno podle Ottlová, M. - Pospíšil, M. (1997): K motivům českého wagnerismu a antisemitismu. In: *Bedřich Smetana a jeho doba*. Praha: Knižnice dějin a současnosti, str. 98.

¹⁴ Wagner, R. (1975): *Mein Leben I*. München: M.Gregor-Delin; Wagner, R. (1968): *Das braune Buch. Tagebücheraufzeichnungen 1865-1882*. München: Joachim Bergfeld.

¹⁵ Magee, B., 2004, str. 14-16.

¹⁶ Kučera, J. P., 2001, str. 14-15.

¹⁷ Magee, B., 2004, str. 42-46, 121-161.

*päische Zivilisation und Kunst ist aber für den Juden eine fremde Sprache geblieben denn, wie an der Ausbildung dieser, hat er auch an der Entwicklung jener nicht teilgenommen, sondern kalt, ja feindselig hat der Unglückliche, Heimatlose ihr höchstens nur zugesehen. In dieser Sprache, dieser Kunst kann der Jude nur nachsprechen, nachkünsteln, nicht wirklich redend dichten oder Kunstwerke schaffen.*¹⁸ Židé se podle Wagnera zmocnili umírajícího těla německého umění. Jak velký omyl, uvážíme-li, kolik vynikajících dirigentských osobností židovského původu se později podílelo na interpretaci Wagnerových děl – Gustav Mahler, Angelo Neumann, Otto Klemperer, Bruno Walter, Fritz Reiner, Erich Leinsdorf, Georg Solti, James Levin, Daniel Barenboim. Vraťme se však k závěru pamfletu, v němž jako nejvznešenější cíl Wagner proklamuje *„Aber bedenkt, daß nur eines eure Erlösung von dem auf euch lastenden Fluche sein kann: die Erlösung Abasvers, - der Untergang.“*¹⁹

I když ve svém nepříliš rozsáhlém textu Wagner nikoho výslovně nejmenoval, každému čtenáři té doby bylo zjevně jasné, na koho útočí. Na prahu třicítky, v krutých existenčních podmínkách se v Paříži marně snaží o prosazení svých operních děl. Operní provoz je v rukou bohatého židovského skladatele Giacoma Meyerbeerera (1791–1864). Na druhém místě pak stojí Jacques Fromental Halévy (1799–1862). Meyerbeerova sláva je nedotknutelná, takže tohoto krále opery ani nenapadne, že by mohl odmítnout pomoc talentovanému cizinci, zvláště prosí-li ho o to následujícím způsobem: *„Když píšu tyto řádky, před mými nadějemi, že se udržím naživu, se zavírají dveře(...) Dospěl jsem tak daleko, že musím prodat sám sebe, abych získal pomoc v tom nejhmotnějším slova smyslu. Ale má bláva a srdce už mi nepatří, takže je nemohu rozdávat – jsou Vaším majetkem, můj Mistře. Mně zůstaly dvě ruce – chcete je využít? – Pochopil jsem, že se musím stát Vaším otrokem tělem i duší, abych našel potravu a sílu pro svou práci, která jednoho dne bude vypovídat o mé vděčnosti k Vám. Budu loajální a poctivý otrok, neboť otevřeně přiznávám, že jsem otrok svou povahou. Způsobuje mi to nekonečné potěšení oddat se bezpodmínečně jiné osobě, bezstarostně a ve slepé důvěře. Vědomí, že pracuji a snažím se pro Vás, a pro Vás jediného, činí mé úsilí a píli ještě příjemnějším a užitečnějším. Kupte mě tedy, Sire, rozhodně to nebude bezcenná koupě! – Jestliže zůstanu na svobodě, jako jsem nyní, pak jednoduše budu zničen a svou ženu strhnu do záhuby s sebou...“*. Dopis, datovaný 3.května 1840, je podepsán *„Váš majetek, Richard Wagner“*.²⁰

Meyerbeer se k Wagnerovi zachoval velkoryse: finančně ho podpořil, nemalými částkami pomohl roku 1842 zajistit drážďanskou premiéru *Rienziho*, díky níž se Wagner proslavil, a později napomohl inscenaci *Bludného Holanďana* v Berlíně. Proti očekávání pokorného prosebníka se však toto odehrálo ne příliš rychle a hlavně nikoliv v centru uměleckého dění – v Paříži.²¹

K druhému objektu své zášti – Felixu Mendelssohnovi-Bartholdymu, který na rozdíl od Meyerbeerera opanoval koncertní síň, byl Wagner shovívavější. Ale i jeho přednosti se snaží využít ve prospěch své teze. Podle něho Mendelssohn publiku ukázal, že *„ein Jude*

¹⁸ Wagner, R. (1914): *Das Judentum in der Musik*. Leipzig: Breitkopf&Härtel, str. 5–6.

¹⁹ Wagner, R., 1914, str. 20

²⁰ Magee, B., 2004, str. 310.

²¹ Tamtéž, str. 311.

von reichster spezifischer Talentfülle sein, die feinste und mannigfaltigste Bildung, das gesteigerte, zartestempfindende Ehrgefühl besitzen kann, ohne durch die Hilfe aller dieser Vorzüge es je ermöglichen zu können, auch nur ein einziges Mal die tiefe, Herz und Seele ergreifende Wirkung auf uns hervorzubringen, welche wir von der Kunst erwarten, weil wir sie dessen fähig wissen, weil wir diese Wirkung zahllos oft empfunden haben, sobald ein Heros unsrer Kunst, so zu sagen, nur den Mund aufat, um zu uns zu sprechen.“²²

Wagnerův pamflet vyvolal zděšení jak u židů, tak i liberálních nežidů. Pobouřil i Ferencze Liszta, jemuž musel jeho zeť zpětně vysvětlovat důvod svého útoku: „Ptáte se mě na židovstvo. Samozřejmě je vám známo, že ten článek je ode mě: tak proč se na to ptáte?(...) Zdá se, že jsem se plnou silou trefil do černého a to obdivuhodně vyhovuje mému účelu, protože přesně takový šok jsem jim chtěl způsobit. Oni budou stále našimi pány – to je jisté, stejně jako to, že už nám nevládnou naše knížata, ale bankéři a ignorantí. – Meyerbeer je zvláštní případ, pokud jde o mě: ne, že bych ho nenáviděl, ale je mi nekonečně odporný. Ten neustále laskavý a úslužný muž mi připomíná tu nejtemnější – a mohl bych říci i tu nejmizernější část mého života, kdy stále ještě předváděl, jak nade mnou drží ochrannou ruku, to byla doba spojenectví a zadních schodišť, kdy patroni, jimiž jsem vnitřně hluboce opovrhoval, s námi jednali jako s blázny.“ Jelikož tak Wagner vytušil v Meyerbeerovi svůj naprostý protiklad, musí svůj pocit „vykřičet z opravdového zoufalství“, které pociťuje tehdy, když ho někdo s Meyerbeerm dává dohromady. A Wagner zdůrazňuje: „Musím to udělat, jestli se mé zralé ego má plně uplatnit.“²³

K zoufalství svých přátel Wagner svůj článek publikoval znovu v roce 1869 v době pobytu v Triebshenu, v sice revidované, ale stejně militantní verzi. Tentokrát přispěchal coby Mistrův horlivý učedník Friedrich Nietzsche. O rok později pobouřil v Basileji posluchače své přednášky o „Sókratovi a tragédii“ propagací Wagnerova světového názoru. Sókrata v něm představil jako smrtelného nepřítele umění, zodpovědného za jeho úpadek. Tento proces rozkladu prý skončí teprve příchodem nového Aischyla, Richarda Wagnera. Tento sókratismus je podle Nietzscheho dnešní židovský tisk.²⁴

Za svůj netaktický krok si profesor filozofie vysloužil u svého mistra nikoliv pochvalu, ale ostrou výtku, kterou zmírnila Cosima, již ostatně nebyla zásada „*cherchez le Juif*“ nikdy cizí. Mladého bouřliváka upozornila, aby židy nikdy nejmenoval a jmenovitě ne „*en passant*“. Až prý se bude chtít do tohoto hrozného boje pustit, nechť to ve jménu Božím udělá, ale předtím ne. Nietzsche brzy výraz „židovství“ pohotově nahradil termínem „sokratovský optimismus“ (zřejmě pod vlivem Schopenhauera). Svůj poměr k židům musel následně přehodnotit, alespoň tak se situace jeví poté, co do jeho života vstoupil Paul Rée, o němž Cosima na první pohled konstatovala, „že to musí být izraelita“.²⁵

Při utváření Wagnerova antisemitismu nelze opomenout ani další vlivy, související s jeho zoufalou finanční situací z doby pařížského pobytu. Ten permanentně provázely židovské zastavárny, jimž věčně zadlužený Wagner nemohl uniknout. Možná, že i zde je kořen jeho

²² Wagner, R., 1914, str. 14–15.

²³ Magee, B., 2004, str. 316.

²⁴ Köhler, J., 1997, str. 81.

²⁵ Tamtéž, str. 81–82.

paranoického chování, jež bylo jeho současníkům nápadné.²⁶ Wagnerův antisemitismus však rovněž souvisel s jeho celkovými politickými názory. Jako mladý revoluční socialista spatřoval hlavní zlo v instituci soukromého vlastnictví. A ti nejhrabivější kapitalisté, kteří vládám půjčují peníze, nejsou nikdo jiní než židé.²⁷ Přiznejme však, že tyto názory nebyly tehdejší společnosti nikterak cizí, procházely jí skrz na skrz a pokud Wagner byl antisemita, svými výpady proti židům se od mnohých současníků příliš nelišil. Své názory však na rozdíl od jiných formuloval drsněji, což ostatně platí i o jiných objektech jeho výpadů. Jeho antisemitismus má tedy sociální podtext.

Bylo by rovněž ukvapené tvrdit, že Wagnerovy antisemitské výpady mohly inspirovat Hitlera ke konečnému řešení židovské otázky. I když se Wagner nejednou svými výroky projevil jako pyroman – ať již svou mladickou touhou zapálit celý svět a na jeho troskách vybudovat nový, lepší, anebo myšlenkou podpálit divadlo, kterou zřejmě vyvolalo zklamání nad dluhy, jež mu visely na krku po prvních bayreutských slavnostech.²⁸ Nicméně i takovéto spojitosti lze u některých wagnerologů zaznamenat.²⁹

Podobné spory pak vyvolávají tvrzení, že některé postavy Wagnerových oper jsou zkari-kovanými postavami židů (např. Alberich, Mime, Beckmesser).³⁰ Zde si však Wagner chytře ponechal zadní vrátka. A tak zatímco s nesympatickými postavami židů se můžeme setkat v mnoha klasických dílech včetně Shakespearova Shyloca, v případě Wagnera nám nezbyvá, než setrvat na úrovni domněnek a představ, které jsou čas od času konkretizovány výklady režisérů.

Každé umělecké dílo je interpretovatelné. Je strukturou, do níž si dosazujeme svou osobní zkušenost, u hudby navíc i bohaté emoce. Co se Richarda Wagnera týče, nečteme dnes jeho pamflety, psané navíc nešťastně nabubřelým jazykem, ani se tolik nezabýváme detaily jeho biografie, zato raději posloucháme jeho hudbu. Je to hudba, která nejen že prošla zkouškou času, ale i nesmírnou zátěží, kdy byla zcizena a zneužita totalitním režimem. Zůstává jen a jen na nás, jak se s touto skutečností posluchačsky či interpretačně vyrovnáme.

²⁶ Magee, B., 2004, str. 311–312.

²⁷ Tamtéž, str. 312–313.

²⁸ Tamtéž, str. 46.

²⁹ Rose, L. P. (2002): *Wagner. Race and Revolution*. Yale University Press.

³⁰ Magee, B., 2004, str. 336–339

dějiny ras a kultura

Sborník příspěvků z interdisciplinárního
symposia o problematice ras,
Plzeň, 12. 5. 2005

Pro Katedru antropologie
Fakulty filozofické, Západočeské univerzity v Plzni

Vydalo nakladatelství a vydavatelství Vlasty Králové,
Rabasova 33, 400 11 Ústí nad Labem
jako svou čtvrtou publikaci

Ivo T. Budíl, *editor*
Vladimír Blažek, *editor*
Vladimír Sládek, *editor*

Vlasta Králová, *grafický design a obálka*
Libuše Medunová, *jazyková spolupráce*

Sazba DRYADA technologies, Praha
Tisk a vazba PB TISK Příbram

První vydání, 2005

ISBN 80-903412-4-1

Antropologie se v závěru osmnáctého století zrodila jako „věda o rasách“, jež usilovala prostřednictvím konceptu rasy o vnesení racionálního řádu do chaosu lidské rozmanitosti, zatímco etnologie se zaměřila na sociokulturní a lingvistickou variabilitu. Antropologie tak nese historickou spoluodpovědnost za tragické události způsobené průnikem zmíněného pojmu do praktické politiky a ideologie.

Moderní věda disponuje značným legitimizujícím potenciálem, který je srovnatelný pouze s odvoláváním na transcendenci v předosvícenské době. Různá politicky ambiciózní hnutí se z tohoto důvodu často legitimizovala prostřednictvím pseudovědecké rétoriky. Vědci by proto neměli připustit, aby se pojmy, argumentace a teze znovu vymkly z původního odborného kontextu a byly v deformované podobě využity k ospravedlnění různých nehumánních, iracionálních či přímo sociálně patologických tendencí.

ISBN 8090341241

9 788090 341241